

SAMFUNNSSPEILET

TIDSSKRIFT OM LEVEKÅR OG LIVSTIL

- Tema: Miljø
- Arbeidsledighet
- Utdanning
- Bosettingsmønsteret
- Velferdspolitik
- Barnehager
- Ulykker

AKTUELL BOK

Øystein Kravdal

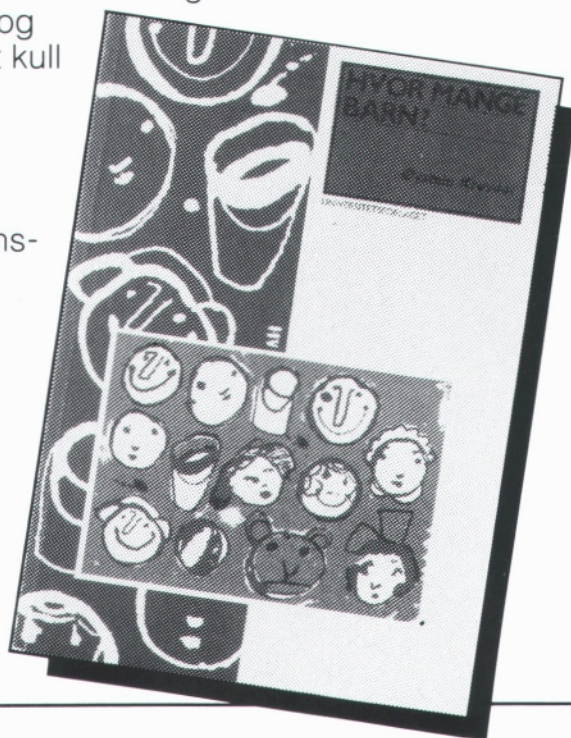
HVOR MANGE BARN?

Boken gir en solid bakgrunn for dem som søker en bedre forståelse av endringene i fødselsmønsteret i Norge de siste 30 år. Forfatteren gjør rede for hvordan utviklingen i de årlige fødselstall kan forklares ut fra forandringer i fødealderen, det gjennomsnittlige barnetall og barnetallsfordelingen blant kull av kvinner født etter 1935. Boken er særlig aktuell for studenter og forskere i samfunnsfag, men den vil også være nyttig bakgrunns-litteratur for planleggere, politikere og andre som er interessert i befolknings-spørsmål. Boken er utgitt i samarbeid med Statistisk sentralbyrå.

ISBN 82-00-21221-1

111 sider.

Kr 160,-

UNIVERSITETSFORLAGET

Nr. 2/1991 - 5. årgang
Utgis av Statistisk sentralbyrå

Redaksjon:

Anders Barstad
Kirsti Huserbråten
Gunvor Iversen
Tor Jørgensen
Jan Erik Kristiansen

Tegninger:

Thore Hansen

Abonnementspris:

kr 100.- for 3 nummer pr. år
Løssalgspris: kr 40.-

**Abonnement bestilles
hos:**

Statistisk sentralbyrå
Opplysningskontoret
Postboks 8131 Dep
0033 Oslo 1
Tlf.: (02) 86 45 00

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, bruk kildehenvisning "SSBs Samfunns-speilet".

Innhold:

Miljøbelastninger:

Ingen økning, men store variasjoner 2
Anders Barstad

Trafikken gir helseplager 7
Turid Nondal

**Norske miljøvernholdninger:
Fornøyd lokalt, bekymret globalt** 12
Anders Barstad og Odd Frank Vaage

**Arbeidsløshet:
Nå rammes også de høyt utdannede** 17
Tor Petter Bø

Arbeidsløshet fører til økt press på universitetene 20
Tor Jørgensen

**Bosettingsmønsteret:
Fortsatt sterke vekst i sentrale regioner** 24
Jan Byfuglien

**Velferdspolitikken:
Konflikt mellom menns og kvinners interesser?** 29
Nils Asbjørnsen

Barnehageutbygging i motbakke – regional utjevning 34
Jan Erik Kristiansen og Ingunn Monsen

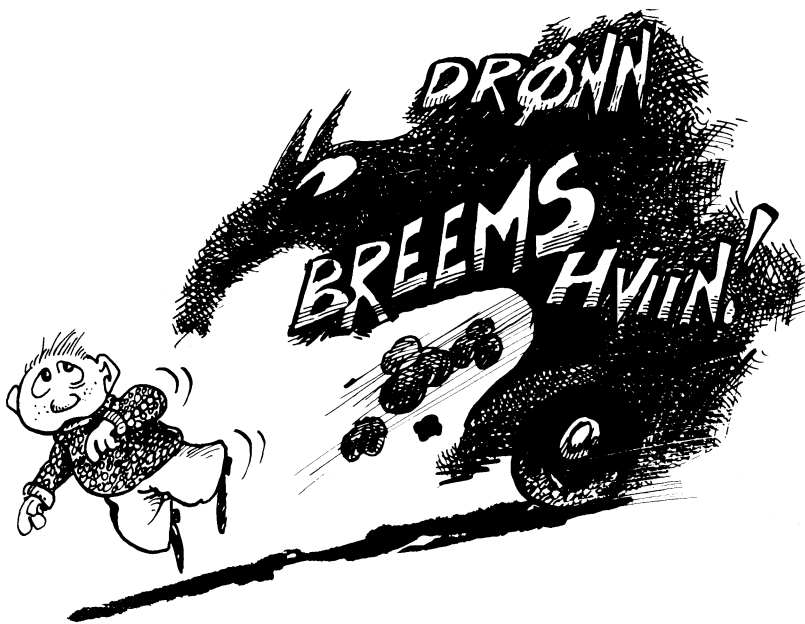
**Dødsulykker:
Synkende ulykkesdødelighet, men flere
hjemmeulykker?** 36
Finn Gjertsen

Miljøbelastninger:

Ingen økning, men store variasjoner

Anders Barstad

En betydelig andel av befolkningen er utsatt for fysiske belastninger i bomiljøet. Andelen ser ut til å ha endret seg lite de siste 10-15 årene. De mest påfallende endringstendensene over tid er økningen i flystøy i Oslo og Akershus, og at færre er utsatt for nabostøy i tettbygde strøk. Det er til dels store variasjoner mellom ulike grupper. Bosatte i spredtbygde strøk har et langt bedre bomiljø enn bosatte i de største byene. Eldre kvinner, enslige forsørgere og grupper med lav inntekt er mer utsatt for miljøbelastninger enn andre.

Miljøbelastninger har betydelig omfang

I økende grad er kvaliteten på det fysiske miljøet rundt oss kommet i fokus. Vi er blitt stadig mer opptatt av miljøgoder som stillhet, rent vann og ren luft. Befolkningen er mindre innstilt på å ofre disse verdiene på den materielle vekstens alter enn tidligere (jf. artikkelen til Barstad og Vaage i dette nummer av *Samfunnsspeilet*). Statistisk sentralbyrås levikårs- og boforholdsundersøkelser viser at fysiske belast-

ninger på bostedet har et betydelig omfang. 3 av 10 er utsatt for støy eller luftforurensning. 1 av 4 husholdninger er enten plaget av støy i boligen eller av trafikken på nærmeste vei (Hansen og Gulbrandsen 1991).

Veitrafikk er den viktigste kilden til støy og luftforurensning, og synes å representere et betydelig velferdsproblem. 15 prosent av husholdningene synes trafikken på nærmeste vei er "meget plagsom" eller "plagsom". Barn er en spesielt utsatt

og sårbar gruppe. Det er bekymringsfullt at så mange som en tredjedel av småbarnsfamiliene i 1988 oppgav at trafikken i bomiljøet var så farlig at det ikke var trygt å slippe ut en femåring alene.

Støybelastningen i bomiljøet betyr kanskje mer for den individuelle velferden enn noen av de andre belastningene. 1 av 5 er plaget av eller utsatt for støy i boligen.

De negative velferdsvirkningene av støy, forurensning og andre miljøplager er påvist i mange sammenhenger (jf. Nondals artikkel i dette nummer av *Samfunnsspeilet*). Boforholdsundersøkelsen viser at de som er plaget av støy og trafikk oftere har flytteplaner og er mindre fornøyd med boligen enn andre (Hansen og Gulbrandsen 1991). Barn, gamle og syke er spesielt sårbare. Dette er i tillegg grupper som tilbringer mye tid i bomiljøet.

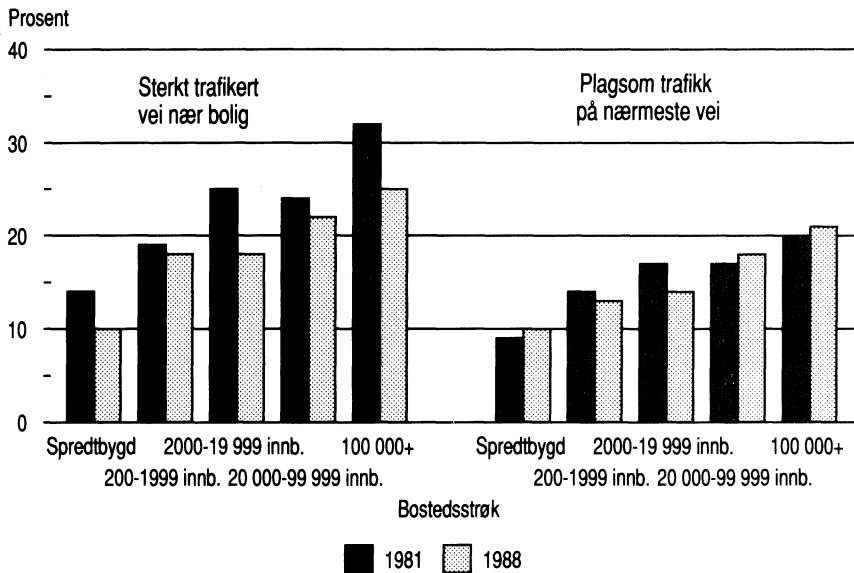
Små endringer i trafikkplagene

Hovedinntrykket er at endringene i miljøbelastninger de siste 10-15 årene har vært nokså beskjedne. Dette gjelder spesielt det største miljøproblemet, veitrafikken. Andelen som synes trafikken på nærmeste vei er plagsom har ikke endret seg på 1980-tallet, det samme gjelder andelen som er plaget av trafikkstøy inne i boligen. Derimot har det vært en viss nedgang i andelen som bor nær (mindre enn 25 meter fra) en sterkt trafikkert vei, både i spredtbygde og tettbygde strøk¹.

Endringer i oppgitte miljøbelastninger er resultat av et komplisert samspill mellom utviklingen i ytre belastninger (trafikkøkninger, utslipp fra industri m.m.), folks valg

Figur 1

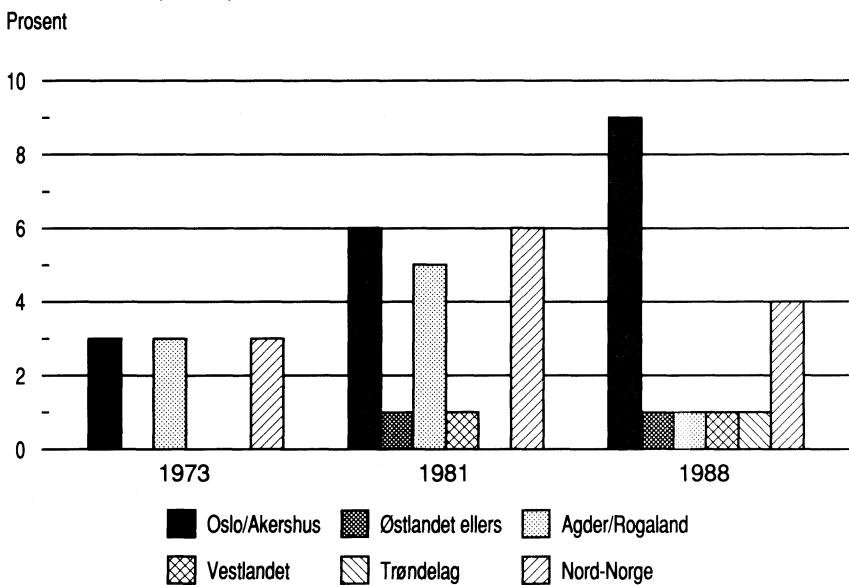
Andel husholdninger med trafikkbelastninger ved boligen, i ulike bostedsstrøk. Prosent. 1981 og 1988.

Kilde: Boforholdsundersøkelsene

Figur 2

Andel husholdninger som er plaget av flystøy i ulike landsdeler. Prosent. 1973, 1981, 1988

Kilde: Boforholdsundersøkelsene

av bolig og bosted og endringer i holdninger. At antallet som er plaget av trafikken ikke er gått ned, samtidig som færre nå enn før bor nær en sterkt trafikert vei, kan innebære en endring i holdningene til trafikken. Betydningen av miljø som levkårs-komponent har sannsynligvis økt. Flere grupper med tilsynelatende samme trafikkbelast-

ning oppgir oftere at de finner trafikken plagsom i 1988 enn i 1981 (en kan imidlertid ikke utelukke at endringer i måten å spørre på har påvirket svarene, jf. note 1).

Endringer i bosettingsmønsteret betyr i seg selv at flere blir plaget av dårlig miljø: Både på 1970- og 1980-tallet har mange flyttet fra spredtbygde til tettbygde strøk. Stadig

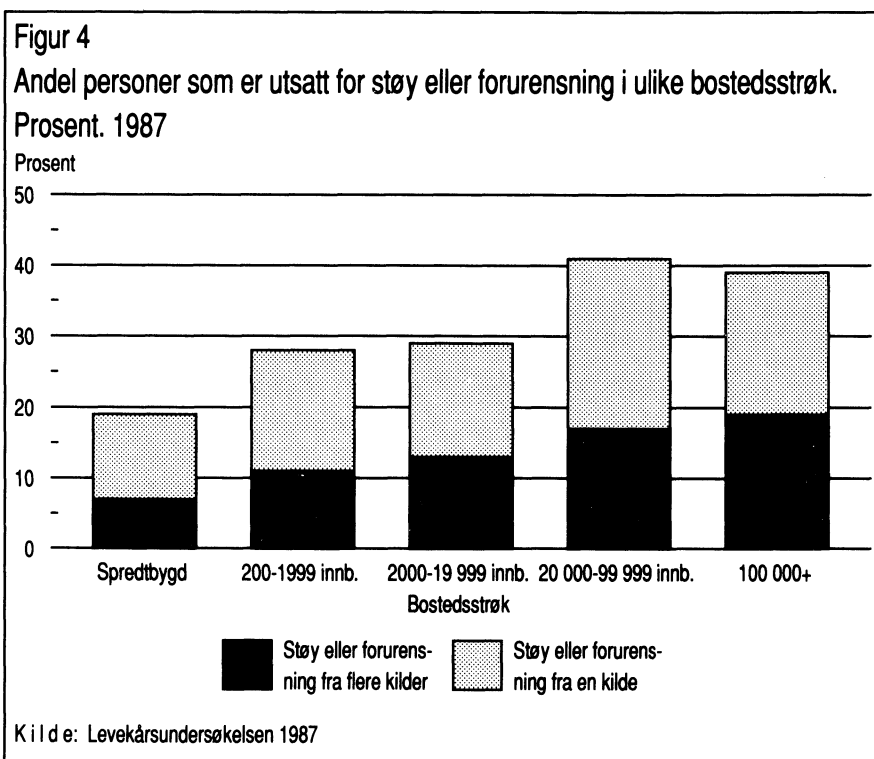
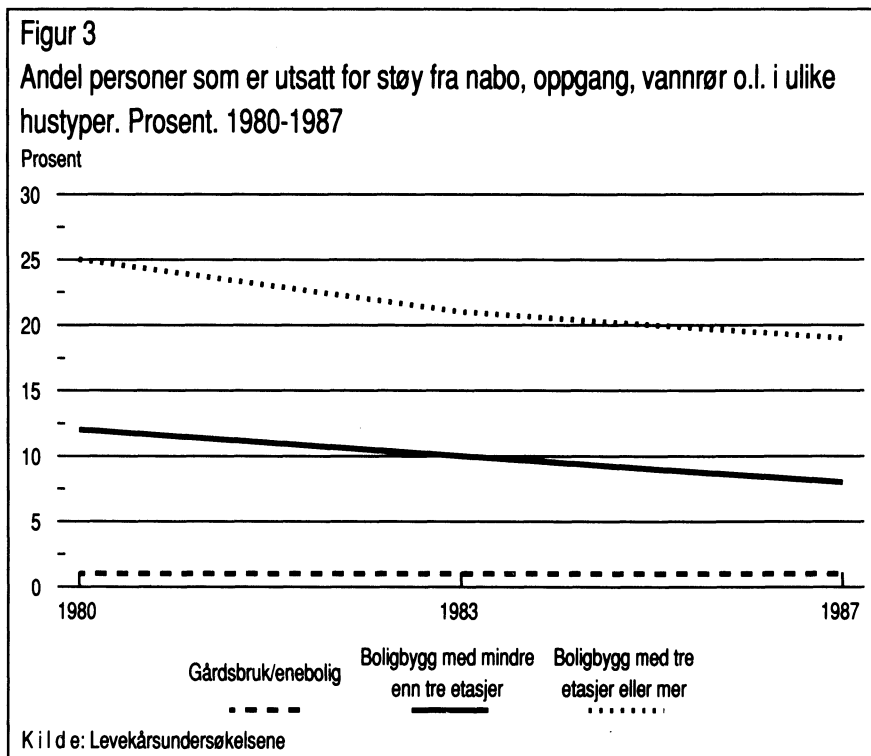
færre bor i de mest griskrendte områdene av landet. Flytting fra spredtbygde til tettbygde bostedsstrøk øker sannsynligheten for å bli utsatt for miljøbelastninger. På den annen side er det nettopp i de mest tettbygde strøkene av landet at tendensen til å bosette seg langt fra trafikerte veier har vært sterkest. Ifølge boforholdsundersøkelsene økte andelen som bodde mer enn 50 meter fra nærmeste vei fra 11 til 20 prosent i de mest urbaniserte bostedsstrøkene på 1980-tallet. Andelen som hadde veien like utenfor boligen gikk ned fra 64 til 41 prosent. Samtidig bor flere i enebolig, som blant annet betyr at færre blir utsatt for nabostøy (inklusive støy fra oppgang, vannrør og andre "interne" støykilder).

I seg selv skulle man anta at økningen i biltrafikken ville føre til flere støyplagede og flere som synes trafikken er plagsom. Det har imidlertid vært en forbausende liten økning i andelen som mener trafikken på nærmeste gate er svært sterk eller sterk. Bare i de mest urbaniserte strøkene er det en tendens til økning i andelen som synes trafikken er meget sterk. Bakgrunnen for dette kan være at trafikkøkningen først og fremst har kommet på veier og i bostedsstrøk som fra før hadde mye trafikk (jf. Grøtvedt 1987).

Flere plaget av flystøy i Oslo/Akershus

Den mest påfallende endring i negativ retning, er den sterke økningen i andelen som er plaget av flystøy i Oslo og Akershus. Andelen som er plaget av flystøy ble tredoblet i Oslo og Akershus fra 1973 til 1988². I de andre landsdelene økte andelen som var plaget fram til 1981, men ble deretter redusert, spesielt i Nord-Norge og Agder/Rogaland. Ved begynnelsen av 1980-tallet var det like mange som var utsatt for og plaget av flystøy i Nord-Norge som i Oslo og Akershus.

Overføringen av chartertrafikken fra Gardermoen til Fornebu sommeren 1989 førte til en ytterligere økning av antallet som følte seg sterkt plaget av flystøy i Oslo-området (Klæbo m.fl. 1990).

Færre utsatt for nabostøy

Alt i alt har det likevel vært en svak nedgang i andelen av befolkningen som er plaget av eller utsatt for støy i løpet av 1980-tallet. Nedgangen i andelen støyplagede skyldes først og fremst at færre er plaget av nabostøy.

At færre er utsatt for og plaget av nabostøy har sin bakgrunn i to forhold: Dels har eneboligenes andel av boligmassen økt, og dels har det vært en klar bedring av støyforholdene i de mest utsatte hustypene. Denne utviklingen førte til at andelen som var utsatt for nabostøy i

tettbygde strøk nesten ble halvert fra 1980 til 1987 (fra 10 til 6 prosent).

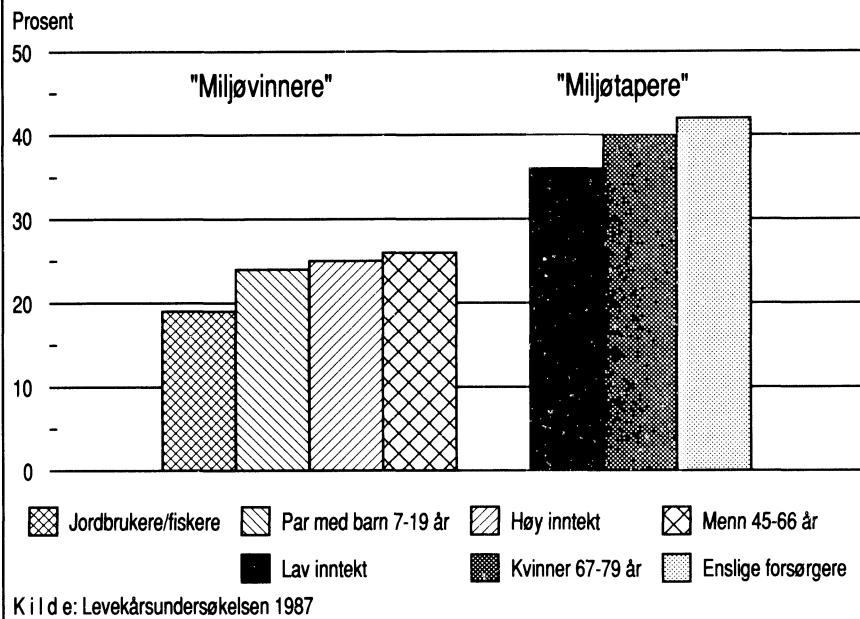
Nabostøy har sannsynligvis en vel så stor betydning for velferden som andre miljøbelastninger. I en analyse av sammenhengen mellom støy og psykisk helse var støy fra nabo og andre kilder i boligen den eneste støykilden som viste en konsistent sammenheng med ulike indikatorer på psykisk helse (Grøtvedt 1987). Bakgrunnen for dette er sannsynligvis at nabostøy lettere tas "personlig" og oftere fører til konflikter med andre. I underkant av hver femte person som bodde i boligbygg med tre etasjer eller mer var utsatt for denne typen støy i 1987.

Dårligst bomiljø i byene

Miljøproblemene er ikke tilfeldig fordelt i befolkningen. En viss tendens til konsentrasjon av ulike miljøproblemer kan påvises; er man utsatt for ett problem øker sannsynligheten for at man også er utsatt for andre problemer. Hovedårsaken til dette er at trafikkutsatte er utsatt for både støy, forurensning og andre plager knyttet til biltrafikk, og at en rekke miljøproblemer er mest utbredt blant bosatte i byene.

Det er store forskjeller i miljøkvalitet mellom by og land. De fleste indikatorer på miljøkvalitet viser 2-3 ganger flere belastede i bostedsstrøk med over 100 000 bosatte sammenlignet med spredtbygde strøk. I tettbygde strøk er det ofte forskjellen mellom å bo i strøk med under eller over 20 000 innbyggere som er utslagsgivende. Bosatte i strøk med 20 000 innbyggere eller mer er framfor alt mer utsatt for støy enn andre, spesielt nabo- og flystøy. I Oslo er hele 1 av 3 plaget av støy. 4 av 10 er enten plaget av støy eller av trafikken på nærmeste vei, i de indre bydeler gjelder dette annenhver husholdning (Hansen og Gulbrandsen 1991). Forskjellen mellom bostedsstrøkene skyldes dels at det er flere som bor i større blokker og bygårder i urbaniserte strøk, dels at bebyggelsen her er mer preget av en blandet bolig-, forretnings- og industribebyggelse, og endelig at trafikken (både bil-, fly- og togtrafikk) er

Figur 5
Andelen personer som er utsatt for støy eller forurensning i enkelte grupper.
Prosent. 1987

større og avstanden til vei/flyplass mindre.

Ikke alle miljøproblemer tiltar med økende tetthet. Det er noen flere som synes skoleveien er farlig i spredtbygde enn i tettbygde strøk. Sannsynligvis har dette sammenheng med større fart på veiene i spredtbygde strøk. Forskjeller i næringsstruktur innebærer at færre er utsatt for industriforurensning i de største byene enn i middels store byer (mellom 20 000 og 100 000 innbyggere).

Markerte ulikheter mellom sosiale grupper

Det er spesielt tre grupper som gjennomgående ser ut til å være mer utsatt for miljøbelastninger enn andre: Eldre kvinner, enslige forsørgere og gruppen med lavest inntekt (1. kvartil³ i inntektsfordelingen). Mens 30 prosent av hele befolkningen er utsatt for støy eller forurensning i bomiljøet, er tallene for disse tre gruppene henholdsvis 40, 42 og 36 prosent. Barnefamilier med noe eldre barn (utenom enslige forsørgere), jordbrukere/fiskere og gruppen med høyest inntekt (5. kvartil) har det beste fysiske miljøet (henholdsvis 24, 19 og 25 prosent er utsatt for støy eller forurensning).

Forskjellene blir påfallende når en kombinerer geografiske og sosiale kjennetegn. Eldre kvinner, enslige og grupper med lav inntekt er spesielt utsatt når de bor i urbaniserte strøk. F.eks. er mer enn halvparten av eldre kvinner som bor i større byer (med 20 000 innbyggere eller mer) utsatt for støy eller forurensning, det samme gjelder hele 59 prosent av enslige med lav inntekt bosatt i samme type bostedsstrøk.

Det er påfallende at miljøbelastningene for eldre kvinner og enslige forsørgere i flere sammenhenger ikke har endret seg eller likefrem har forverret seg, mens mange andre grupper har fått et bedre miljø. Spesielt enslige unge som ikke bor hjemme har bedret sitt bomiljø på 1980-tallet.

Enslige forsørgere spesielt utsatt for støy

For enslige forsørgere er støybelastningen det største miljøproblemet (i tillegg er mange enslige forsørgere utsatt for problemer i innemiljøet, dvs. fuktige eller kalde rom i leiligheten). En forholdsvis stor andel er plaget av flere støykilder. Usedvanlig mange i denne gruppen er utsatt for nabostøy. Enslige forsørgere var fire ganger mer utsatt for nabostøy

enn befolkningen som helhet i 1987. Det er vanskelig å gi en fullgod forklaring på hvorfor enslige forsørgere er mer utsatt for støy enn andre. De bor ikke spesielt ofte i utsatte hustyper som blokker og bygårder og i gamle hus. Enslige forsørgeres problemer med fuktighet og kulde i boligen tyder imidlertid på en dårlig bostandard, sannsynligvis er støyisoleringen dårligere enn for mange andre. Den dårlige bostandarden har igjen sammenheng med inntekt. En kan heller ikke utelukke at enslige forsørgere føler seg mer utsatt simpelthen fordi de er mer sårbare for støy. Enslige forsørgere er en gruppe som har dårlige levekår på en rekke områder, blant annet har de flere sykdommer og langt oftere symptomer på nervøse lidelser enn andre grupper (Statistisk sentralbyrå 1988).

Eldre kvinner er belastet av veitrafikk

Det store miljøproblemet for eldre generelt, og eldre kvinner spesielt, er belastninger som skyldes veitrafikk (støyproblemer fra andre kilder enn veitrafikk er relativt mindre hyppige blant de eldre). Dels lar dette seg forklare ved at eldre kvinner oftere bor nær trafikerte veier og i gamle hus. Som for enslige forsørgere er inntekten lav. Sannsynligvis er dette en gruppe som er mer sårbar for trafikkøkninger enn andre grupper, både fordi de i større grad enn andre vil kvie seg for å flytte fra en bolig de har hatt i mange år, og fordi flyttemulighetene er mer begrenset pga. lav inntekt. Boforholdsundersøkelsene tyder på at de eldste kvinnene er en gruppe som i økende grad er blitt plaget av trafikk på 1970- og 80-tallet.

Levekårsundersøkelsen viser at kvinner, enslige forsørgere og spesielt enslige i alderen 67-79 år har dårligere samlede levekår enn andre grupper (Statistisk sentralbyrå 1989). Den sosiale fordeling av miljøproblemer faller sammen med fordelingen av andre levekårsproblemer, som dårlig helse og lav inntekt når vi ser på disse gruppene. Det er utvilsomt uheldig at enslige

forsørgere og de eldste kvinnene, som er grupper med mange sykdomsplager, bor i mer helsefarlige miljøer enn andre. En må dessuten regne med at dette er grupper som av flere grunner tilbringer mer tid i bomiljøet enn andre. Det sistnevnte forhold kunne tenkes å være en av årsakene til at de oppgir flere plager. For eksempel kan eldre kvinner tenkes å oppgi at de er mer utsatt for trafikk fordi de er mer oppmerksomme på trafikkproblemene i nærmiljøet. Både sykkelighet og antallet timer tilbrakt i bomiljøet kunne forklare en slik oppmerksomhetseffekt. Men en finner de samme forskjellene mellom gruppene når en spør om relativt "objektive" forhold som avstand til nærmeste vei og husets byggeår.

Blant de yrkesaktive er det nokså små forskjeller i miljøbelastninger, men det ser ut til at belastningene fra veitrafikk i noen grad følger en klassisk lagdelingsstruktur, med ufaglærte arbeidere som mest utsatt og høyere funksjonærer som de best stilte.

Høy inntekt gir bedre miljø

Uavhengig av familiefase, alder og andre bakgrunnsvariable bor grupper med lav inntekt oftere ved sterkt trafikerte veier enn andre. De bor også i større grad i blandede bolig-, forretnings- og industristrøk og i utsatte hustyper som blokker og bygårder. Det er naturlig å forstå dette som uttrykk for manglende øko-

nomiske ressurser til å velge andre og bedre miljøer. Men ikke alle indikatorene på miljøbelastninger gir det samme inntrykk av forskjellene. Når en spør om folk er plaget av trafikk eller av trafikkstøy, finner en mindre forskjeller mellom innteksgruppene enn når en spør om de er utsatt for støy eller forurensning fra trafikk (som i levekårsundersøkelsen), eller om de bor nær en sterkt trafikert vei.

Grupper med lav inntekt er med andre ord mindre plaget enn deres "objektive" situasjon skulle tilsi. Det kan være flere årsaker til dette: En del av forklaringen kan være at enkelte lavinnteksgrupper, som unge enslige som ikke bor hjemme, tilbringer mindre tid i bomiljøet og derfor er mindre plaget. En mer sannsynlig forklaring tar som utgangspunkt at grupper med lav inntekt har færre muligheter enn andre til å flytte fra en bolig som er trafikkutsatt. Konsekvensen kan være at holdningene til støyen og forurensningen tilpasses mulighetene for å gjøre noe med problemene. Jo høyere inntekt, jo mer har man bokstavelig talt "råd" til å være plaget. I en analyse av boforholdsundersøkelsen 1981 er det vist at funksjonærer med høy inntekt som bodde i et støyutsatt miljø klagde mer enn andre yrkesgrupper over trafikkstøy (Hjorthol 1984). Ordet "utsatt", som brukes i levekårsundersøkelsen, har derimot en mindre negativ valør, og henspiller ikke så mye på de rent subjektive plagene. Det kan derfor være enklere å si at man er utsatt enn plaget.

1. Dette er opplysninger hentet fra boforholdsundersøkelsen 1981 og 1988. "Sterkt trafikert vei nær bolig" omfatter husholdninger som har en svært sterkt eller sterkt trafikert vei like utenfor boligen eller under 25 meter fra boligen. "Plagsom trafikk" omfatter husholdninger som synes trafikken på nærmeste vei er meget plagsom eller plagsom.

Mindre endringer i spørsmålsformuleringene kan ha påvirket endringstendensene over tid. I 1981-undersøkelsen er det spurt om avstand til nærmeste "offentlige vei eller gate", mens en i 1988 spør om avstand til nærmeste vei

eller gate med biltrafikk. Selv om de fleste offentlige veier er åpne for biltrafikk, kan det tenkes at ulikheten i spørsmålsformulering kan forklare noe av forskjellen mellom fordelingene i 1981 og 1988.

Også for spørsmålet om hvor plagsom trafikken er, må en være oppmerksom på en endring i spørsmålsformuleringen som kan ha betydning. I 1981 er det spurt om trafikken er plagsom "for dere som bor her", mens denne presiseringen ikke er gjort i 1988.

2. Ved sammenligningen av andelene som er plaget av flystøy i boforholdsundersøkelsen fra 1973, 1981 og 1988, må en ta hensyn til at 1973-undersøkelsen ikke er vektet for frafall, slik de senere undersøkelsen er. Det er imidlertid liten grunn til å tro at dette har særlig betydning for resultatene. De uvektede tallene for flystøy i ulike landsdeler i 1981 er således nær identiske med de vektete tallene.

3. 1. kvintil er den femtedelen av personene som har lavest brutto husholdningsinntekt, 5. kvintil er femtedelen med høyest inntekt.

Litteratur

Hansen, Thorbjørn og Ole Gulbrandsen (1991): *Boligstandard og boforhold i åttiårene*. Prosjektrapport 76, Norges Byggforskningsinstitutt.

Grøtvedt, Liv (1987): *Støy og helse. Analyse av støyopplevelse i Norge*. Sosiale og økonomiske studier 66, Statistisk sentralbyrå.

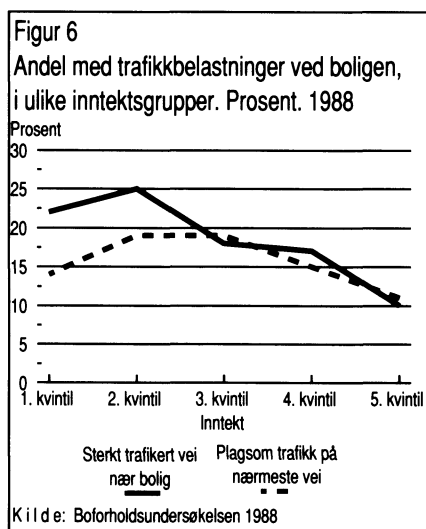
Klæboe, Ronny m.fl. (1990): *Flystøy – et alvorlig bomiljøproblem*. Samferdsel nr. 8, s. 4-7.

Statistisk sentralbyrå (1988): *Levekårsundersøkelsen 1987*.

Statistisk sentralbyrå (1989): *Sosialt Utsyn 1989*. Sosiale og økonomiske studier nr. 70.

Hjorthol, Randi (1984): *Fordelingsvirkninger av vegtrafikkstøy*. Prosjektrapport, Transportøkonomisk institutt.

Anders Barstad er mag. art. i sosiologi og førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Trafikken gir helseplager

Turid Nondal

Biltrafikken er det mest alvorlige bomiljøproblem i våre byområder. Dette er hovedkonklusjonen i rapporten fra Trafikk- og miljøprogrammets undersøkelse på Vålerenga/Gamlebyen. Mange er plaget av støy og luftforurensning og må legge om sine aktiviteter eller opplever at disse forstyrres som en følge av trafikken. Trafikken har også direkte helsevirkninger, særlig i form av åndedretts- og luftveisplager samt søvnproblemer.

Trafikk og miljø

Trafikk og miljø er et flerfaglig forskningsprogram om vegtrafikk, miljø og helse i byområder som ble startet i 1985. Hovedhensikten har vært å kartlegge helse- og trivselssomkostningene ved biltrafikk gjennom bredt anlagte undersøkelser av biltrafikkens virkninger i byområder.

I tilknytning til Trafikk- og miljøprogrammet er virkningene av trafikkbelastninger i Vålerenga/Gamlebyen, Drammen, Horten og rundt Fornebu studert. Undersøkellesområdene er valgt ut slik at de dekker forskjellige grader av miljøbelastning fra biltrafikk og flytrafikk (se tabell 1).

Vålerenga/Gamlebyen ble valgt som hovedstudieområde fordi dette er et av de mest trafikkbelastede områdene i Norge. Samtidig er det satt inn store ressurser på å løse trafikkproblemene gjennom omfattende omlegginger av vegsystemet. Gjennom undersøkelser henholdsvis før og etter hovedvegomleggingen, vil

man få kunnskap både om vegtrafikkens miljøulempere og virkninger av tiltak for å endre disse. Førundersøkelsene ble gjennomført høsten 1987, og mindre etterundersøkelser av korttidsvirkninger ble foretatt i 1989 og 1990.

I denne artikkelen skal vi presentere noen resultater fra førundersøkelsene på Vålerenga/Gamlebyen. Vi vil også sammenlikne med resultater fra de tre andre undersøkelsesområdene. Drammen og Horten gir et mer typisk bilde av trafikkmiljøet i norske byer. Det siste studieområdet omfatter områder i Oslo, Bærum og Asker som i større eller mindre grad er belastet av støy fra flytrafikken fra Fornebu lufthavn og fra vegtrafikk.

Selv om resultatene strengt tatt bare gjelder for de områdene som er undersøkt, forsøker vi å presentere resultatene slik at vi kan si noe om hvilke miljøbelastninger og plager en må forvente seg ved ulike trafikkmengder.

Tabell 1. Vegtrafikkbelastning i studieområdene. Andel av de intervjuede med ulik ÅDT (kjøretøy pr. døgn) i gata de bor i. (Fra Vålerenga/Gamlebyen også ÅDT i den gate som gir boligen størst belastningsbidrag – "maksimalgate"). Prosent

Trafikkbelastning ÅDT	Vålerenga/Gamlebyen		Fornebu	Drammen	Horten
	Boliggate	Maksimalgate			
Sum	99	101	101	99	100
Lav < 1 000	35	17	53	82	34
Moderat 1 000-4 999	22	14	38	11	35
Middels 5 000-14 999	27	44			31
Høy 15 000-19 999	-	-	10	6	-
Meget høy > 20 000	15	26			-

Fire typer

helsevirkninger av trafikk

Programmet fokuserer på hvordan trafikken og de ulike fysiske ulemper den medfører – som støy, luftforurensning og risiko – virker inn på folks helse. Trafikkens helsevirkninger kan grovsorteres i fire:

1. Trafikken forårsaker sykdom, skader og død
2. Trafikken er én av flere faktorer som utløser sykdomstilstander
3. Trafikken forverrer/gjør det vanskelig å leve med sykdomstilstander
4. Trafikken skaper betingelser for levemåter/livsviskår som kan disponere for senere dårlig helse/sykdom.

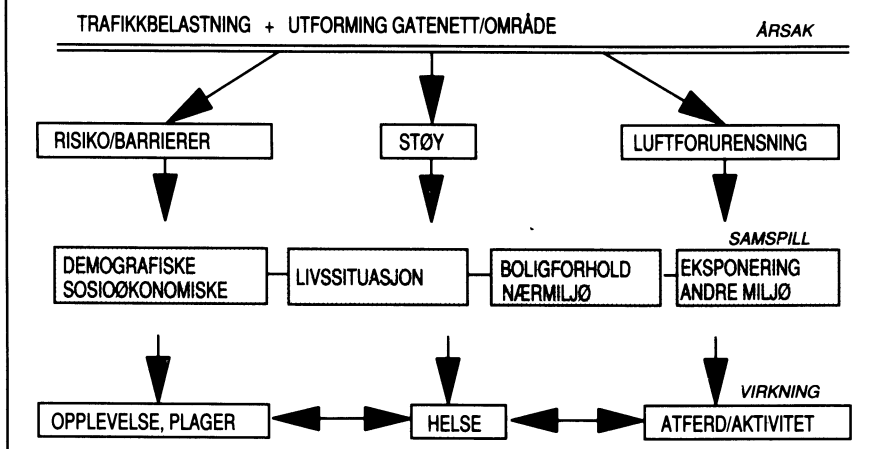
Hovedvekten i analysene ligger på den sistnevnte typen helsevirkninger, men problemene nevnt under pkt. 2 og 3 undersøkes også. Datamaterialet gir ikke grunnlag for en tilfredsstillende behandling av trafikkulykker. Trafikkulykker er dessuten den av trafikkens virkninger som er best dokumentert.

Sammenhengen mellom miljø og helse er kompleks

Forholdet mellom trafikkmiljøulempere som støy, luftforurensning og risiko, og virkningene disse har på befolkningen, kan ikke analyseres som et mekanisk årsak – virkningsforhold. Dette er illustrert i figur 1 (neste side), som i forenklet form beskriver de ulike forhold vi har trukket inn i våre analyser.

De psykologiske, sosiale og materielle betingelsene mennesket lever under, har betydning for trafikkens virkninger på mennesket. Folks atferds- og aktivitetsmønster er forskjellig avhengig av kjønn, alder, ressurser, livs- og boligsituasjon – trafikken vil derfor berøre dem på forskjellig vis. Mennesker reagerer dessuten ikke likt på og er ikke like utsatt for miljøbelastninger. Ideelt sett trenger vi dessuten kunnskap om eksponering i dagens situasjon,

Figur 1
Tankemodell for analyse av sammenhenger mellom trafikkbelastning og virkninger på befolkningen

Registreringsopplegg

Analysene i undersøkelsene baserer seg på data om:

- Objektivt målt trafikkbelastning
- Subjektive opplevelser av og reaksjoner på trafikkbelastning
- Demografiske og sosioøkonomiske forhold, livs- og bolig-situasjon

Data om trafikkbelastning i studieområdene er framskaffet gjennom trafikktegnings. For å beregne støy- og luftforurensningsnivået, har programmet utviklet egne beregningsmodeller. Inngangsdata har vært trafikktegnings samt data om bygninger, klima, gateromsutforming osv. På Vålerenga/Gamlebyen er resultater fra modellene korrigert ut ifra støy- og luftforurensningsmålinger i området.

De to sistnevnte typene data er framskaffet gjennom personlige intervjuer. Intervjuene ble gjennomført av Statistisk sentralbyrå. Spørreundersøkelsen ble presentert som en bomiljøundersøkelse og inneholdt spørsmål om bomiljø, plager av vegtrafikk, ulike daglige ulemper og subjektivt opplevde helseproblemer. I tillegg er det gjennomført spesialstudier av støy og søvn samt av forurensning og helse.

og over tid, for å studere miljøulempenes virkninger på mennesker. Vi har i modellen sett bort fra at en rekke andre kilder kan være opphav til samme type miljøulemper som vegtrafikk. Dette fordi vegtrafikken er den helt dominerende kilden til bomiljøulemper som støy, luftforurensning og risiko på Vålerenga/Gamlebyen.

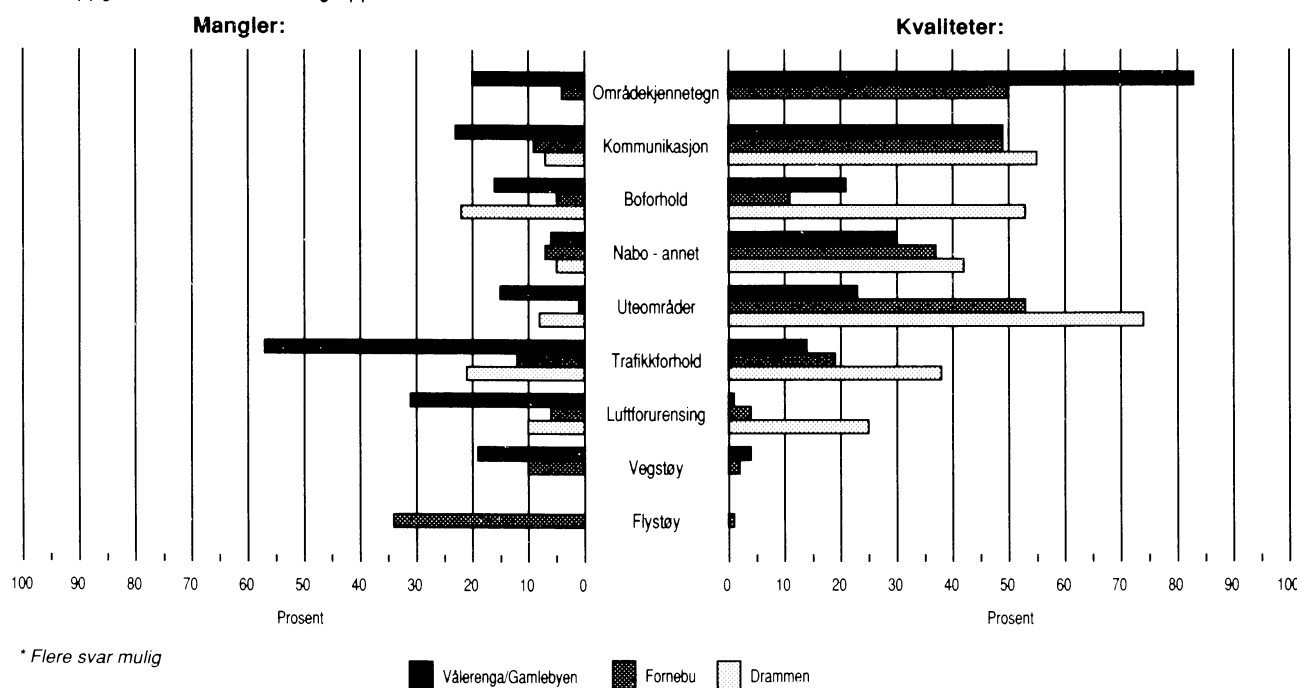
Modellen viser videre at ulike trafikkmiljøulemper kan gi likeartede

virkninger på menneskers helse og dagligliv og at de kan virke sammen. Det er også et samspill mellom de ulike virkningene. Folks opplevelser påvirker deres atferd og i sin tur helse.

Trafikken er viktigste grunn til misnøye med bomiljøet

Undersøkelsene fokuserer på vegtrafikkens virkninger i bomiljøet. Grunnen til dette er det faktum at

Figur 2
Miljøforhold intervjupersonen liker eller misliker ved å bo på Vålerenga/Gamlebyen, Drammen og rundt Fornebu. Prosentandel som oppgir minst ett svar i hver gruppe*

* Flere svar mulig

folk tilbringer mye tid der de har sin bolig. Situasjonen i bomiljøet er derfor svært viktig for vår trivsel. For å finne ut hvilke faktorer som har betydning for folks opplevelse av sitt bomiljø, ble det tidlig i intervjuene stilt spørsmål om hva beboerne likte og mislikte i sitt bomiljø.

Den viktigste grunnen til misnøye med bomiljøet på Vålerenga/Gamlebyen, er uten tvil trafikkforholdene. Litt over halvparten oppgir at de misliker at det er mye trafikk i området, eller at de føler seg utrygge pga. trafikken. Nesten en tredjedel nevner at det er mye luftforurensning i området og en fjerdedel at det er mye støy. Alt i alt nevner 64 prosent en eller annen trafikkulempelse som svar på spørsmålet om hva de misliker ved å bo i området.

Det er langt flere i dette byområdet som misliker ulike trafikkmiljøforhold, og som ønsker å flytte pga. trafikken, enn i Horten, Drammen og rundt Fornebu der trafikkbelastningen jevnt over er mindre. Rundt Fornebu er det, naturlig nok, misnøye med flystøy som dominerer. Selv de som bor i de minst belastede områdene på Vålerenga/Gamlebyen, er mer misfornøyd med trafikkrelaterte forhold enn de som bor i de

rest belastede områdene i Horten, Drammen og rundt Fornebu. Dette viser at det ikke bare er trafikkbelastningen i det helt nære området som spiller inn. Folks vurdering av bomiljøet farges vel så mye av trafikksituasjonen i bydelen som helhet. På Vålerenga/Gamlebyen kommer man altså ikke unna miljøproblemene trafikken skaper, selv om man har sin bolig i en mindre trafikert gate.

Trafikkplagen påvirkes av totalbelastning i nærområdet

For å få et samlet uttrykk for folks opplevelse av trafikken og de ulike trafikkulempene, ble det dels spurt om hvor plaget folk var av vegtrafikk der de bodde, dels ble det stilt spørsmål som gikk mer spesifikt på plager av støy og luftforurensning.

34 prosent av befolkningen på Vålerenga/Gamlebyen svarer at trafikken i boligkata er "meget plagsom", 26 prosent svarer at den er "litt plagsom". Tilsvarende tall for Horten er 21 og 14 prosent. Andelen plagede henger klart sammen med trafikkbelastning målt ved antall kjøretøy pr. døgn (ÅDT) (figur 3). Ved en trafikkbelastning på 1000 ÅDT, synes en tiendedel av befolkningen på

Vålerenga/Gamlebyen at trafikken er "meget plagsom". Når antall kjøretøy pr. døgn ligger rundt 10000, er mer enn halvparten av beboerne "meget plaget".

Sammenlikner vi resultatene fra de ulike studieområdene, ser vi klart at trafikksituasjonen i hele nærområdet spiller en avgjørende rolle. Ved samme trafikkmengde, er det langt flere i Vålerenga/Gamlebyen som er "meget plaget" enn i Horten. I Horten sentrum er det bare riksveg 310 som er belastet med mye trafikk, mens de øvrige gatene er forholdsvis beskyttet. I Vålerenga/Gamlebyen har ofte flere tilgrensede gater stor trafikk, noe som øker miljøbelastningen.

Folk er altså mer plaget av vegtrafikken i byområder der det er trafikkerte gater på alle kanter, enn der det finnes stille gater rundt omkring. Dette betyr at man må ta hensyn til totalbelastningen i et område, når man skal vurdere hvor mye trafikk som kan aksepteres i den enkelte gate.

Støy er den trafikkulempen flest er plaget av

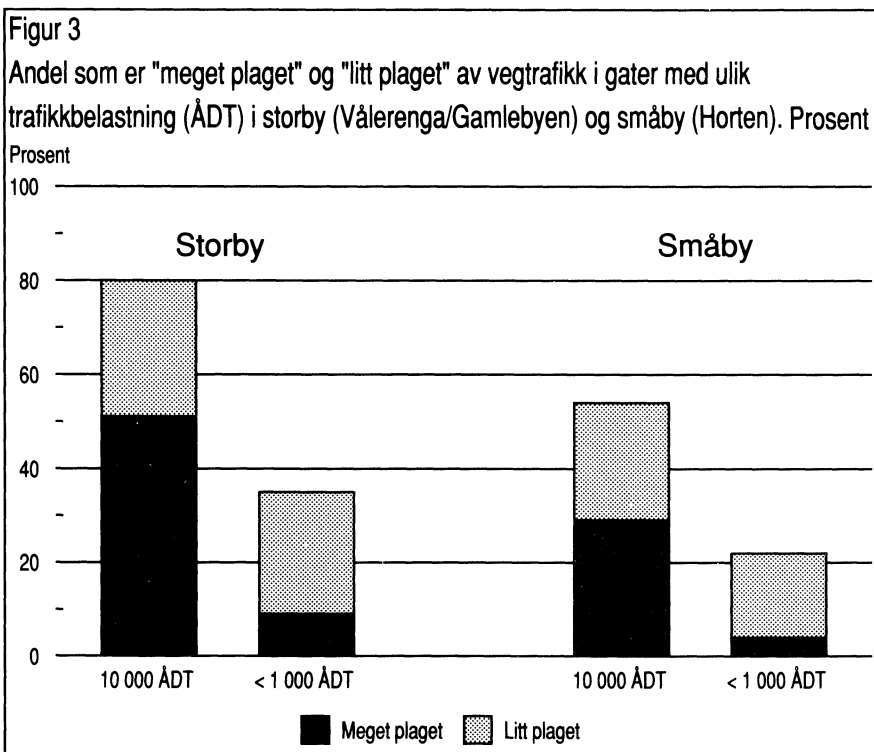
Den viktigste grunnen til at vegtrafikken oppleves som plagsom er støy, som nevnes av 72 prosent. Eksosluft og skitt/støv nevnes også av mange, henholdsvis 56 og 43 prosent. Disse tre ulempene ble også nevnt som de tre viktigste i Horten, men andelen her var lavere.

Andelen som plages av støy, eksosluft og støv/skitt, øker med økende belastning målt ved henholdsvis trafikkmengde, støy- og luftforurensningsnivå.

Sammenhengen mellom ulike plager og trafikkbelastning holder også når vi tar hensyn til andre faktorer som kjønn, alder, sivilstatus, om man har barn eller ei, utdanning/status, yrkesaktivitet og eventuelle kroniske sykdommer.

Botid har ingen betydning for hvorvidt man plages av trafikken. Folk som har bodd lenge i sterkt trafikkerte områder er like plaget som de som nettopp har flyttet inn.

Å ha ansvar for barn virker derimot inn på hvordan man opplever

trafikken. Vegtrafikk er en av de største truslene mot barns sikkerhet og dette gjenspeiles i at foreldre reagerer mer negativt på ulike trafikk-miljøulemper enn andre.

De som oppholder seg mest i området, er også mest plaget. Dette viser seg først og fremst ved at de som ikke er i arbeid, uansett alder, er mer plaget enn de som er yrkesaktive. Dessuten ved at familiefolk, som bruker mer tid i området, klager mer enn enslige.

Det er imidlertid viktig å slå fast at det er selve trafikkbelastningen som har størst innvirkning på hvor plaget som man oppfatter vegtrafikken.

Trafikken forstyrrer og begrenser daglige aktiviteter

Selv om vegtrafikken foregår uten-dørs, forstyrrer den folk inne i boligen til alle døgnets tider. Et forhold mange opplever som problematisk, er at vegtrafikkstøyen forstyrrer søvn og hvile. Dette gjelder både på Vålerenga/Gamlebyen, i Horten og rundt Fornebu. På Vålerenga/Gamlebyen er det i gjennomsnitt en fjerdedel av beboerne som opplever slike problemer når de har vinduene lukket.

På Vålerenga/Gamlebyen har to tredjedeler av beboerne stua beliggende mot en gate, mens halvparten av beboerne har soverommet ut mot gata. En knapp femtedel har fått satt inn spesielle støyisolerende vinduer. Jo mer trafikk, jo flere har tatt denne omkostningen. I områder med en trafikkmengde rundt 10 000 kjøretøy pr. døgn, har omkring en tredjedel slike vinduer, mot nesten halvparten i områder med en trafikkmengde over 22 000 kjøretøy pr. døgn.

Forutsetningen for at isolerende vinduer skal ha effekt, er at de holdes lukket. Og nettopp det å måtte holde vinduene lukket, pga. trafikken, opplever mange som plagsomt. Ved trafikkmengder på rundt 10 000 kjøretøy pr. døgn, er det både på Vålerenga/Gamlebyen og i Horten, rundt 40 prosent som klager over at de ikke kan lufte leiligheten så ofte som de ønsker, eller over at de må sove med vinduene lukket. I gater

med høy trafikkbelastning gjelder dette over 60 prosent av beboerne.

En annen trafikkulempe mange klager over, er nedsmussing både innen- og utendørs som følge av luftforurensning. Over 80 prosent på Vålerenga/Gamlebyen har problemer med skitne vinduer, karmen og gardiner. Langt flere på Vålerenga/Gamlebyen enn i Horten, Drammen og rundt Fornebu, klager over dette. For disse medfører vegtrafikken omkostninger i form av ekstra renhold og vedlikehold.

Stor trafikkbelastning begrenser den daglige uteaktivitet og gjør at folk bruker balkong, gårdsrom og parker mindre enn de ellers ville gjort. En tredjedel av de som har balkong, kan faktisk ikke bruke den på grunn av trafikken. Dessuten gjør trafikken dagliglivet mer tungvint. Flere går omveier og gjør ting andre steder enn ellers p.g.a. trafikken. Noen løser problemet med utrygghet og dårlig framkommelighet med å bruke bilen oftere enn de ellers ville gjort. Også når det gjelder denne typen virkninger er det flere på Vålerenga/Gamlebyen som klager enn i de andre studieområdene.

Andelen som nevner denne typen begrensninger og forstyrrelser av daglige aktiviteter, henger først og fremst sammen med fysisk målt trafikkbelastning. Andre faktorer spiller imidlertid også inn, og det er relativt store forskjeller mellom ulike grupper. Kvinner, de som har barn, ikke-yrkesaktive og folk med lavere utdanning, er grupper som i særlig grad betaler denne form for omkostninger ved bytrafikk.

Botid har ingen betydning for denne typen virkninger. Heller ikke slike forstyrrelser og begrensninger forårsaket av trafikken, venner man seg til.

Trafikkens direkte helsevirkninger

Sammenhengene mellom vegtrafikkstøy og luftforurensning på den ene siden og helseplager på den andre siden, er kompliserte å fastlegge. En intervjuundersøkelse med grove mål på helsevirkninger, har også

klare begrensninger når det gjelder å kartlegge direkte helsevirkninger.

Våre analyser viser imidlertid relativt klare sammenhenger mellom forekomst av åndedretts- og luftveisplager og det luftforurensningsnivået folk utsettes for. Ved sammenlikninger med Oslo/Akershus-regionen for øvrig og hele landet, er det noe høyere sykkelighet blant befolkningen på Vålerenga/Gamlebyen. Utsatte grupper – mennesker med kroniske åndedretts-/lungeplager som astma og bronkitt – er mer plaget på Vålerenga/Gamlebyen enn i Drammen.

Støynivået har først og fremst betydning for søvn- og innsøvningsproblemer og er altså en mer indirekte kilde til helseproblemer. Det er særlig støynivået i eller utenfor stue som fører til helse- og søvnproblemer. Oppholdsrommets støynivå er med andre ord det viktigste for folks helse og trivsel. Det er ikke nok å ha et "stille" soverom, dersom andre viktige rom i boligen er "bråkete".

Sammenhenger mellom plager, atferd og helse

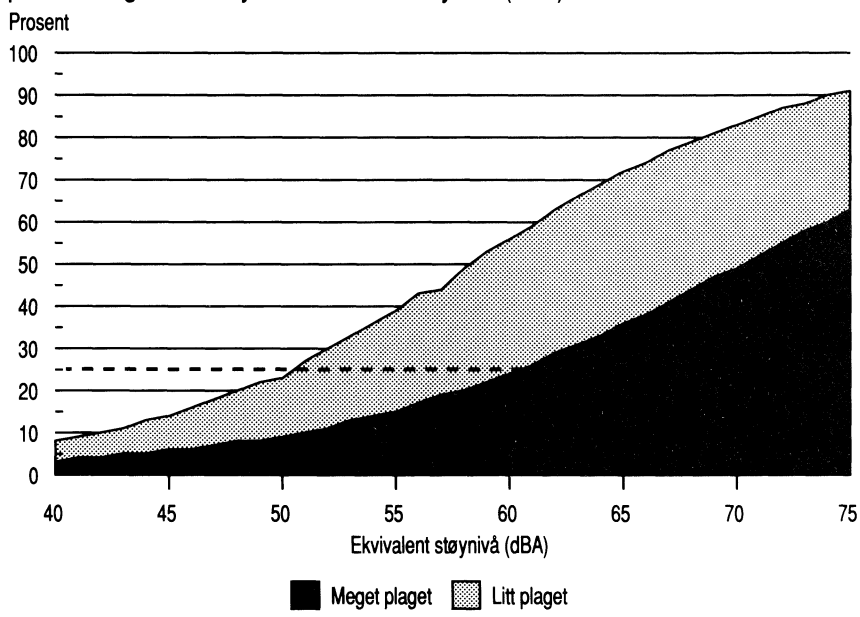
Vår undersøkelse tar utgangspunkt i at det er sammenhenger mellom opplevde plager, helse og atferd, jf. figur 1. Dersom opplevd plage henger sammen med forstyrrelse av aktiviteter og nedsatt helse, vil grad av plage være en god indikator også på andre virkninger av trafikken. Plagegrad kan dermed brukes som grunnlag for retningslinjer innenfor vegtrafikkplanleggingen.

Våre resultater viser klare sammenhenger mellom støynivået og forekomsten av søvnproblemer og ulike psykosomatiske symptomer. En person som stadig blir forstyrret i hvile og daglige aktiviteter, vil i større grad stå i fare for å ta skade enn en som ikke blir forstyrret. Særlig gjelder dette støy som man ikke selv kan kontrollere, noe som helt klart gjelder trafikkstøy.

Dette resonnementet forsterkes av klare sammenhenger mellom trafikens virkninger på opplevelse, helse og aktiviteter. De som blir forstyrret av trafikken, oppgir også at de er

Figur 4

Andel som er "meget plaget" og "litt plaget" av vegtrafikkstøy inne i boligen på Vålerenga/Gamlebyen. Ekvivalent støynivå (dBA) utenfor stuevindu. Prosent

Lyd er et komplisert akustisk fenomen som må kvantifiseres langs flere dimensjoner som lydtryknivå, antall svingninger pr. tidsenhet og variasjoner over tid. Styrken på lyden eller støyen angis i desibel (dB). I tillegg veies lyden med en såkalt A-kurve – tilpasset det menneskelige ørets følsomhet ved ulike frekvenser – til A-veiet lydnivå (dBA).

plaget av den. De som er plaget av trafikken, har også oftere enn andre ulike psykosomatiske symptomer. Dette betyr at grad av plage kan brukes som et samlemål for trafikkenes virkninger og som en indikator på mulige helsevirkninger i vid forstand.

Hvilken trafikkbelastning bør aksepteres?

Resultatene fra Trafikk- og miljøprogrammet gir et viktig grunnlag for å utvikle retningslinjer for og krav til planlegging. Figur 4 kan illustrere dette poenget. Som figuren viser, øker antall plagede klart med støynivået. Med utgangspunkt i figuren, kan man stille spørsmål om hvor høyt støynivå som bør aksepteres. For å svare, må man ta stilling til hvor stor andel plagede mennesker som skal aksepteres, og om

man også skal ta hensyn til den som er "litt plaget", i tillegg til dem som er "meget plaget".

Dersom vi ikke aksepterer at mer enn 25 prosent av beboerne skal være plaget av vegtrafikkstøy ute eller inne i boligen, må dagens anbefalte grenseverdi på 55 dBA senkes. Hvis vi sier at nivået må være over 65 dBA før det skal iverksettes tiltak i eksisterende områder, betyr det at vi aksepterer at en tredjedel av befolkningen føler seg meget plaget av vegtrafikkstøy når de oppholder seg inne i boligen.

Folk er imidlertid sjelden plaget av bare en trafikkulemppe som f.eks. støy. Det er derfor ikke tilstrekkelig å vurdere trafikkenes ulemper enkeltvis. Programmets undersøkelser gir data om folks reaksjoner på ulike typer ulemper. I det videre arbeidet vil vi derfor se på mulighetene for å utvikle samlede mål for trafikkbelastning og grunnlag for krav ut fra et totalt bilde av virkningene på befolkningen.

Rapporter fra Trafikk- og miljøprogrammet:

Clench-Aas, J., Larssen, S., Bartonova, A., Johnsrud, M. (1989): *Virk-*

ninger av luftforurensning fra veitrafikk på menneskers helse. Resultater fra en undersøkelse i Vålerenga/Gamlebyen-området i Oslo, 1987. Norsk institutt for luftforskning, Lillestrøm.

Frøysadal, E. og Kolbenstvedt, M. (1990): *Miljøprioritert hovedveg i Horten. Førundersøkelse om beboernes synspunkter på trafikk- og miljøproblemer.* Transportøkonomisk institutt, Oslo.

Hjorthol, R., Kolbenstvedt, M., Klæboe, R., Nondal, T. (1990): *Bytrafikk, bomiljø og helse. Resultater fra NTN-programmet Trafikk- og miljø's førundersøkelse på Vålerenga/Gamlebyen i Oslo 1987.* Transportøkonomisk institutt, Oslo.

Hjorthol, R. og Kolbenstvedt, M. (1987): *Virkninger av luftforurensning på folks dagligliv, helse og trivsel. Resultater fra en intervjundersøkelse i Drammen.* Transportøkonomisk institutt, Oslo.

Hjorthol, R., Kolbenstvedt, M. og Stangeby, I. (1989): *Barn, trafikk og miljø. Intervjuer med 3-10-åringers foreldre i Vålerenga/Gamlebyen i Oslo.* Transportøkonomisk institutt, Oslo.

Kolbenstvedt, M., Klæboe, R. og Kjærstad, K. N. (1990): *Flytrafikk, bomiljø og helse. Resultater fra en intervjundersøkelse rundt Fornebu 1989.* Transportøkonomisk institutt, Oslo.

Nivison, M. (1990): *The relationship between traffic noise and self-reported health status and sleep quality in a large sample.* Institutt for fysiologisk psykologi, Universitetet i Bergen.

Rasmussen, H. (1990): *Barrierevirkninger av vegtrafikk. Litteraturgjennomgang og resultater fra en undersøkelse i Vålerenga/Gamlebyen i Oslo.* Transportøkonomisk institutt, Oslo.

Stangeby, I. (1990): *Opplevelse av trafikkmiljøet før og etter åpningen av Vålerenga-tunnelen.* Transportøkonomisk institutt, Oslo.

Turid Nondal er mag. art. i sosiologi og forsker ved Transportøkonomisk institutt (TØI).

Norske miljøvernholdninger:

Fornøyd lokalt, bekymret globalt

Anders Barstad og Odd Frank Vaage

Halvparten av befolkningen mener at miljøvern bør prioriteres framfor økonomisk vekst, selv om dette skulle bety at den økonomiske veksten blir noe svakere. Sammenlignet med EF-landene er det langt færre i Norge som klager over lokale miljøproblemer. Likeledes er det en noe mindre andel som er bekymret for nasjonale miljøproblemer. Den utbredte bekymringen for internasjonale problemer er et særtrekk ved Norge. Kvinner, spesielt unge kvinner, og tilhengere av de "grønne" partiene SV og Venstre prioriterer i størst grad miljøvern framfor økonomisk vekst og er mest bekymret for nasjonale og internasjonale miljøproblemer.

Halvparten av befolkningen prioriterer miljøvern¹

Et sentralt tema i miljødebatten er forholdet mellom økonomisk vekst og miljøvern. Fra miljøvernhold blir det hevdet at økonomisk vekst er en hovedårsak til miljøproblemene, og at "vekst og vern"-tankegangen er en selvmotsigelse. Myndighetenes holdning har vært at det er mulig å kombinere miljøvernsatsing med fortsatt økonomisk vekst.

Befolkningen synes å være delt omtrent på midten i synet på prioritering mellom vekst og vern. 49 prosent mener at utsagnet "det er mulig å kombinere økonomisk vekst og miljøvern" ligger nærmest deres eget synspunkt, mens 48 prosent sier at de er mest enig i utsagnet "miljøvern bør prioriteres selv om dette betyr at den økonomiske veksten blir noe svakere". Nesten ingen ønsker å prioritere vekst framfor vern: Bare én prosent av befolkningen er mest enig i utsagnet "økonomisk vekst bør prioriteres framfor miljøvern selv om dette betyr at miljøet forringes noe".

Disse resultatene er i godt samsvar med MMIs *Norsk Monitor*. Ifølge disse undersøkelsene har andelen som mener at hensynet til fortsatt økonomisk vekst gjennom industribygging må vike for miljøhensyn

økt fra 20 til nærmere 50 prosent på 1980-tallet (Aftenposten 1.12.1990).

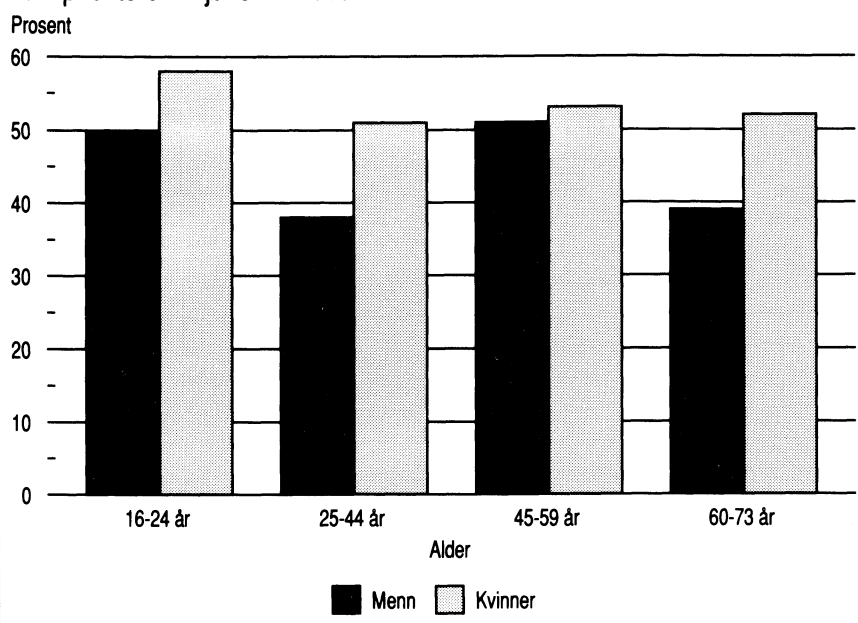
Unge kvinner prioriterer miljøvern høyest

Kvinner ønsker i noe større grad enn menn å prioritere miljøvern (53 mot 43 prosent). Dette gjelder alle aldersgrupper unntatt 45-59-åringene,

hvor det ikke er noen forskjell. Sammenhengen med alder er svak og ikke helt entydig. Blant kvinnene er det en svak tendens til at de yngste prioriterer vern noe mer enn de øvrige. Blant mennene er det aldersgruppene 16-24 år og 45-59 år som skiller seg ut som de mest miljøbevisste.

Menn i alderen 25-44 år og kvinner i alderen 16-24 år utgjør altså ytterpunktene i synet på vekst og vern (henholdsvis 38 og 58 prosent prioriterer miljøvern). At kvinner er mer verneorienterte enn menn er vist i tidligere undersøkelser, blant annet i valgundersøkelsen fra 1985 (Aardal og Valen 1989). Spesielt var menn over 50 år mindre opptatt av vern enn andre grupper.

Figur 1
Andelen menn og kvinner i ulike aldersgrupper som prioriterer miljøvern. Prosent

Synet på prioriteringen av vekst eller vern varierer lite med husholdningsinntekt, utdanning og bosted, bortsett fra en svak tendens til at personer med høyere utdanning og bosatte i store byer i større grad prioriterer miljøvern.

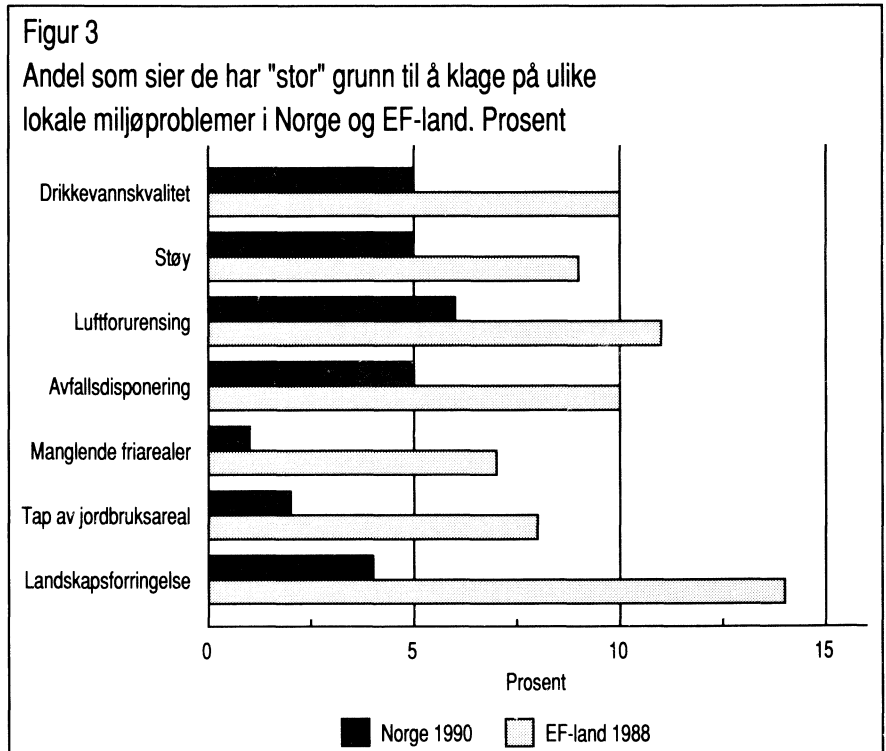
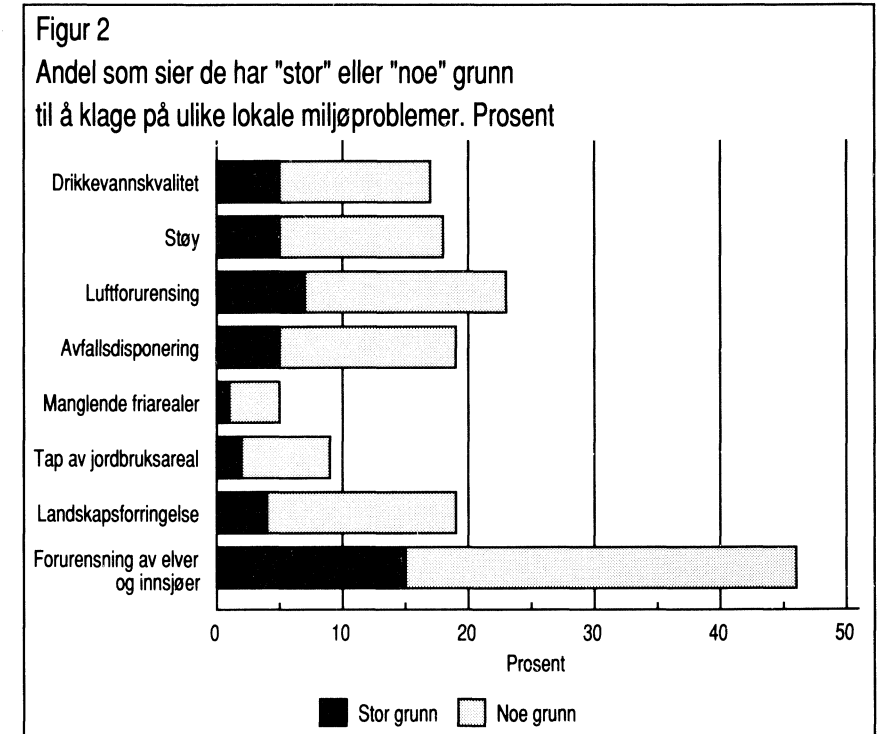
Mange klager over lokal vannforurensning

I undersøkelsen ble det spurt om en hadde grunn til å klage over åtte ulike miljøproblemer på bostedet. Ses hvert enkelt problem for seg, er det som regel et stort flertall som sier at de ikke har grunn til å klage. Unntaket er forurensning av elver, sjøer og fjorder, hvor 15 prosent mener de har *stor* grunn til å klage over dette der de bor og 31 prosent *noe* grunn til å klage.

For øvrig var det få som mente de hadde *stor* grunn til å klage over lokale miljøproblemer. Det var 5-6 prosent som mente de hadde stor grunn til å klage over drikkevannskvalitet, støy, luftforurensning og avfallsbehandling, 4 prosent over forringelse av landskapet og bare henholdsvis 2 og 1 prosent over tap av jordbruksareal og mangel på tilgang til friarealer og naturområder. Tas andelen som mente de hadde *noe* grunn til å klage med, var det 23 prosent som klagde over luftforurensning på bostedet, og i underkant av 20 prosent som klagde på drikkevannskvalitet, støy, avfallsbehandling og forringelse av landskapet. Det er altså problemer i samband med forurensning av vann og luft som befolkningen finner størst grunn til å klage på der de bor. Det var 16 prosent som mente at de ikke hadde grunn til å klage i det hele tatt på noen av de åtte angitte lokale problemene.

Færre klager over lokale miljøproblemer i Norge

Det ser ut til at relativt få finner grunn til å klage over lokale miljøproblemer i Norge, sammenlignet med andre land. Klagenivået i den norske undersøkelsen er klart under gjennomsnittet i en EF-undersøkelse fra 1988 og likeledes under nivået i en finsk undersøkelse fra

1989 på nesten alle miljøproblemer. De største relative forskjellene gjelder miljøproblemer knyttet til arealbruk. I EF-landene er forringelse av landskapet det største problemet på lokalt plan, spesielt synes dette å være et problem i Spania, Hellas og Italia. Når en tar for seg de miljøproblemer som kanskje i størst grad påvirker velferden; drikke-

vannskvalitet, støy og forurensning, er de relative forskjellene mindre, men likevel påfallende: Omtrent dobbelt så mange i EF som i Norge finner stor grunn til å klage over disse problemene, i Finland er det 2-3 ganger så mange som klager.

En må være forsiktig med å ta disse forskjellene som et klart uttrykk for at miljøet i Norge er bedre enn i

Tabell 1. Holdninger til lokale miljøproblemer, etter bostedsstrøk. Prosent og gjennomsnitt

	Ikke grunn til å klage	Gjennomsnitt	Stor grunn til å klage over minst to problemer
	Prosent		Prosent
Spredtbygde strøk	20	0,46	8
Tettbygde strøk			
200 - 1 999 innbyggere	13	0,57	8
2 000 - 19 999 innbyggere	16	0,54	8
20 000 - 99 000 innbyggere	16	0,60	12
100 000 innbyggere eller flere	14	0,69	13

andre land. For det første er undersøkelser gjennomført på ulike tidspunkter. For det andre vil svarene påvirkes av kulturelle forskjeller og forskjeller i holdninger til miljøvern. Den norske undersøkelsen viser at de som prioriterer vern framfor vekst klager mer enn andre over de lokale miljøproblemene, "alt annet likt".

Ungdom, høyt utdannede og bosatte i byer klager mest

Hvem er mest tilbøyelig til å klage over de lokale miljøproblemene? For å vise ulikheter i klagenivå, er det konstruert en enkel additiv indeks, hvor de som har "stor grunn" til å klage på ett problem får verdien 3, "noe grunn" verdien 2, "ikke særlig grunn" verdien 1 og "ingen grunn" verdien 0. For hver person er verdien på de åtte problemene summert og dividert med åtte, slik at resultatet blir en gjennomsnittlig klageverdi som kan variere mellom 0 og 3. Gjennomsnittsverdiene suppleres med ekstremverdiene i fordelingen: De som ikke klager i det hele tatt og de som har stor grunn til å klage på to eller flere problemer.

Kvinner har en svakt høyere gjennomsnittsverdi enn menn. Mellom aldersgruppene er det noe større forskjeller, i gjennomsnitt mener ungdom i større grad enn eldre at de har grunn til å klage over lokale miljøproblemer. Gjennomsnittsverdien varierer fra 0,64 hos 16-24-åringene til 0,47 hos 60-73-åringene. Ulikhetene er mindre klare når en ser på ekstremverdiene, men i den eldste aldersgruppa er det relativt mange

som ikke finner grunn til å klage i det hele tatt og noen færre som sier de har stor grunn til å klage.

Som en kunne forvente, er det også en viss forskjell i klagenivå etter bosted. Klagenivået stiger med økende botetthet, fra 0,46 i spredtbygde strøk til 0,69 i de mest urbaniserte strøkene. Unntaket er bostedsstrøk med mellom 200 og 2 000 innbyggere, hvor gjennomsnittsverdien er noe høyere enn i strøk med inntil 20 000 innbyggere. Også i dette tilfellet er forskjellene mindre klare når en ser på ekstremverdiene. Det er spesielt mange som finner grunn til å klage på støy, forurensning, landskapsforringelse og

manglende tilgang til friarealer i de urbaniserte delene av landet.

Klagenivået tiltar med økende utdanning. Spesielt er dette tydelig når man ser på andelen som ikke finner grunn til å klage i det hele tatt. Denne synker fra 22 prosent i laveste utdanningsgruppe (ungdomsskolenivå) til 11 prosent i høyeste utdanningsgruppe (universitets-/høgskolenivå). Derimot ser klagenivået ikke ut til å variere med husholdningens bruttoinntekt.

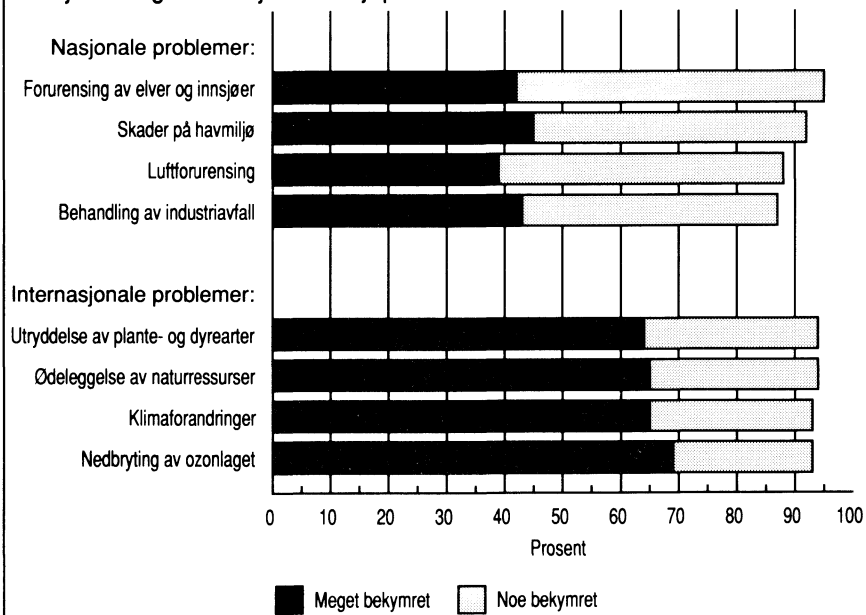
Større bekymring for internasjonale enn nasjonale miljøproblemer

To av spørsmålssettene i undersøkelsen dreide seg om folk mente det var grunn til bekymring for nasjonale og internasjonale miljøproblemer.

Ifølge undersøkelsen mener nordmenn i stor grad at det er grunn til å være bekymret for nasjonale og internasjonale miljøproblemer. Hele 95 prosent sier det er grunn til å være "meget" eller "noe bekymret" over forurensningen av elver og innsjøer. Bekymringen er ikke særlig mindre når det gjelder skade på havmiljø og strender (92 prosent), luftforurensning (88 prosent) og behandling av industriavfall (87 prosent). Selv om

Figur 4

Andel som er "meget" og "noe" bekymret for nasjonale og internasjonale miljøproblemer. Prosent

forskjellene er små, er det flest, 45 prosent, som mener det er grunn til å være "meget bekymret" for skade på havmiljø og strender. I alt 67 prosent er meget bekymret for ett eller flere av de fire angitte nasjonale miljøproblemene.

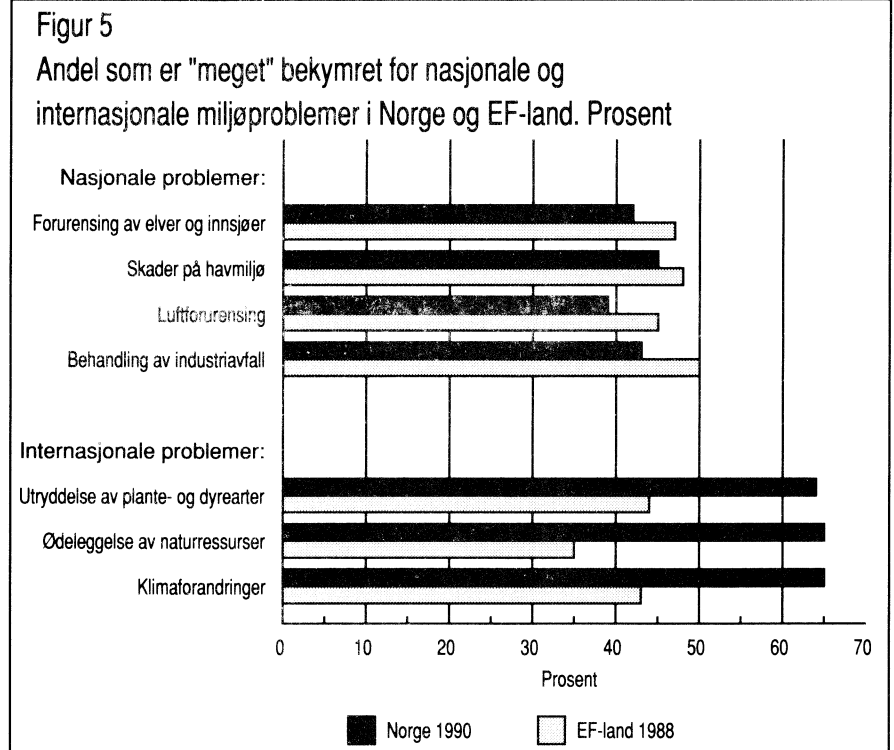
Selv om nordmenn er bekymret for nasjonale miljøproblemer, mener de i enda sterkere grad at det er grunn til å være bekymret for internasjonale miljøproblemer. 69 prosent mener det er grunn til å være "meget bekymret" for nedbrytningen av ozonlaget, 65 prosent er "meget bekymret" for uttømming eller ødeleggelse av verdens naturressurser og mulige klimaforandringer pga. utslipp av karbondioksid og andre drivhusgasser. Videre er 64 prosent "meget bekymret" for utryddelse av plante- og dyrearter. I alt er hele 85 prosent av utvalget "meget bekymret" for ett eller flere av de fire internasjonale miljøproblemene.

Nordmenn er mest bekymret for de internasjonale problemene

De samme spørsmål som er beskrevet ovenfor, er stilt til et utvalg av befolkningen i EF-land og noen andre land. Undersøkelsene er ikke utført på samme tidspunkt i alle landene. I et tema som dette, der stadig nye momenter dukker opp i diskusjonen og ny kunnskap samles inn, må derfor sammenligninger av holdninger landene imellom gjøres med forsiktighet.

I forhold til nasjonale miljøproblemer, er ikke nordmenn blant dem som mener det er størst grunn til å være bekymret. Det er bare små forskjeller mellom gjennomsnittet for EF-landene i 1988 og resultatene fra den norske undersøkelsen.

Av de 16 landene hvor spørsmålene er stilt, er det ni land hvor befolkningen er mer bekymret over skade på havmiljø og strender enn i Norge. Befolkningen i åtte av de 16 landene mener i større grad enn nordmenn at det er grunn til å være bekymret for vannforurensningen i landet. Av befolkningen i USA mener 64 prosent dette, mens prosentandelen blant nordmenn er 42. Når det gjelder luftforurensning, er det

hele 11 land som uttrykker større bekymring enn nordmenn. Problemene med behandling av industriavfall viser samme tendens.

Ser en på bekymringen for internasjonale miljøproblemer, er situasjonen annerledes. Både når det gjelder faren for utryddelse av plante- og dyrearter, ødeleggelse av verdens naturressurser og mulige klimaforandringer pga. utslipp av karbondioksid og andre drivhusgasser, uttrykker nordmenn størst bekymring av samtlige nasjonaliteter hvor denne undersøkelsen er gjennomført. Langt flere i Norge enn i EF-landene gir uttrykk for stor bekymring. Mens det i EF-landene er en tendens til større bekymring for nasjonale enn internasjonale miljøproblemer, er forholdet det motsatte i Norge.

Disse tallene kan tolkes slik at nordmenn ikke i første rekke knytter miljøproblemene til sine nære omgivelser, men ser dem som et internasjonalt problem. Tallene uttrykker også at nordmenn er svært opptatt av disse internasjonale problemene. Noe av årsaken til dette kan være Brundtland-kommisjonens rapport og den omfattende informasjon som er blitt formidlet i tilknytning til

denne, samt Bergenskonferansen om miljø og utvikling, som ble arrangert like før denne intervjuundersøkelsen ble gjennomført.

For øvrig er disse tallene i tråd med andre sammenlignende undersøkelser som er gjennomført i den senere tid. Nordmenn har store kunnskaper om, og er opptatt av, internasjonale spørsmål. I en undersøkelse om folks kunnskaper om FN (Statistisk sentralbyrå 1990) kommer nordmenn øverst på lista over 19 nasjoner når det gjelder å navngi FN-organer eller institusjoner. De er også blant de 3-4 nasjonene som i størst grad har hørt om FN, kan navngi FNs generalsekretær, og som har lært noe om FN i forbindelse med skolegang eller studier.

Unge kvinner mest bekymret for miljøproblemene

Det er en klar tendens til at kvinner er mer bekymret for nasjonale og internasjonale miljøproblemer enn menn. Av kvinnene er 26 prosent meget bekymret for samtlige av de fire nasjonale miljøproblemene, og hele 49 prosent av kvinnene er meget bekymret for samtlige internasjonale miljøproblemer. For menn er disse tallene henholdsvis 15 og 36

prosent. Det er en svak tendens til at unge kvinner er mer bekymret enn eldre, mens blant mennene er det en tendens til at den eldste aldersgruppa (60-73 år) er minst bekymret. Unge kvinner og eldre menn utgjør de holdningsmessige ytterpunktene. Nesten 80 prosent av de yngste kvinnene er f.eks. meget bekymret for nasjonale miljøproblemer, i motsetning til 55 prosent av de eldste mennene.

Kjønnsforskjellene i vurderingen av de nasjonale og internasjonale miljøproblemene er påfallende. Som tidligere vist, prioriterer kvinner i større grad enn menn vern framfor vekst. Også i andre sammenhenger har en funnet forskjeller i politiske holdninger mellom menn og kvinner. Det er blant annet vist at kvinner har et annet syn på velferdspolitikken enn menn (jf. Asbjørnsens artikkel i dette nummer av *Samfunnsspeilet*), og at kvinner, spesielt unge kvinner, er mer venstreorienterte (Valen og Aardal 1989, Valen, Aardal og Vogt 1990).

Kjønn betyr mer enn alder og andre sosiale bakgrunnskjennetegn. Bostedsstrøk og utdanningsnivå ser ikke ut til å ha nevneverdig betydning for om folk er bekymret for nasjonale og internasjonale miljøproblemer.

Derimot har partivalg stor betydning. Det er velgerne til SV og Venstre som i størst grad uttrykker meget stor bekymring for ett eller flere av de nasjonale miljøproblemene. Av disse partienes tilhengere befinner 82 prosent seg i denne gruppen. Fremskrittspartiets velgere er (noe overraskende?) de som kommer dernest på listen; 67 prosent av disse er meget bekymret for ett eller flere av de nasjonale miljøproblemene. Deretter kommer Arbeiderpartiets tilhengere med 65 prosent, Senterpartiets med 63 prosent, Høyres med 58 prosent og Kristelig Folkepartis tilhengere med 57 prosent.

Det samme mønsteret kommer i stor grad fram når en ser på bekymringen for de internasjonale miljøproblemene. Venstres og SVs til-

hengere er mer bekymret for disse problemene enn tilhengere fra de andre partiene. Mellom de øvrige partiene er det nokså små forskjeller.

1. Denne artikkelen bygger på en intervjuundersøkelse som SSB gjennomførte sommeren 1990 om befolkningens holdninger til miljøproblemer. I alt ble 1506 personer intervjuet (frafallet var 23 prosent). Undersøkelsen ble gjennomført som en tilleggsundersøkelse til arbeidskraftundersøkelsen. Et viktig formål med undersøkelsen var å sammenligne holdningene til miljøspørsmål i Norge med holdningene i EF og andre land. Spørsmålsformuleringene er i stor grad hentet fra tilsvarende undersøkelser i EF-land. Resultater fra slike undersøkelser har i en årrekke vært publisert i rapporter fra OECD og EF.

En mer fylldig presentasjon av resultatene fra denne intervjuundersøkelsen finnes i en nylig utgitt rapport (Statistisk sentralbyrå 1991).

Litteratur

OECD (1991a): *State of the Environment*. OECD, Paris.

OECD (1991b): *Environmental Indicators*. OECD, Paris.

Statistisk sentralbyrå (1990): *Holdninger til norsk utviklingshjelp og kunnskaper om de forente nasjoner 1990*. Rapporter 90/23.

Statistisk sentralbyrå (1991): *Naturressurser og miljø 1990*. Rapporter 91/1.

Valen, Henry, Bernt Aardal og Gunnar Vogt (1990): *Endring og kontinuitet. Stortingsvalget 1989*. Sosiale og økonomiske studier nr. 74. Statistisk sentralbyrå.

Aardal, Bernt og Henry Valen (1989): *Velgere, partier og politisk avstand*. Sosiale og økonomiske studier nr. 69. Statistisk sentralbyrå.

Anders Barstad er mag. art. i sosiologi og førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Odd Frank Vaage er cand. sociol. og førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

AKTUELL

STATISTIKK FRA SSB

Liten økning i tallet på utenlandske statsborgere i 1990

Ved inngangen til 1991 var tallet på utenlandske statsborgere registrert bosatt i Norge vel 143 000, en økning på knappe 3 000 i forhold til 1990. Denne forholdsvis lave tilveksten fortsetter en tendens vi har sett de siste årene. I løpet av 1989 var økningen vel 4 300 mot 12 300 i 1988. Dette viser tall fra Statistisk sentralbyrås befolkningsstatistikk.

Statsborgere fra europeiske land representerer fortsatt flertallet blant utenlandske statsborgere i Norge, med nær 51 prosent. Mens gruppen europeere ble noe redusert i løpet av siste år, økte gruppen asiater og afrikanere med henholdsvis 2 400 og 1 000. Dette er en moderat økning i forhold til foregående år.

De største asiatiske gruppene kommer fra Pakistan (11 000), Vietnam (6 900), Iran (5 900) og Sri Lanka (5 200), mens det fra Afrika kommer flest fra Marokko (2 100). Antall statsborgere fra Nord-Amerika, Sør-Amerika og Oceania er nær uendret fra foregående år; og utgjorde pr. 1. januar 1991 henholdsvis 11 000, 6 900 og 600.

Akershus og Oslo har tilsammen 62 500 utenlandske statsborgere, eller 43,6 prosent av alle utenlandske statsborgere i Norge. Oslo alene har 45 400. Dette tilsvarer 9,9 prosent av folketallet i kommunen. I Rogaland bor 13 600 og i Hordaland 10 500 utenlandske statsborgere. Oslo hadde størst økning i tallet på utenlandske statsborgere med 1 800 fra 1989 til 1990, mens det i Rogaland var en reduksjon på nær 600.

62 prosent av utenlandske statsborgere i Norge er i alderen 20-49 år, mens tilsvarende andel for hele befolkningen er vel 43 prosent. Rundt 21 prosent av de utenlandske statsborgerne er i aldersgruppen 0-15 år, omlag samme andel som i befolkningen totalt. Blant flere nasjonaliteter er det betydelig flere menn enn kvinner.

Arbeidsløshet:

Nå rammes også de høyt utdannede

Tor Petter Bø

Arbeidsløsheten er lavest blant personer med høy utdanning, men denne gruppen står for den største delen av veksten. Langvarig arbeidsløshet er et mer utbredt problem i dag enn under forrige lavkonjunktur i 1983-84. I 1990 hadde 36 prosent vært arbeidsløse et halvt år eller mer, sammenliknet med 19 prosent i 1983. Ni av ti arbeidsløse menn ønsker seg heltidsarbeid. Det samme gjør seks av ti kvinner. Ungdom under utdanning og hjemmearbeidende kvinner søker i større grad etter deltidsarbeid.

Flere arbeidsløse menn enn kvinner

Den kraftige økningen i ledigheten de siste tre årene har rammet menn i større grad enn kvinner. I 1990 var i gjennomsnitt 66 000 menn arbeidsløse, mens tallet for kvinner lå på 46 000 ifølge arbeidskraftundersøkelsene (AKU). Som andel av arbeidsstyrken tilsvarende dette 5,6 prosent for menn og 4,8 prosent for kvinner. Ellers i 1980-årene (fram til

1989) var ledigheten høyest blant kvinner, med unntak av 1984, da den var likt fordelt. Nivået på ledigheten ser ut til å være mer konjunkturavhengig for menn enn for kvinner, noe som kan ha sammenheng med den større andelen kvinner i offentlig sektor.

Ledigheten er atskillig høyere blant unge (16-24 år) enn i resten av befolkningen, selv når vi ser bort fra skoleelever og studenter som søker

arbeid. Etter den kraftige økningen i den totale ledigheten i 1988-89 har ungdomsledigheten ligget på 11-12 prosent når en regner i prosent av arbeidsstyrken, og den er noe høyere for menn enn for kvinner (figur 2). I 1983 kom ungdomsledigheten opp i "bare" 9 prosent, og da høyest for kvinner. Disse tallene er gjennomsnittsmål for ledighetsnivået på bestemte tidspunkt. Langt flere blir berørt av ledighet i løpet av året, men vi vet ikke hvor mange.

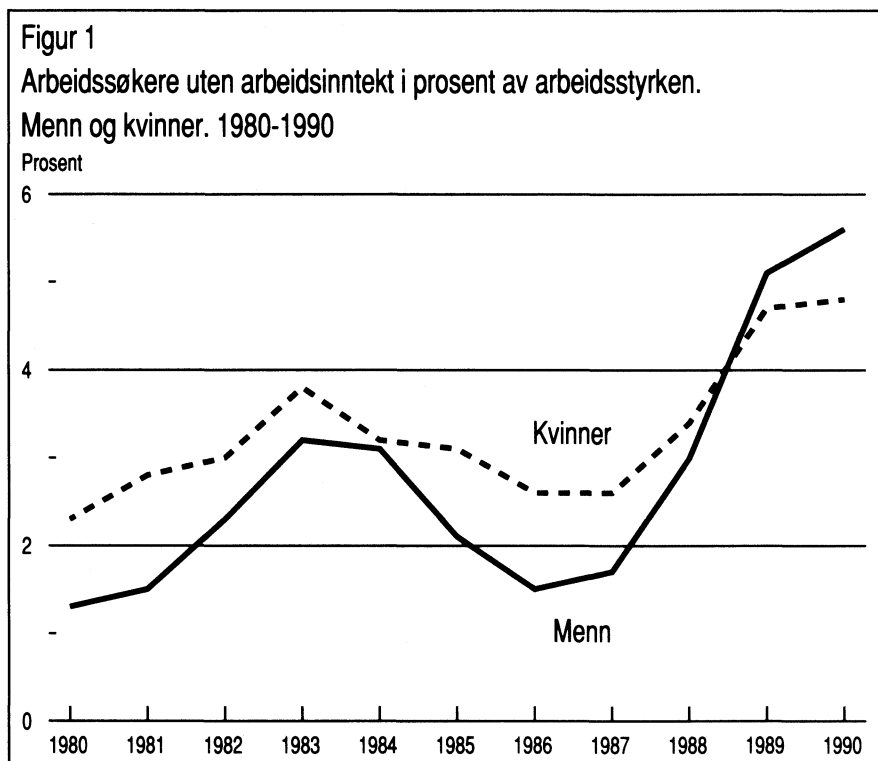
I aldersgruppen 16-24 år var i alt 286 000 under utdanning i 1990 (AKU). Av dem hadde 68 000, eller en av fire, en deltidsjobb ved siden av. Ytterligere 15 000, eller 5,2 prosent av all ungdom under utdanning var arbeidssøkere.

Andelen 16-24-åringene i arbeidsstyrken økte gradvis fra 1984 til 1988, da det ble mer vanlig at elever og studenter jobbet ved siden av studiene. Men deretter har andelen gått markert ned, fra 67,0 prosent i 1988 til 60,7 prosent i 1990. Dette må ses på bakgrunn av den kraftige opptrappingen av antallet elev- og studieplasser de siste årene og at det er blitt vanskeligere for elever og studenter å få jobb.

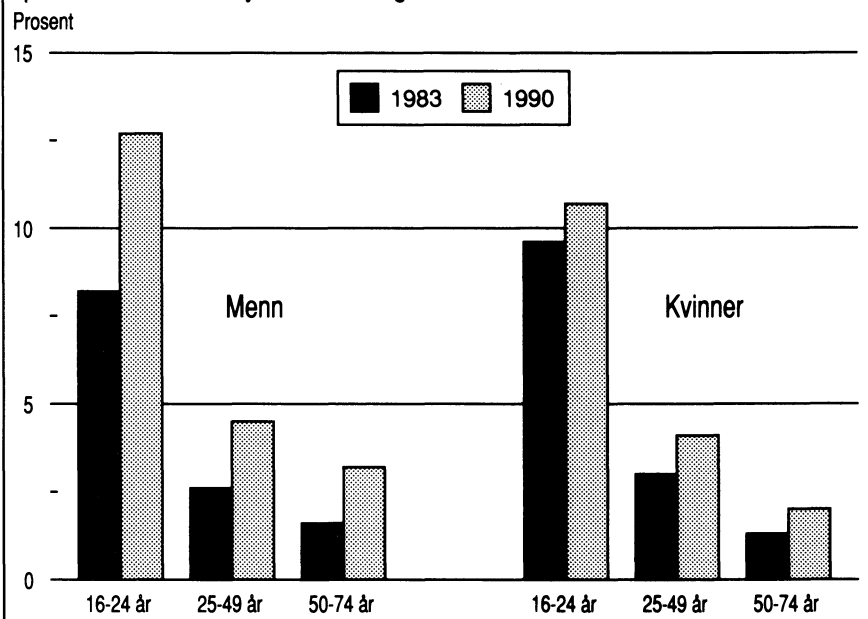
Lavest ledighet blant personer med høyere utdanning

Risikoen for å bli arbeidsløs varierer betydelig med utdanningsnivået. Jo lavere utdanning, desto høyere ledighet. Dette mønsteret gjenfinnes i alle aldersgrupper, og var i hovedtrekk det samme også i 1983.

At ledigheten varierer med utdanningen har sammenheng med at f.eks. industri-, bygge- og anleggsarbeidere (med relativt kort utdanning) er mer utsatt for skiftende

Figur 2
Arbeidssøkere uten arbeidsinntekt i ulike aldersgrupper
i prosent av arbeidsstyrken. 1983 og 1990

prosent av denne økningen skyldes økt arbeidsløshet i de to høyeste utdanningsgruppene. Dette henger delvis sammen med at utdanningsnivået i befolkningen er blitt høyere. Men selv når vi tar hensyn til dette, er tendensen klar: som andel av arbeidsstyrken økte ledigheten med bare vel 50 prosent blant dem med lavest utdanning, mens den ble fordoblet i gruppen med utdanning på videregående nivå II og høyere. Arbeidsløshet er altså ikke lenger noe som bare rammer grupper med lav utdanning.

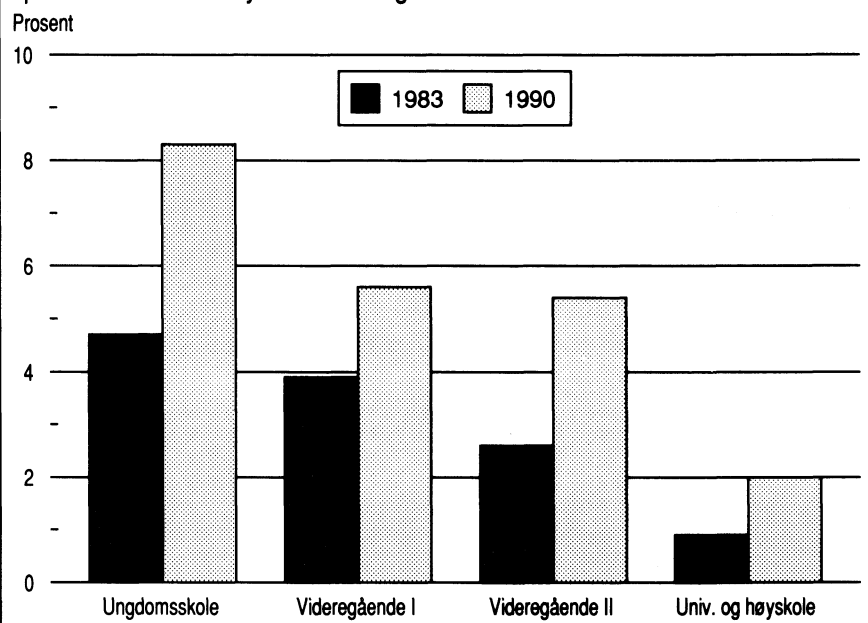
Flere langtidsledige i dag enn under forrige lavkonjunktur

Et gitt ledighetsnivå kan framkomme på ulike måter, alt etter ledighetsvarighet. Det ville være relativt uproblematisk om mange var ledige bare en kort periode hver, mens velferdstapet derimot ville bli betydelig om ledigheten var konsentrert til færre personer, som går ledige over lengre perioder.

Høyt ledighetsnivå over en lengre periode må forventes å føre til en økning i andelen langtidsledige. I 1990 var det som årsgjennomsnitt 112 000 arbeidsløse ifølge AKU. De utgjorde 5,2 prosent av arbeidsstyrken. Om vi sammenlikner med situasjonen i 1983-84, da ledigheten nådde et toppunkt på 69 000 (3,4 prosent) i 1983, er langtidsledighet atskillig mer utbredt i dag. I 1990 hadde 36 prosent av de ledige søkt etter arbeid i over et halvt år, og den gjennomsnittlige varigheten var 30 uker. 17 prosent hadde bak seg en ledighetsperiode på over et år. I 1983 var de tilsvarende tallene 19 prosent og 6 prosent, mens de året etter kom opp i henholdsvis 27 og 10 prosent.

I debatten om langtidsledigheten kan man av og til få det inntrykk at store deler av ungdomskullene blir utestengt fra eller aldri får fotfeste i arbeidsmarkedet. Så vel i 1983-84 som i 1990 var imidlertid andelen langtidsledige klart høyere blant de eldre arbeidsløse enn blant de yngre. Av de arbeidsløse over 50 år hadde om lag halvparten en sammenhengende ledighetsperiode på over et halvt år i 1990. En fjerdedel av de

Figur 3
Arbeidssøkere uten arbeidsinntekt i ulike utdanningsgrupper
i prosent av arbeidsstyrken. 1983 og 1990

konjunkturer enn andre. Ledigheten er her dobbelt så høy som i de øvrige gruppene. Lavest ledighet er det innenfor yrkesgruppene "Administrasjons- og forvaltningsarbeid, bedrifts- og organisasjonsledelse" og "Teknisk, vitenskapelig, humanistisk og kunstnerisk arbeid".

Høyt utdannede står for den største delen av veksten

Om vi sammenlikner med situasjonen i 1983, har imidlertid arbeidsløsheten økt mest blant dem med minst 11 års utdanning (dvs. videregående nivå II eller høyere). Fra 1983 til 1990 økte ledigheten med 43 000. 70

Definisjoner i arbeidskraftundersøkelsen (AKU):

Arbeidsløse ("arbeidssøkere uten arbeidsinntekt") = personer uten inntektsgivende arbeid i undersøkelsesuka, men som forsøkte å skaffe seg slikt arbeid og kunne påtatt seg arbeid i undersøkelsesuka. Disse må ikke forveksles med Arbeidsdirektoratets tall for registrerte arbeidsløse.

Sysseisatte = personer som utførte inntektsgivende arbeid av minst en times varighet i undersøkelsesuka, samt personer som har et slikt arbeid, men som var midlertidig fraværende pga. sykdom, ferie etc.

Arbeidsstyrken = summen av sysseisatte og arbeidsløse.

arbeidsløse ungdommene i alderen 16-24 år var i samme situasjon. Der til kommer at det i den eldste aldersgruppen er mange som ikke lenger søker arbeid pga. ordningene med uføre- og førtidspensjonering.

Den høye arbeidsløsheten blant de unge, kombinert med en lavere andel langtidsledige, tyder på at ledigheten er mindre "konsentrert" i denne aldersgruppen og at flere berøres for en noe kortere periode. På grunn av det høye ledighetsnivået er likevel *antallet* langtidsledige høyt (om lag 11 000 i 1990). En må også være oppmerksom på at arbeidsmarkedsmyndighetene har prioritert unge arbeidssøkere og at arbeidsmarkedstiltak bidrar til å redusere langtidsledigheten blant unge.

Tilknytningen til arbeidsmarkedet varierer mellom ulike grupper i befolkningen. Blant ungdom er utdanning naturlig nok et utbredt alternativ til inntektsgivende arbeid, eventuelt i kombinasjon med en deltidsjobb. Blant kvinner har husmorrollen tradisjonelt stått sterkt, men den har vært på vikende front de siste tjue år, i hvert fall som heltidsaktivitet. Ungdom under utdanning og hjemmearbeidende kvinner

vil i større grad enn andre søke etter deltidsarbeid om de melder seg på arbeidsmarkedet. Hvor stor del av de arbeidssøkende utgjør disse gruppene?

I AKU blir de arbeidsløse spurt om hva de hovedsakelig betrakter seg som, f.eks. skoleelev, hjemmearbeidende mv. I 1990 oppgav 15 prosent av de arbeidssøkende at de var under utdanning, 10 prosent svarte "hjemmearbeidende", mens tre av fire rett og slett svarte "arbeidsledig" eller "ufrivillig permittert".

Sammenliknet med 1983 er det ingen endring i andelen av de arbeidsløse som hovedsakelig er under utdanning, bortsett fra i aldersgruppen 16-19 år. Her var det en klart større andel skoleelever i 1990 enn i 1983 (en økning fra 40 til 60 prosent), noe som til dels skyldes at en større andel i denne aldersgruppen nå går på skole. Blant 20-24-åringene var det derimot ingen nevneverdig endring.

Andelen arbeidsløse kvinner som betrakter seg som hjemmearbeidende har gått markert ned de siste årene, fra 30 prosent i 1988 til 20 prosent i 1990.

Tre av fire søker heltidsarbeid

Er det mange arbeidssøkere som bare vil ha en liten deltidsjobb ved siden av skolegangen eller husarbeidet? Eller er det heltidsarbeid de fleste er på jakt etter?

Tre av fire arbeidsløse søker primært en heltidsjobb, ifølge nye data fra AKU (tilsvarende data for årene før 1990 finnes ikke). Blant menn gjelder dette nærmere 90 prosent, og blant kvinner om lag 60 prosent. De mennene som ønsker seg en deltidsjobb, er ungdom under utdanning. Blant kvinner er det ingen nevneverdig variasjon i arbeidstidsønskene mellom ulike aldersgrupper.

Av de kvinnene som ønsker deltidsarbeid, er en tredjedel hjemmearbeidende, en tredjedel under ut-

danning, mens den siste tredjedelen definerer seg som bare arbeidsledige. Arbeidstidsønskene deres fordeles seg jevnt på timeintervallene 10-19 timer og 20-29 timer pr. uke. Svært få ønsker en ukentlig arbeidstid på mindre enn 10 timer.

Blant de hjemmearbeidende kvinnene var det 9 000 som ble klassifisert som arbeidsløse i 1990. To av tre var ute etter en deltidsjobb.

Stadig flere kombinerer utdanning og arbeid

Blant de 15 prosentene av de ledige som oppgav at de var under utdanning, er det ikke overraskende et flertall som ønsker deltidsarbeid. Over lengre tid har utviklingen gått i retning av at stadig flere unge kombinerer utdanning med inntektsgivende arbeid. Det kan dreie seg om en rasjonell tilpasning til økonomisk usikre tider, både ved å redusere opptaket av studielån og ved å øke ens yrkeskompetanse (Torp 1990).

At så mange som en tredjedel av de arbeidssøkende skoleelevene og studentene primært søker en heltidsjobb, tyder likevel på at en del har valgt å ta videre utdanning først og fremst pga. manglende jobbtillbud.

Som nevnt oppgir et klart flertall av de ledige at de hovedsakelig betrakter seg som "arbeidsledige". I denne gruppen ønsker samtlige menn og tre av fire kvinner heltidsarbeid.

Litteratur

Torp, Hege (1990): "Unge arbeidstakere: 'Tordenskiolds soldater'?" *Søkelys på arbeidsmarkedet* nr. 2. Institutt for samfunnsforskning.

Tor Petter Bø er cand. sociol. og førstestekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for arbeidsmarked.

Arbeidsløshet fører til økt press på universitetene

Tor Jørgensen

På 1980-tallet var det en klar sammenheng mellom ungdommens situasjon på arbeidsmarkedet og andelen avgangselever i den videregående skolen som gikk direkte over i en ny videregående eller høyere utdanning. Den raskeste tilpasningen til endrede arbeidsmarkedsforhold skjedde i de mest sentrale deler av landet. Særlig har overgangsratene til universitetene vist seg følsomme overfor arbeidsmarkedsconjunktorene. Lavkonjunkturen etter 1987 innebar brudd med en trend mot reduserte regionale forskjeller i de direkte overganger til universitets- og høyskolesektoren.

Avgangselevene i den videregående skolen står overfor et viktig valg: skal de fortsette i utdanningssystemet eller skal de forsøke seg i yrkeslivet? Velges det første alternativet – direkte overgang – melder det seg raskt et nytt spørsmål: Hvilken type utdanning er mest aktuell, en ny videregående utdanning eller universitets- eller høyskoleutdanning?

Direkte overgang¹ er bare én av flere mulige "karriereveier" i utdanningssystemet. At direkte overganger blir hyppigere med tiden eller er hyppigere i noen fylker enn i andre sier derfor ikke nødvendigvis noe om det endelige utdanningsresultat for ulike kull av avgangselever.

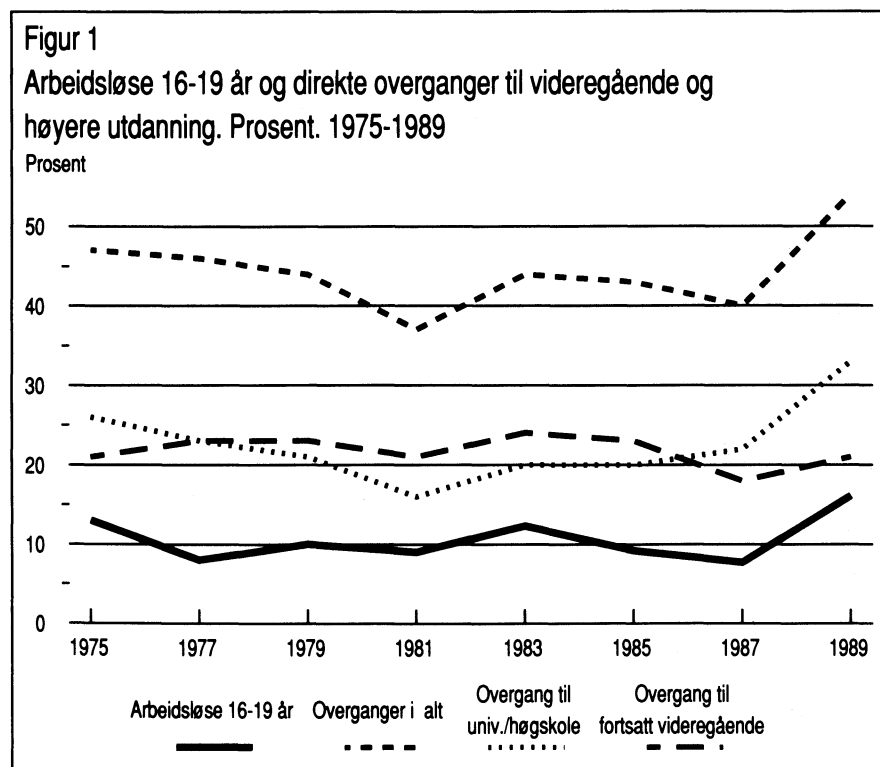
Forskjeller i direkte overganger forteller imidlertid noe om hvordan utdanningssystemet fungerer. Antallet avgangselever økte fra snaut 18 000 i 1975 – da loven om videregående opplæring ble vedtatt – til snaut 24 000 i 1981. Utover på 1980-tallet har antallet avgangselever² vært forholdsvis stabilt og har variert mellom 22 000 og 24 000. Til tross for denne stabilitet vil plutselige økninger i andelen som går direkte over fra videregående til annen ut-

danning kunne bety en uforutsett etterspørsel etter utdanning og et press på kapasiteten i utdanningssystemet. Dette kombinert med ulik tilgjengelighet for ulike deler av utdanningssystemet vil kunne føre til redusert effektivitet i dette.

Direkte overgang til annen utdanning avhenger av situasjonen på arbeidsmarkedet

Det valg den enkelte avgangselev gjør med hensyn til videre utdanning er avhengig av flere forhold. Både situasjonen på arbeidsmarkedet, utdanningstilbudenes lokalisering, kravene til opptak ved forskjellige utdanningsinstitusjoner og sosiale påvirkninger i miljøet spiller inn.

På 1980-tallet var det en klar sammenheng mellom ungdommens situasjon på arbeidsmarkedet og andelen avgangselever som gikk direkte over i en ny videregående eller

høyere utdanning. Figur 1 viser at da ledigheten blant ungdom økte fra 1981 til 1983, økte også andelen direkte overganger. Mens det i 1981 var 37 prosent av avgangselevne som gikk direkte videre med annen utdanning, var andelen økt til 44 prosent i 1983. Overgangsraten falt igjen fra 1983 til 1987 samtidig som arbeidsledigheten ble redusert. Arbeidsledigheten blant ungdom steg kraftig fra 1987 til 1989 og nådde 16 prosent i 1989 – det høyeste nivået i perioden 1975-1989. Samtidig økte også andelen direkte overganger sterkt, faktisk med hele 14 prosentpoeng fra 1987 til 1989 (fra 40 til 54 prosent).

Utviklingen i overgangsratene til videregående skoler³ fra 1981 til 1987 samsvarer godt med utviklingen på arbeidsmarkedet i denne perioden. Etter 1987 medførte den sterke økningen i arbeidsledigheten også en viss økning i overgangsratene til videregående skole. Den førte imidlertid særlig til en sterk økning i de direkte overgangene til universitets- og høyskolesektoren⁴.

Universitetene fikk merke presset på utdanningssystemet

Lavkonjunkturen på slutten av 1980-tallet påvirket spesielt overgangsratene til universitetssektoren. Fra 1975 til 1987 sank overgangsraten til universitetene fra 18 til 12 prosent, mens den økte igjen til hele 20 prosent i 1989, den høyeste overgangsraten til universitetene i hele perioden.

En liknende økning skjedde verken når det gjaldt overganger til den videregående skole eller høyskolesektoren. Overgangsraten til videregående skoler økte fra 18 til 21 prosent, og overgangsraten til høyskolene fra 11 til 13 prosent fra 1987 til 1989.

Den gradvise veksten i andelen direkte overganger til høyskolene i løpet av disse 15 årene, må i første rekke sees i sammenheng med utbyggingen av høyskolesektoren.

Hvorfor strømmet avgangselevne i den videregående skole i så stor grad til universitetene da arbeidsløsheten steg kraftig mot slutten av

1980-tallet? Mange av dem som i 1989 gikk rett til universitetet ville ha satset på en universitetsutdanning uansett, men kanskje først etter et år eller to i arbeidslivet. For denne gruppen utgjorde fortsatt videregående utdanning ikke noe alternativ. Studentstatistikken viser at det var 13 000 flere studenter ved høyskolene enn ved universitetene i 1989. Likevel var altså overgangsraten til høyskolesektoren bare 13 prosent mot universitetenes 20 prosent og veksten fra 1987 til 1989 i andelen direkte overganger som nevnt mye mindre for høyskolesektoren. Den viktigste årsaken til det var nok at det var lettere å få studieplass ved universitetenes åpne fakulteter.

Regionale ulikheter

Tilpasningen til de endrede forholdene på arbeidsmarkedet varierte fra landsdel til landsdel. Hovedtrekkene som vi har sett for hele landet, med økning av de direkte overgangene fra 1981 til 1983 og særlig fra 1987 til 1989 gjenfinnes i de enkelte landsdeler. Likevel var det klare regionale forskjeller når det gjaldt utviklingen i overgangsratene i perioden 1975-1989. Fram mot lavkonjunkturen i 1983 var veksten i overgangsraten sterkest i Agder/Rogaland og Trøndelag, mens veksten derimot var svært liten i Akershus/Oslo. Dette bildet endret seg da de virkelig store problemene på arbeidsmarkedet meldte seg i årene 1988-1989. Da var det overgangsraten i Akershus/Oslo som steg mest – fra 36 prosent i 1987 til 56 prosent i 1989. I Agder/Rogaland var økningen også sterk denne gang. Endringene på arbeidsmarkedet gav minst utslag i innlandsfylkene og i Nord-Norge. I sistnevnte landsdel økte overgangsraten med bare 7 prosentpoeng fra 1987 til 1989. Dette kan ha sammenheng med at Nord-Norge hadde de generelt laveste overgangsratene, i 1989 gikk 42 prosent av avgangselevne direkte videre sammenliknet med om lag 55 prosent i de øvrige landsdelene. I innlandsfylkene var overgangsratene på nivå med ratene i landet for øvrig, men dette skyldtes at et stort

antall avgangselever fortsatte i videregående utdanning.

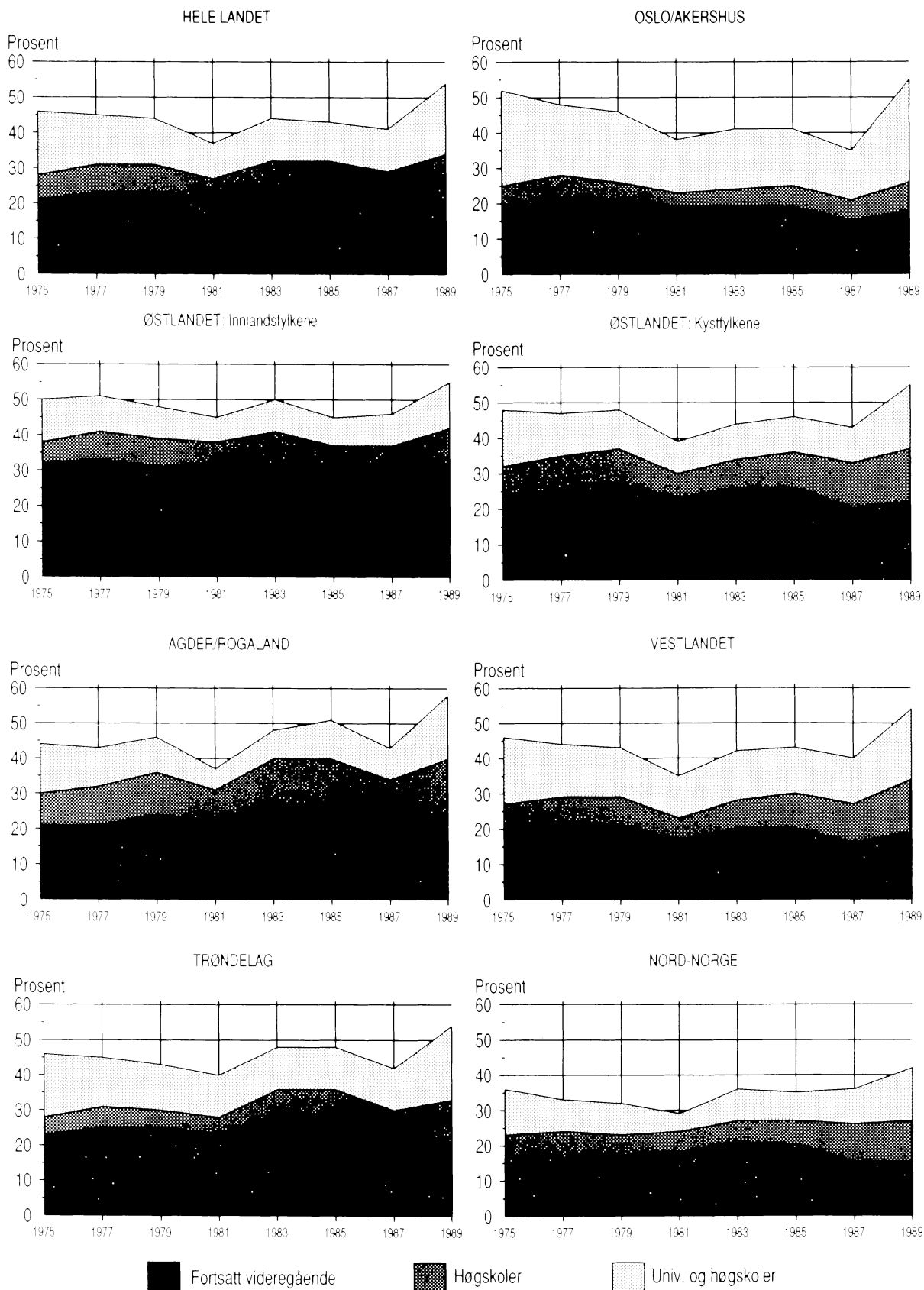
Økningene i andelen direkte overganger på slutten av 1980-tallet skyldtes i alle landsdeler hovedsakelig en økning i overgangen til universitetssektoren.

Forskjellen i tilpasningen til arbeidsmarkedssituasjonen ser ut til å ha sammenheng med faktorer som utdanningsnivået i landsdelene og utbyggingen av universitets- og høyskolesystemet. Den raske reaksjonen på endringene på arbeidsmarkedet blant avgangselevne i Akershus/Oslo i 1988/89 må sees i sammenheng med at denne delen av landet har landets høyeste utdanningsnivå og at et stort antall utdanningstilbud er lokalisert der. Nord-Norge og innlandsfylkene Oppland og Hedmark har det laveste utdanningsnivået. Med en forverret situasjon på arbeidsmarkedet vil antakelig den sosiale påvirkningen i ungdommens hjemmemiljø i retning av å ta mer utdanning og da særlig høyere utdanning, være sterkest i områder med et høyt utdanningsnivå.

Den regionale utjevning ble brutt i 1989

Forskjellen mellom overgangsratene til universitetene i de ulike landsdelene var markerte i 1975. Akershus/Oslo hadde de høyeste overgangsratene med 27 prosent, mens ratene i innlandsfylkene Hedmark/Oppland var 12 prosent og i Nord-Norge 13 prosent. Fram mot 1987 ble forskjellene mellom landsdelene redusert til 5 prosentpoeng. Alle landsdelene opplevde en nedgang i andelen direkte overganger til universitetene, men nedgangen var minst i landsdeler med det laveste nivået og størst i landsdeler med det høyeste nivået i 1975. Overgangsraten i Akershus/Oslo ble nesten halvert. Denne trenden mot reduserte forskjeller mellom landsdelene ble brutt etter 1987. Forskjellene i overgangsrater ble igjen like store som i 1975. Andelen direkte overganger til universitetssektoren ble mer enn fordoblet i Akershus/Oslo fra 1987 til 1989. Samtidig hadde enkelte av landsdelene med

Figur 2
Direkte overganger til fortsatt videregående og høyere utdanning. Prosent. 1975-1989

Det er benyttet følgende inndeling av landsdeler:

Akershus/Oslo

Innlandsfylkene = Hedmark og Oppland

Kystfylkene = Østfold, Vestfold, Buskerud og Telemark

Agder/Rogaland = Aust-Agder, Vest-Agder og Rogaland

Vestlandet = Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal

Trøndelag = Sør-Trøndelag og Nord-Trøndelag

Nord-Norge = Nordland, Troms og Finnmark

Utenlandsstudenter

Avgangselever i gymnas/videregående skole som begynner på et studium ved et lærested i utlandet er ikke med i de tallene som presenteres i artikkelen, da vi ikke har statistikk over utenlandsstudenter.

de laveste overgangsratene i 1987 den minste økningen. Utjevningen mellom landsdelene når det gjaldt direkte overganger til universitetssektoren ble altså kraftig reversert da arbeidsmarkedet endret seg på slutten av 1980-tallet.

Som vi har sett var overgangsratene til høgskolene lavere enn tilsvarende overganger til universitetene. Dessuten hadde regionen med de høyeste overgangsrater til universitetene, Akershus/Oslo, stort sett de laveste overgangsratene til høgskolesektoren. Nord-Norge hadde også forholdsvis lav overgang til høgskolesektoren, mens innlandsfylkene lå på et gjennomsnittlig nivå. De høye overgangsrater i Agder/Rogaland, skyldes nok i hovedsak at landsdelen har et godt utbygd høgskolesystem. I motsetning til hva som var tilfelle for universitetssektoren økte ikke forskjellen i overgangsrater til høgskolesektoren mellom landsdelene fra 1987 til 1989.

Forskjellene i overgangsrater til universitetene mellom landsdelene ble i noen grad motvirket av de direkte overganger til høgskolene. Til en viss grad virket derfor høgskolesystemet demokratiserende i den forstand at det stimulerte elever fra

videregående skoler i mer utdanningsfattige deler av landet til å starte på et studium rett etter fullført videregående skole.

Fortsatt videregående utdanning – ineffektivitet i utdanningssystemet?

Hvert år valgte 20-25 prosent av avgangselevne å begynne på en ny videregående utdanning samme år som de avla eksamen. De beveget seg horisontalt i utdanningssystemet. Det kan være ulike årsaker til det - man ønsket rett og slett å skaffe seg mer videregående utdanning av en eller annen kategori, utdanningstilbudet fantes på hjemstedet og var derfor lett tilgjengelig eller man fikk ingen studieplass ved universitet eller høgskole. Hedmark/Oppland hadde de høyeste overgangsratene - 29 prosent i 1989, mens Nord-Norge og Akershus/Oslo hadde de laveste - henholdsvis 18 og 15 prosent dette år. Disse overgangsratene var også relativt lave på Vestlandet. Horisontale overganger kan være et uttrykk for en viss ineffektivitet i utdanningssystemet. Men dette har sammenheng med hvilken type videregående utdanning som velges. Tall for 1989 viser at på landsbasis begynte 41 prosent av avgangselevne på studieretning for handel og kontor eller yrkesfaglig studieretning, 9 prosent gikk det siste året på allmennfaglig studieretning om igjen, 25 prosent valgte en folkehøgskole, vel 11 prosent en befalsskole og 5 prosent en landbruksskole.

Dette overgangsmønsteret varierende fra fylke til fylke. I Oslo var det i 1989 hele 26 prosent av de avgangselevne som fortsatte på videregående skoler som gikk det siste året på allmennfaglig studieretning om igjen, sammenliknet med bare 4 prosent i Hedmark. Dette kan avspeile en større etterspørsel etter universitets- og høgskoleutdanning i Oslo. Andelen som gikk direkte over til studieretning for handel og kontor eller yrkesfaglig studieretning var betydelig både i Oslo og Hedmark, henholdsvis 33 og 43 prosent.

Også folkehøgskoler var populære blant avgangselevne. I Hedmark

var det 33 prosent av de avgangselever som fortsatte med videregående utdanning som begynte på folkehøgskole, sammenliknet med 22 prosent i Oslo.

1. Begrepene overgangsrater og direkte overganger brukes i artikkelen for å beskrive prosentandelene av avgangskullene i videregående skole som fortsetter i utdanningssystemet samme høst.

2. Vi tar utgangspunkt i den elevmassen som tok eksamen artium, eksamen fra økonomisk gymnas eller eksamen fra videregående skole kurs 2 - allmennfaglig studieretning i årene 1975-1989. Hensikten med loven om videregående opplæring var å endre strukturen i den videregående skolen. Det viktigste var at gymnaset, det økonomiske gymnaset og yrkesskolen ble nedlagt i sin gamle form og at det i stedet ble etablert kombinerte videregående skoler med mange studieretninger. Gjennomføringen av loven skjedde suksessivt i forskjellige deler av landet, men på begynnelsen av 1980-tallet var den nye strukturen gjennomført over hele landet. Forandringene i det videregående utdanningssystemet medførte bl.a. at en større gruppe avgangselever fikk studiekompetanse, men for at sammenlikningen mellom de forskjellige årsganger skal være relevant, har vi begrenset oss til den elevmassen som er nevnt ovenfor. Heretter vil derfor betegnelsen avgangselever i den videregående skolen bli benyttet om disse. Avgangselever fra videregående skole kurs 2 - studieretning handel og kontor - og elever fra teknisk skole, som fikk generell studiekompetanse i 1980, er holdt utenfor i denne artikkelen for å unngå for store skjevheter ved sammenlikning over tid.

3. Overgang til alle videregående skoler er tatt med.

4. Med universitets- og høgskolesektoren mener vi alle landets universiteter og høgskoler. Med universitetssektoren (universitetene) sikter vi til universitetene og de vitenskapelige høgskoler, mens vi mener alle andre høgskoler når vi bruker betegnelsen høgskolesektoren (høgskolene).

Tor Jørgensen er cand. philol. og førstestekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for befolkning, utdanning og regionale forhold.

Bosettingsmønsteret:

Fortsatt sterkest vekst i sentrale regioner

Jan Byfuglien

Etter 1980 har det vært en stadig økende ubalanse i bosettingen, med økt nettoutflytting fra Nord-Norge og spredtbygde områder ellers og økende innflytting til sentrale områder, særlig Oslo/Akershus. Denne utviklingen nådde et høydepunkt i årene 1985-1987. Flyttetallene senere tyder på en viss dempning. Men fortsatt er hovedtendensen en omfordeling fra spredtbygde, isolerte arbeidsmarkeder til sentrale regioner med et stort og variert arbeidsmarked.

Dempet sentralisering?

Som vist i en tidligere artikkel (Byfuglien 1988) ble det registrert en økende tendens til sentralisering etter 1980, dvs. sterk vekst i sentrale regioner og nedgang i utkantkommuner. En oversikt over samlet tilvekst i de mest sentrale og de minst sentrale kommunetypene¹ (figur 1), viser at veksten i de mest sentrale kommunene ble dempet i 1989, mens foreløpige tall for 1990 igjen viser noe økning. De minst sentrale kommunene har siden 1987 hatt en mindre nedgang enn i årene 1985-

1986, men den prosentvise årlige nedgangen er fortsatt betydelig sett i forhold til perioden før 1984. Det er verdt å merke seg at den mindre negative utviklingen i utkantkommunene i 1987-1988 delvis skyldes nettoinnflytting fra utlandet i forbindelse med utplasseringen i asylmottak. Betydningen av endringer i flyttebalanse og naturlig tilvekst skal senere behandles mer i detalj.

Også tall for landsdeler gir inntrykk av noe dempet regional ubalanse med lavere nettoinnflytting til Østlandet og Agder/Rogaland og

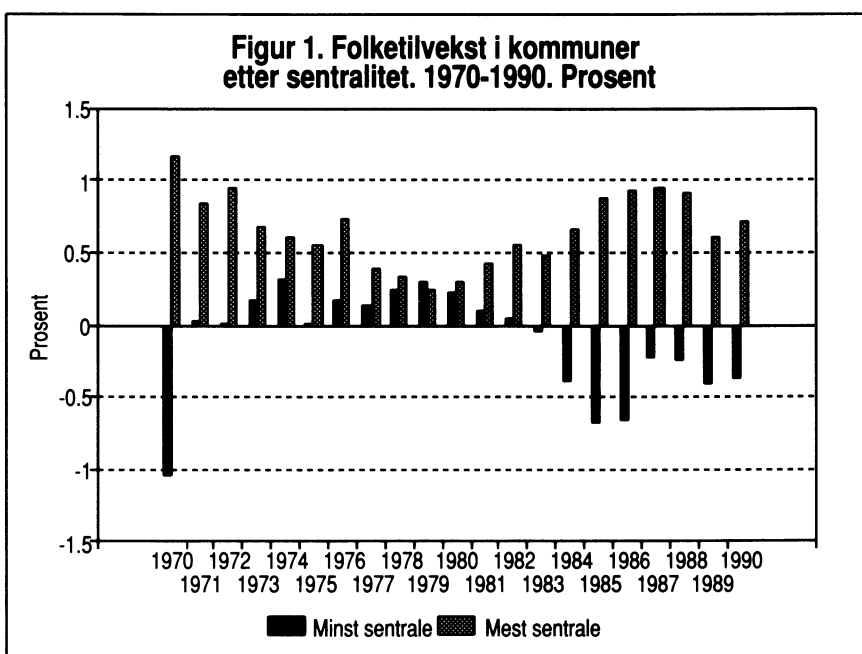
mer moderat nettoutflytting fra Nord-Norge. Figur 2 viser hvordan nettoutflyttingen har utviklet seg for de enkelte landsdelene. Østlandet fikk en økende positiv nettoinnflytting fram til 1987, for så å dempes i 1988-1989. Agder/Rogaland startet 1980-tallet med et relativt høyt nivå på nettoinnflyttingen, men har hatt en gradvis nedgang til nær balanse i 1989-1990. Vestlandet hadde nettoutflytting fram til 1986. Etter positive tall i 1987 og 1988 var det igjen nettoutflytting fra landsdelen i 1989 og 1990. Trøndelag hadde en positiv flyttebalanse rundt 1980, fulgt av nettoutflytting i en periode, før nettoinnflytting i årene 1987 og 1988. Nord-Norge startet med moderat nettoutflytting rundt 1980. Flyttebalansen ble så gradvis forverret fram mot 1986. I de senere årene har den negative flyttebalansen igjen minsket.

Et kart over nettoutflyttestrømmer mellom landsdelene for 3 perioder på 1980-tallet (figur 3) viser en kraftig nettoutflyttestrøm fra Nord-Norge, særlig rettet mot Østlandet i perioden 1984-1986. Oslo/Akershus og Østlandet ellers – unntatt Hedmark og Oppland – mottok også betydelige flyttegevinster fra de andre landsdelene. I den siste perioden er ubalansen dempet, men fortsatt er bl.a. nettoutflyttingsstrømmene fra Nord-Norge, Trøndelag og Vestlandet til Oslo/Akershus på et høyere nivå enn i perioden 1981-1983.

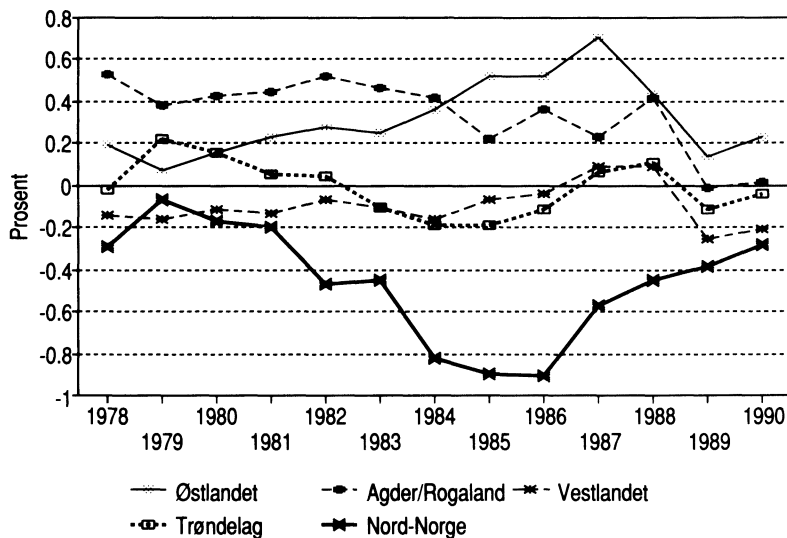
Hva betyr størrelsen av regionale arbeidsmarkeder?

Det er grunn til å anta at utviklingen på landsdelsnivå har sammenheng med sammensetningen av næringslivet i landsdelene, og ikke minst

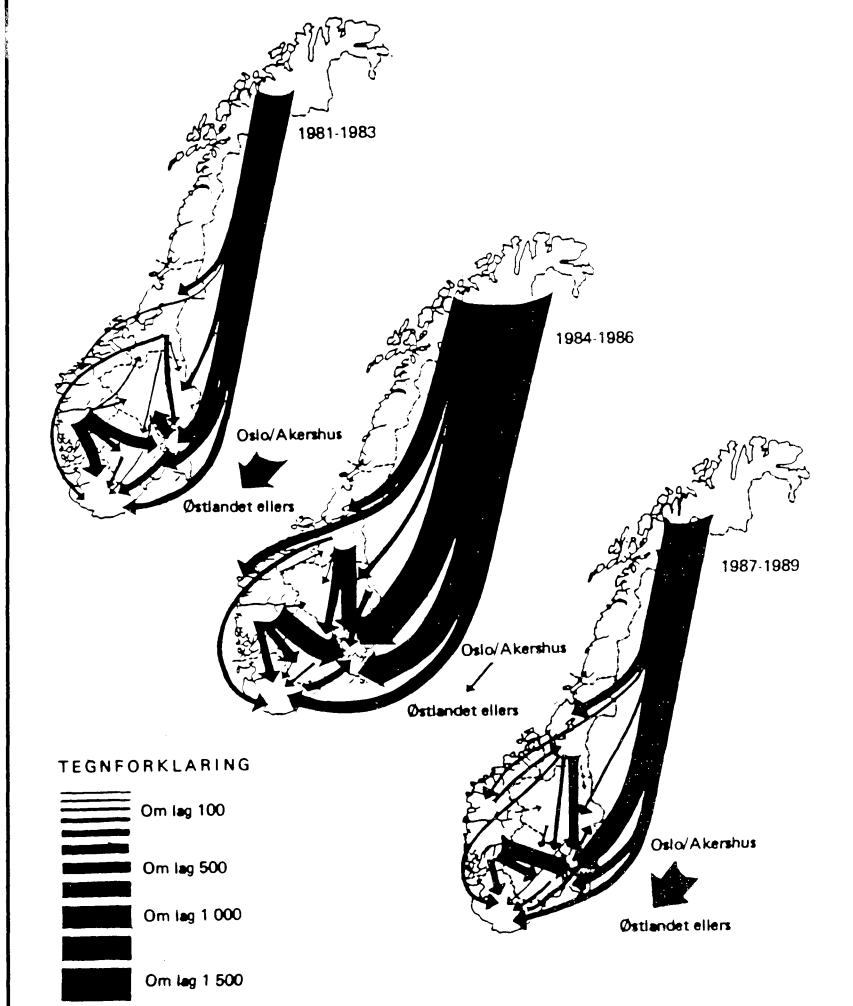
Figur 1. Folketilvekst i kommuner etter sentralitet. 1970-1990. Prosent

Figur 2. Nettoflytting. 1978-1990.
Landsdeler. Prosent

Figur 3. Nettoflytting mellom landsdeler.
Årlig gjennomsnitt

størrelsen på de lokale og regionale arbeidsmarkedene. Et stort og variert arbeidsmarked antas å være mer robust overfor omstillinger i næringslivet. Disse arbeidsmarkedene gir også lettere tilbud til toinntekts-hushold og til personer med høyere utdanning og kompetanse.

Betydningen av slike regionale arbeidsmarkeder (dagpendlingsregioner) er bl.a. diskutert i Bygdeutvalgets innstilling (NOU 1984:21A) og Stortingsmelding nr. 67 (1984-85) om regional planlegging og distriktpolitikk. I den siste blir det uttrykt som mål å ha en mest mulig stabil bosetting innen dagpendlingsregioner.

Som grunnlag for analyse på dette geografiske nivået er det laget en inndeling i arbeidsmarkedsregioner (se rammetekst neste side og Byfuglien og Holm 1989). Denne inndelingen blir lagt til grunn for den videre presentasjonen i denne artikkelen.

82 prosent av befolkningen på Østlandet bor i regioner med minst 50 000 innbyggere

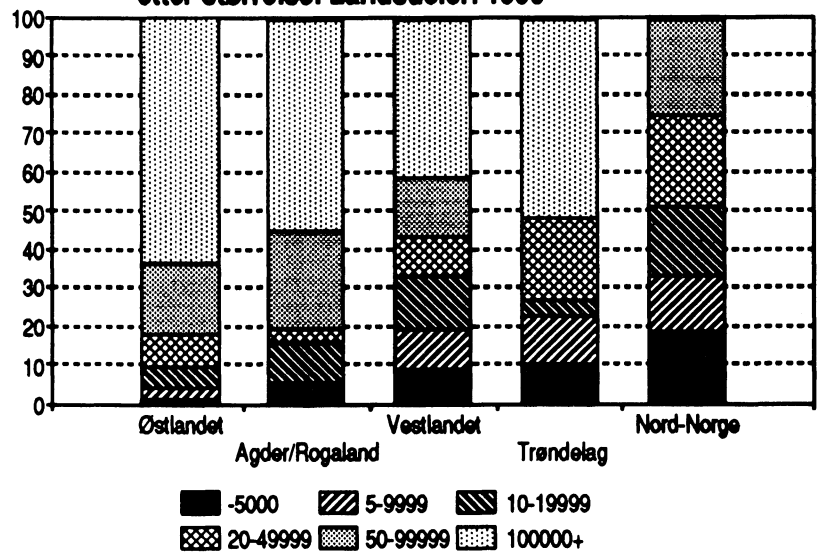
Figur 4 viser at 63 prosent av befolkningen på Østlandet bor i arbeidsmarkedsregioner med minst 100 000 innbyggere. Osloregionen dominerer med vel 900 000 bosatte, mens Østlandet i tillegg har Fredrikstad/Sarpsborg, Drammen og Tønsberg som sentra for regioner med minst 100 000 bosatte. På Østlandet bor ytterligere 19 prosent i regioner med fra 50 til 100 000 innbyggere. Bare et lite mindretall bor i regioner med under 10 000 innbyggere (4 prosent). På den annen side har Nord-Norge ingen region med over 100 000 innbyggere og bare 49 prosent av befolkningen bor i regioner med mellom 20 000 og 100 000 innbyggere. De største regionene i Nord-Norge er Bodø med 57 000 og Tromsø med 60 000 innbyggere. Nærmere 19 prosent av befolkningen i Nord-Norge bor i regioner med under 5 000 innbyggere. En stor del av "regionene" i Nord-Norge består av én kommune der det ikke er muligheter for daglige arbeidsreiser til andre kommuner. Også Vestlandet

I Statistisk sentralbyrå er det laget en gruppering av alle landets kommuner i arbeidsmarkedsregioner (se Byfluglen og Holm 1989). Kommuner er tilknyttet et større felles arbeidsmarked gjennom mulighetene for daglige arbeidsreiser. Avgrensningen er gjort gjennom en kombinasjon av faktisk observerte arbeidsreiser slik det er registrert ved folke- og boligtellinger, og en vurdering av tilgjengelighet mellom kommunene uttrykt gjennom antatte reisetider med bil. Reisetidene bygger i hovedsak på en kartlegging av reiseomland ut fra 45 minutters arbeidsreise, men denne er tillempet noe i forhold til observerte pendlingsmønstre. Særlig rundt større tettsteder kan dette føre til at omlandet er strukket noe ut i forhold til 45 minutter. I og med at en bruker kommuner som basisenhet for avgrensningen må en ofte trekke inn skjønsmessige vurderinger, idet deler av kommunen kan ha tilknytning til ulike arbeidsmarkeder. Det er grunn til å påpeke at ulikheter i kommunestrukturen i ulike regioner har betydning for inndelingen: I noen områder kan små, isolerte kommuner utgjøre egne regioner, mens det andre steder er foretatt kommunesammenlutninger og dermed fjernet slike småkommuner. Et prinsipielt bedre utgangspunkt ville derfor vært å avgrense regionene på krets nivå.

Inndelingen i arbeidsmarkedsregioner har likhetstrekk med klassifiseringen av kommuner etter sentralitet. I begge tilfelle tar en utgangspunkt i arbeidsreisemuligheter. Klassifiseringen av sentralitet knytter seg imidlertid entydig til størrelsen av tettstedet som er målet for pendlingen, mens en ved klassifisering av arbeidsmarkedsregionene tar mer hensyn til det totale folketall i regionen. Arbeidsmarkedsregionene med minst 100 000 innbygger omfatter 3 regioner flere enn høyeste sentralitet (3), men svarer ellers i stor grad til denne. De minste regionene (under 50 000 innbyggere) omfatter noen færre kommuner og innbyggere enn lavest sentralitet (0) og avgrenses dermed til enda mer perifere kommuner (totalt 235 000 innbyggere mot 800 000 i sentralitet 0). De to minste regionene og delvis regionene i størrelsesklassen 10-19 999 er derfor i praksis en videre inndeling av den minst sentrale kommunetypen. Klassifiseringen av arbeidsmarkedsregioner i 6 klasser gir dermed et noe mer nyansert bilde, spesielt for de minst sentrale kommunene.

Klassifiseringen etter sentralitet og arbeidsmarkedsregionene ligger som en del av regionalstatistisk database hvor tallene til denne artikkelen er hentet.

Figur 4. Andel av befolkningen i arbeidsmarkedsregioner etter størrelse. Landsdeler. 1990

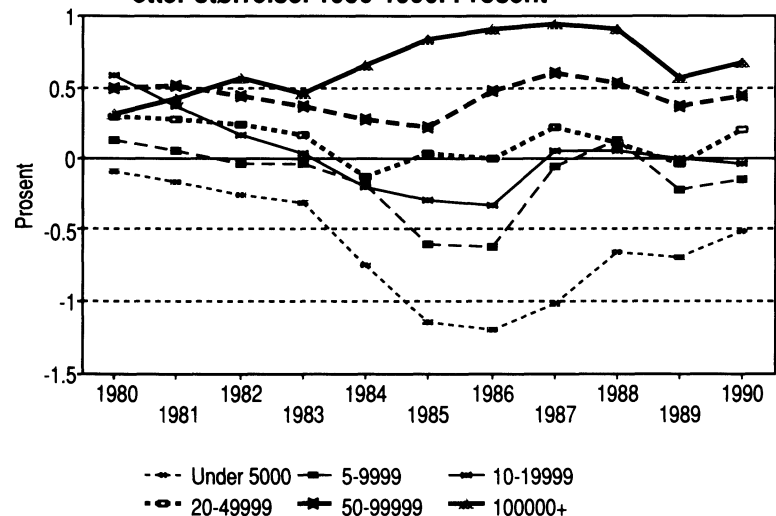

og Trøndelag kjennetegnes av en betydelig andel i små regioner. På Vestlandet har Bergensregionen vel 300 000 bosatte, mens Trondheimsregionen har 193 000 bosatte. Agder/Rogaland har to regioner med minst 100 000 innbyggere; Kristiansand med 102 000 og Stavanger/Sandnes med 221 000. Samlet omfatter de 8 største arbeidsmarkedsregionene vel 2,1 millioner bosatte, eller nær halvparten av landets folketall. Ytterligere 770 000 bor i regioner med mellom 50 og

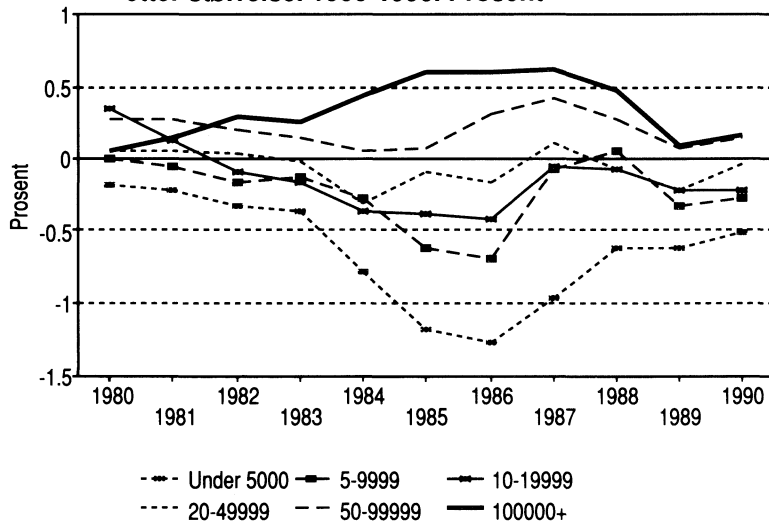
100 000 bosatte. Av disse er de største Hamar, Skien/Porsgrunn, Sandefjord, Haugesund og Arendal.

Det ser derfor ut til at ulikheter på landsdelsnivå delvis kan forstås ved ulikheter i størrelsen på de regionale arbeidsmarkedene. Problemet er i tillegg at mange av de mindre arbeidsmarkedene er preget av et ensidig og sårbart næringsliv. Fiskerikrise og andre former for raske endringer i forutsetningene for lokalt næringsliv slår dermed sterkt ut i slike regioner.

Figur 5. Folketilvekst i arbeidsmarkedsregioner etter størrelse. 1980-1990. Prosent

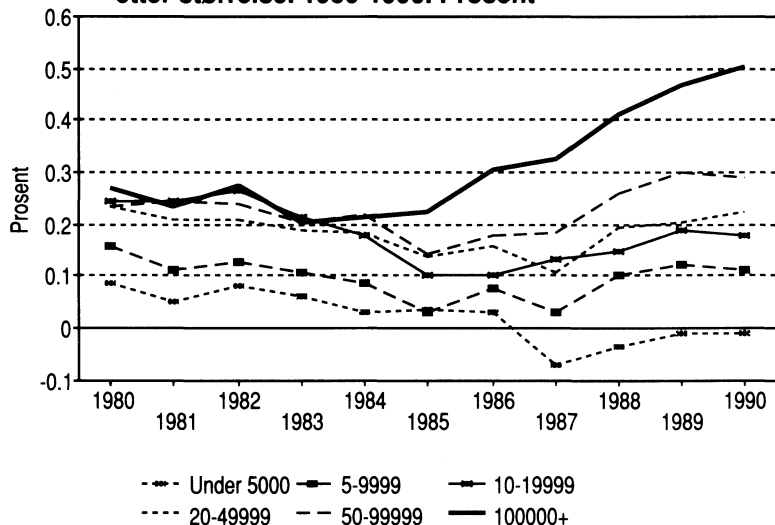
Figur 6. Nettoflytting i arbeidsmarkedsregioner etter størrelse. 1980-1990. Prosent

Flyttebalansen gir hovedmønsteret i utviklingen

Hovedmønsteret i ubalansen i folketilveksten er styrt av nettoflyttingen (figur 6), og først og fremst av mønsteret i den innenlandske flyttingen. Alle regionstyper hadde en positiv tilvekst ved nettoinnvandring fra utlandet, bortsett fra i 1989 og 1990. I 1990 var det bare de minste regionene som hadde nettoutvandring. De største regionene har også overfor utlandet hatt størst gevinst. Et unntak er 1987-1988 da regioner mellom 5 og 10 000 innbyggere fikk relativt sterkest nettoinnvandring – forklart gjennom utplassering av asylsøker og registrering av flyktninger/asylsøkere i folkeregistrene. Det er verdt å merke seg at ubalansen i nettoflyttingen gjennomgående er mindre enn ubalansen i samlet folketilvekst (se neste punkt).

Figur 7. Naturlig tilvekst i arbeidsmarkedsregioner etter størrelse. 1980-1990. Prosent

Forsterket ubalanse mellom regioner av ulik størrelse på 1980-tallet

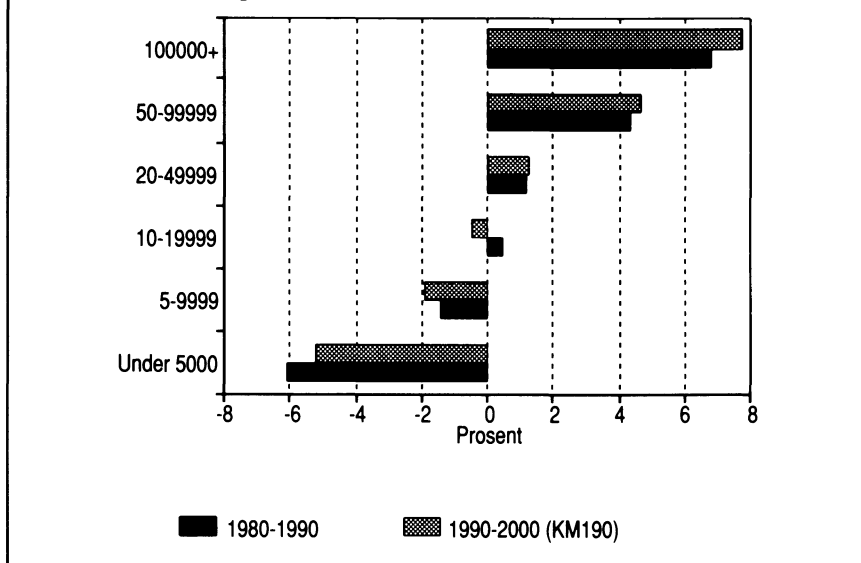
Som nevnt i rammeteksten har klassifiseringen etter sentralitet mange likhetstrekk med klassifisering av arbeidsmarkedsregioner. Det er derfor ikke unaturlig at befolkningsutviklingen for arbeidsmarkedsregionene klassifisert etter størrelse viser de samme tegn til ubalanse fra 1980 til 1986-1987 som tidligere er observert for klassifiseringen etter sen-

tralitet (figur 5). Det er også relativt systematisk slik at jo større regionen er, jo mer positiv er utviklingen. De minste regionene har hatt en relativt dramatisk forverring i befolkningsutviklingen fram mot 1986, med en reduksjon på mer enn 1 prosent i året. Selv om ubalansen har minket fram mot 1990 er det fortsatt en forskjell fra +0,7 prosent for de største regionene til -0,5 prosent for de minste i 1990. Forskjellen i 1980 var bare fra +0,3 prosent til -0,1 prosent.

Ulikheter i naturlig tilvekst forsterker ubalansen

Som figur 7 viser, hadde alle regionstørrelsene relativt parallell utvikling av fødselsoverskuddet, eller den naturlige tilveksten, fra 1980 til 1985, men fortsatt slik at de største regionene også hadde størst naturlig tilvekst. I 1986 begynte en relativt klar oppgang i de største regionene. Oppgangen kom dels senere og dels svakere i de andre regionene. For de minste regionene resulterte dette i nedgang i 1987 før det igjen ble en oppgang fram til 1989-1990. Hovedårsaken til endringer i fødselsoverskuddet er økningen i fødselstall og samlet fruktbarhet som er registrert fra 1984-1985. Denne oppgangen kom tidligst og raskest i de større arbeidsmarkedsregionene og har bidratt til å forsterke de regionale ulikhetene i folketilveksten. Selv om samlet fruktbarhet fortsatt ligger høyest i mindre sentrale kommuner er forskjellen gradvis blitt mindre på 1980-tallet. Sentrale og store regioner har fordeler av å ha en stor andel av befolkningen i de mer fruktbare aldersklassene, noe som igjen er resultat av tilflytting, særlig av kvinner, i disse aldersgruppene (jf. St.meld. 29 (1988-1989), Sørli 1990

Figur 8. Folketilvekst i arbeidsmarkedsregioner etter størrelse 1980-1990 og framskrevet 1990-2000.

og Byfuglien 1991). De mindre sentrale kommunene har på sin side tapt andel i de fruktbare aldersgruppene og fått en økende andel i eldre aldersklasser.

Vil ubalansen på 1980-tallet fortsette?

De største arbeidsmarkedsregionene med minst 100 000 innbyggere vokste samlet med nær 7 prosent på 1980-tallet, mens regioner med under 5 000 innbyggere hadde en nedgang på vel 6 prosent (figur 8). Ved å legge framskrivning KM190 til grunn (konstant fruktbarhet, nettoinnvandring på 5 000 og flytting som i 1986-1989) er det beregnet at hovedtrekkene i utviklingen vil fortsette i de nærmeste 10 årene – i og for seg ikke uventet ut fra det mønsteret som er observert.

Mye vil avhenge av det innenlandske flyttemønsteret, men det er vanskelig å se hvordan en skal få snudd hovedmønsteret; dvs. tap for de mindre arbeidsmarkedene til fordel for de store, jf. også de faktorene som er trukket fram i siste avsnitt. Uansett flyttemønster er det ellers grunn til å anta at den økte forskjellen i naturlig tilvekst vil kunne forsterke ubalansen i årene framover.

Andre faktorer av betydning for utviklingen

Denne artikkelen har bare vist enkelte hovedtrekk i den regionale befolkningsutviklingen på 1980-tallet, og det vil være nyanser innen de enkelte landsdeler og mellom de enkelte arbeidsmarkedsregionene. Samtidig er det grunn til å påpeke følgende faktorer som dels kan bidra til å forklare utviklingen, dels kan oppfattes som resultat av utviklingen. Noe av dette er nærmere dokumentert i Byfuglien (1991):

- Sentrale regioner har en relativt høy andel av befolkningen i aldersgruppene 20-49 år, og denne andelen har vært økende.
- Det er beregnet at aldersgruppen 0-9 år kan øke med 18 prosent i de nærmeste 10 årene i de største regionene, mens veksten i regioner mellom 10 og 50 000 kan bli 7 prosent og med nedgang på 2 prosent i de minste regionene.
- De minst sentrale regionene har en relativt høy andel i eldre aldersgrupper, og forskjellen har vært økende.
- De mest sentrale regionene har gjennomgående hatt en vesentlig lavere andel arbeidsløse enn de perifere og små regionene.

- I de mest sentrale regionene har rundt 18 prosent av den voksne befolkningen utdanning på høyskolenivå mot rundt 9 prosent i perifere regioner.
- Andelen statlige arbeidsplasser er dobbelt så høy i sentrale regioner som i andre regionstyper.
- Andelen sosialhjelpstilfelle er vesentlig høyere i sentrale regioner i forhold til de minst sentrale regionene.

1. Mest sentrale, sentralitet 3, er kommuner innenfor arbeidsreiseavstand til tettsteder med minst 50 000 innbyggere. Minst sentrale, sentralitet 0, er kommuner utenfor arbeidsreiseomland til tettsteder med minst 5 000 innbyggere.

Litteratur

Byfuglien, Jan (1988): "Avfolkes distrikts-Norge?" *Samfunnsspeilet* nr. 1.

Byfuglien, Jan og Holm, Svein (1989): "Inndeling i arbeidsmarkedsregioner 1988". Statistisk sentralbyrå, Interne notater 89/15.

Byfuglien, Jan (1991): "Noen trekk i regional utvikling på 80-tallet". Seminarrapport fra Norske geografers seminar 10.-12. januar 1991.

NOU 1984:21A: *Statlig næringsstøtte i distriktene*.

St.meld. nr. 29 (1984-85): *Regional planlegging og distriktpolitikk*.

St.meld. nr. 29 (1988-89): *Politikk for regional utvikling*.

Sørli, Kjetil (1990): "Fødselsboomen en gang til: Dette er ingen motesak." *Regionale trender* nr. 2.

Jan Byfuglien er cand. philol. og rådgiver i Statistisk sentralbyrå.

Velferdspolitik:

Konflikt mellom menns og kvinners interesser?

Nils Asbjørnsen

Velferdsstaten har satt tradisjonelle kvinneinteresser på den politiske dagsorden. Striden om velferdsstaten kan fra ett perspektiv betraktes som en strid mellom menns og kvinners interesser. Menn slutter i større grad enn kvinner opp om partier med nyliberale holdninger med brodd mot velferdsstaten. Dernest er kvinner i større grad enn menn, gitt samme partitilhørighet, mer kritiske til velferdsstatens faktiske virkemåte.

Velferdspolitik

Velferdspolitik knyttes gjerne til arbeidsoppgaver som kvinnene tradisjonelt har hatt ansvar for. Hva omfatter så velferdspolitik? I "Vem älskar välfärdsstaten" (1989) avgrensner den svenske samfunnsforskeren Stefan Svallfors velferdspolitik til "...arrangemang för offentlig reglerad, men inte nödvändigtvis statligt organiserad, mänsklig reproduktion" (s. 38). Begreparet *produksjon* og *reproduksjon* knyttes gjerne til den tradisjonelle arbeidsdeling mellom kjønnene. Mennene har ansvaret for samfunnets produksjon, mens kvinnene har ansvaret for reproduksjonen, dvs. arbeid knyttet til fornyelse og opprettholdelse av samfunnets arbeidskraft.

Utviklingen i Norge har vært preget av en stadig stigende offentliggjøring av det arbeid som tidligere ble utført av den hjemmeværende husmor – omsorg for barn, syke, gamle og svake. Tempoet i denne prosessen kan illustreres med at Norge i perioden 1930 til 1970 gikk fra nest siste til nest øverste plass på listen over europeiske land med hensyn til trykkesystemets omfang

(Kuhnle 1982:27). I denne vekstperioden rådde en utstrakt enighet om mål og midler både blant partier og velgere. Velferdspolitikken var hevet over den politiske strid (Ringen 1982:12-14).

Selv om samfunnets organisering av dette arbeid er endret fra privat til offentlig regi, er det fortsatt i all overveiende grad kvinnedominert.

Ny konfliktdimensjon i politikken?

Inntil den politiske kamp om velferdsstatens innhold og omfang skjøt fart på 1970-tallet, var det produksjonsrelaterte spørsmål som toppet den politiske dagsorden. Hovedkonflikten stod mellom to organisasjonsprinsipper: statlig (sosialistisk) eller privat (kapitalistisk). Dette var *menenes* konflikt, og det politikken kretset om både tematisk og organisasjonsmessig. Denne striden forbindes i dag av samfunnsforskere med begrepet "old politics". "New politics" betegner følgelig de nye konflikter, interesseområder, som har tatt over mye av oppmerksomheten.

Med høyrebølgen fikk nyliberale argumenter vind i seilene. Søkelyset

ble rettet mot velferdsstatens negative konsekvenser. Det ble påstått at velferdsstaten fremmet kravmentalitet og dårlig arbeidsmoral. Det ble også hevdet at størrelsen på offentlig sektor ikke bare hemmet, men var en direkte trussel mot den økonomiske veksten i samfunnet (welfare backlash). Oppslutningen om Fremskrittspartiet signaliserer derfor gjennombruddet for en ny politisk frontlinje – velferdsstatens velsignelse versus dens forbannelse (Bjørklund 1981:375).

Partienes velgerprofiler gir også signal om nye konfliktlinjer i det politiske landskap. Fremskrittspartiet er, sammen med Arbeiderpartiet, *klassemessig* overrepresentert av arbeidere, mens Høyre er sterkest underrepresentert (Bjørklund og Goul Andersen 1990:209). Dette er underlig med tanke på at de to høyrepartiene er nærmeste naboer på samme konfliktdimensjon, høyre-venstremotsetningen. Denne preges tradisjonelt av en sterk binding mellom sosial status (klassesetilhørighet) og partivalg. Dersom vi betrakter de to høyrepartiene *også* i forhold til reproduksjonsdimensjonen, blir velger-sammensetningen (og naboskapet) mindre problematisk. Fremskrittspartiets velgere skiller seg nemlig ut med en særdeles skjev *kjønnsammensetning* (Valen, Aardal og Vogt 1990:108). Partiet appellerer først og fremst til yngre menn. På motsatt ende finnes Sosialistisk Venstreparti som særlig støttes av yngre

kvinner. Produksjonssfærens to kombattanter, Høyre og Arbeiderpartiet, appellerer i dag derimot omtrent likt til begge kjønn.

Her er vi framme ved utgangspunktet for analysen. Mens sosial status eller klassetilhørighet spiller hovedrollen i konflikten om samfunnets organisering av produksjonen (old politics), antyder denne framstillingen at kjønn kan spille en rolle i konflikten om samfunnets organisering av reproduksjonen (new politics).

Kjønnsbetinget politisk kultur

Sosiologen Erik Grønseth var en av dem som først analyserte norske kvinners politiske engasjement og deltakelse. Han fant på basis av meningsmålinger fra perioden 1946 til 1953 at kvinner og menn hadde en "overveiende felles politisk orientering" (Grønseth 1958:38). Likeledes observerte han at "...når det gjelder...politisk interesse og informasjonsnivå, ligger kvinnene stort sett langt tilbake for mennene. Men på ikke-politiske spørsmål, vedrørende f.eks. religion, moral, sosiale eller personlige forhold, viser Gallupundersøkelser...at kvinnene er like interesserte og like godt informerte som mennene. Og...majoriteten av begge kjønn (synes) å være vel tilfreds med sin mulighet for politisk aktivitet." (Grønseth 1958:37). Kvinnenes manglende politiske engasjement forklarte Grønseth med at samfunnets sosiale normer og verdier – kjønnsrollene – virket i retning av å passivisere kvinnene utenfor familiesfæren. Det offentlige liv – og dermed politikken – var mennenes interesse og ansvar.

Påstanden om at menn er mer opptatt av organiseringen av produksjonen (old politics), mens kvinner prioriterer den reproduktive sfære (new politics) skal underkastes en nærmere prøving¹. Utsagnet "Staten blander seg altfor mye inn i næringslivets virksomhet" synes velegnet for formålet. Problemstillingen går til kjernen i den politiske debatt om produksjonen, nemlig statens rolle i forhold til privat virksomhet.

Tabell 1. Menn og kvinners holdning til utsagnet "Staten blander seg altfor mye inn i næringslivets virksomhet". Prosent

	Menn	Kvinner
Sum	100	100
Enig	60	51
Uenig	32	24
Vet ikke	8	25

Tabell 1 viser at mer enn hver fjerde kvinne ikke kunne ta stilling til påstanden, mot mindre enn hver tiende mann. Forutsatt at andelen "vet ikke" måler manglende opptatt av problemet, så styrker dette resultatet hypotesen om en *kjønnsbetinget politisk kultur*. Blant dem som hadde oppfatninger om forholdet mellom stat og næringsliv (old politics) fant vi *ingen* kjønnsbetingede forskjeller. Det er ikke uventet siden Grønseth og andre samfunnsforskere i hele etterkrigstiden har rapportert om små eller ingen kjønnsforskjeller i holdninger til "old politics". Den mannlige dominans førte til at den politiske dagsorden var preget av menns problemoppfatninger og derfor i liten utstrekning tok hensyn til kvinners interesser. Først når kvinnene giftet seg ble de integrert i samfunnets konfliktmønstre. Kvinnene fikk mannens sosiale status, politiske holdninger og partipreferanse i brudegave (Valen og Katz 1967:156-157). Siden de politiske konfliktlinjer var mennenes konfliktlinjer kan kvinnenes uteblivelse forstås også som et resultat av at politikk heller ikke ble oppfattet som særlig relevant av kvinnene selv. Kvinner flest manglet dermed motivasjon til å engasjere seg og å delta, mens de altså på mange ikke-politiske spørsmål var like engasjerte og velinformerte som mennene.

Den kjønnsbetingede politiske kulturen er derfor ikke noe nytt fenomen. Det nye er at problemene knyttet til de reproduktive oppgaver *politiseres*, dvs. ikke lenger løses i den private sfære. Offentliggjøringen av disse er en vesentlig faktor, fordi den bryter ned skillet

mellom privat og offentlig og gjør tradisjonelle, ikke-politiske kvinneinteresser til potensielt viktige politiske interesser (Goul Andersen 1984:170). På spørsmål om hvilket saksområde som var viktigst (og nest viktigst) for valg av parti fikk vi fram samme klare tendens som valgundersøkelsene har berettet om (Aardal og Valen 1989:47; Valen, Aardal og Vogt 1990:17). Menn er markert mer opptatt av saker knyttet til samfunnets produksjon som industripolitikk og sysselsetting enn kvinner. Kvinner på sin side er mest opptatt av velferdspolitiske spørsmål som eldreomsorg og helsevesen. Enkeltsaker med størst differanse i menns favør var industripolitikk, sysselsetting og skatt – alle plassert i samlekategori "økonomi" i tabell 2. Kvinnene var relativt mest overtallige på saksområdene eldreomsorg, familiepolitikk og helsevesen – hvorav førstnevnte og sistnevnte inngår i kategorien Helse og sosial i tabell 2.

På denne bakgrunn er det rimelig å anta at kvinner og menn prioriterer saksområdene produksjon og reproduksjon forskjellig. Det behøver imidlertid ikke å bety at de prioriterer forskjellig innen saksområdene, selv om de gjør det mellom dem. Selv om kvinner er mer opptatt av velferdspolitiske spørsmål enn menn, så kan de to kjønn ha sammenfallende syn på den faktiske velferdspolitikken. For eksempel når det gjelder spørsmålet om privatisering av eldreomsorgen, så kan det tenkes at kvinner og menn har sammenfal-

Tabell 2. "Hvilket saksområde var viktigst for ditt valg av parti ved Stortingsvalget?" Menn og kvinner. Prosent

	Menn	Kvinner
Sum	100	101
Økonomi	35	18
Helse og sosial	9	19
Familiepolitikk	2	6
Andre saker	30	30
Ingen spesielle	19	20
Vet ikke/vil ikke	5	8

lende syn, selv om kvinner er mer opptatt av temaet enn menn. Kjønnsforskjellene i valg av parti bærer likevel bud om at vi kan forvente å finne forskjeller også i holdninger og prioriteringer *innenfor* saksområdet velferdspolitikken.

Velferdspolitikkenes konsekvenser: Mest til bedrestilte og mindre omsorg?

Nordmenns generelle oppfatning om velferdspolitikken søkes belyst med tre påstander fra medborgerundersøkelsen:

- 1) "Den offentlige sektorens bidrag og tjenester kommer først og fremst de svakest stilte til gode".
- 2) "Det er de som allerede har det bra som i større grad utnytter den offentlige sektorens bidrag og tjenester".
- 3) "Velferdsstaten bidrar til at folk har mindre omsorg for hverandre".

Før vi bryter ned fordelingen på undergrupper, la oss se på befolkningens synspunkter under ett.

Tabell 3 viser at nær syv av ti gir uttrykk for at offentlige goder *ikke* først og fremst kommer de svakest stilte til gode. Et klart flertall, 57 prosent av de spurte, mener at det er de bedrestilte som i større grad tar for seg av fatet. I den grad ideen bak velferdsstaten var å virke utjevnende eller i det minste å skape et sikkerhetsnett for de dårligst stilte, må det være bekymringsfullt at folk flest mener det er de best stilte som høster *størst* fordel av offentlig godproduksjon.

En grunnleggende idé i velferdsstaten er at fellesskapet ved det offentlige skal sørge for de individer

Tabell 3. Holdning til tre generelle utsagn om velferdsstaten. Menn og kvinner. Prosent

	"De svakeste"	"De bedrestilte"	"Mindre omsorg"
Sum	99	101	100
Enig	30	57	82
Både og . .	-	12	-
Uenig	67	28	15
Vet ikke . .	2	4	3

som ikke kan klare seg selv. For den enkelte medborger innebærer det at han ikke trenger å ta ansvar for andre, og i sin ytterste konsekvens heller ikke for seg selv. Fra dette perspektivet kan det hevdes at mens industrialiseringen opphevet familien som et produksjonsfellesskap, så opphever velferdsstaten familien som et omsorgsfellesskap. Når mer enn åtte av ti spurte er enig i at det offentliges overtakelse av ansvaret for omsorgsoppgavene fører til at folk har mindre omsorg for hverandre, så kan dette resonnementet være det de sikter til. Dersom trykksideideet om at fellesskapet tar ansvar fører til en pulverisering av individets personlig ansvar for seg selv og andre, og med det en økende individualisering, så er konsekvensene av velferdsstaten en pervertering av dens idealer.

Sett på bakgrunn av den konsensus som har dominert velferdspolitikken, så er befolkningen overraskende kritisk til de fordelingsmessige og mellommenneskelige konsekvenser av offentlig virksomhet. Dette reiser et spørsmål om de nyliberale oppfatninger nå har spredt seg fra sitt høyrepopulistiske opprinnelsessted i Fremskrittspartiet til hele det politiske spekter?

Kjønn, partitilhørighet og velferdspolitiske holdninger

Vår utgangshypotese er at ideologiske skillelinjer betyr mer for *generelle* holdninger til velferdsstaten enn for holdninger til *konkrete* velferdspolitiske tiltak. De sistnevnte må antas å være mer påvirket av individets umiddelbare interesser eller berørt-het.

Tabell 4. Andel menn og kvinner med ulike partipreferanser som er enig i utsagn om velferdsstaten. Prosent

	I alt		SV		DNA		H		FrP	
	Menn	Kvinner	M	K	M	K	M	K	M	K
"De svakest stilte"	37	25	39	18	34	28	39	26	29	30
"De bedrestilte"	57	60	60	63	77	72	49	66	74	72
"Mindre omsorg"	81	89	77	80	77	90	88	88	82	96

Vi har allerede antydnet at Fremskrittspartiets og Sosialistisk Venstrepartis velgere representerer ytterpunktene når det gjelder den politiske konflikt om reproduksjonen. Det er av samme grunn rimelig å anta at menn er mer kritiske enn kvinner til fordelingseffektene av velferdspolitikken, og da spesielt i de yngre kohorter. Det er jo blant disse vi finner størst oppslutning om Fremskrittspartiet og de nyliberale idéer. I en analyse av Stortingsvalget 1985 har valgforskerne Aardal og Valen (1989) samme vurdering. Deres konklusjon er at "De som er mest skeptiske ... er Fremskrittspartiets velgere. De øvrige borgerlige partiene, samt Arbeiderpartiet, har en nøytral plassering på denne dimensjonen (Velferd, omsorg og likestilling). Venstre og Sosialistisk Venstreparti utgjør den ideologiske motpol til Fremskrittspartiet. Fremskrittspartiets posisjon i forhold til de andre partiene er imidlertid blitt noe skarpere, noe som innebærer at partiets særpreg som "anti-velferdsstats"-parti er blitt styrket" (s. 65-66). Det bilde tabell 4 tegner av sammenhengen mellom partipolitiske og velferdspolitiske holdninger samsvarer imidlertid dårlig med hva vi forventet.

Vi finner liten støtte for påstanden om at Fremskrittspartiets tilhengere skiller seg ut som et "anti-velferdsstats"-parti. Til påstanden om at *offentlige bidrag og tjenester først og fremst kommer de svakest stilte til gode* er utslagene av parti heller små og ubetydelige. I den grad det er meningsfylt å snakke om ytterpunkter i denne sammenheng, så finnes lavest andel enig i utsagnet om at de

svakeste prioriteres i Sosialistisk Venstreparti, mens størst andel enige finnes i Høyre. Dette er motsatt av hva vi forventet. Vår antakelse var at de som stemmer borgerlig og da i særdeleshet Fremskrittspartiet ville være mest negative til velferdspolitikken, og at SVs velgere ville være de sterkeste forsvarere. Samme svake utslag av parti gjør seg også gjeldende for utsagnet om at *velferdsstaten bidrar til at folk har mindre omsorg for hverandre*, men her er tendensen mer som forventet. Høyre er mest enig, mens SV er minst.

Bare når det gjelder påstanden om at *det er de som allerede har det bra som i større grad utnytter den offentlige sektorens bidrag og tjenester* finner vi en signifikant samvariasjon mellom partitilhørighet og holdning. Men heller ikke her er det slik at Fremskrittspartiet skiller seg ut som atypisk. Vi kan derimot dele partiene inn i to grupper, men ikke etter det tradisjonelle skillet mellom sosialistisk og borgerlig. De som stemmer Høyre og Sosialistisk Venstreparti er minst enig i påstanden om at de privilegerte i større grad utnytter offentlige goder. Arbeiderpartiets og Fremskrittspartiets tilhengere er mest enig. Vi kan bare spekulere på årsakene til dette noe overraskende resultatet. Sosial status peker seg ut som en nærliggende mulighet. Resonnementet er at lav status øker sannsynligheten for å si seg enig med utsagnet om at de bedrestilte forsyner seg mest. En annen årsak er kanskje at motivene for å si seg uenig (eller enig) varierer systematisk mellom partiene, f.eks. ved at SVs velgere tenderer til å si seg uenig i utsagnet av *andre* grunner enn Høyres velgere. For Høyre kan statusforklaringen være relevant. For SV kan ideologiske betraktninger være hovedgrunnen.

Kjønnsbetingede holdningsforskjeller markerer seg kun på de utsagn hvor vi fant små og ubetydelige partipolitiske forskjeller. Det gjaldt påstandene om at *offentlige goder først og fremst kommer de svakest stilte til gode* og at *grunnet velferdsstaten så har folk mindre omsorg for hverandre*. Vår antakelse om at

Tabell 5. Andel menn og kvinner med ulike partipreferanser som er enig i utstrakt trygdemisbruk
Prosent

	Andel enig i at mange misbruker									
	I alt		SV		DNA		H		FrP	
	Menn	Kvinner	M	K	M	K	M	K	M	K
Arbeidsledighetstrygd . . .	66	68	33	48	68	64	70	77	77	83
Sosialstøtte . . .	70	73	40	61	71	74	75	77	86	96

menn er mest kritiske blir ikke støttet. Kvinner er i mindre grad enn menn enig i at de svakest stilte prioriteres og mer enig i påstanden om at velferdsstaten bidrar til at folk har mindre omsorg for hverandre.

Når det gjelder påstanden om at offentlige ytelser primært kommer de svakest stilte til gode finner vi overraskende nok de holdningsmessige ytterligheter *innenfor* Sosialistisk Venstreparti. Kvinner med sympati for SV er minst enig i utsagnet om at det offentlige prioriterer de svakeste, mens mannlige SV sympatisører er mest enig.

Vi kan slå fast at velgerne generelt er kritiske til konsekvensene av velferdspolitikken. Gitt samme partitilhørighet er kvinner som oftest mer kritiske enn menn. Partipreferansen spiller, overraskende nok, en underordnet rolle. Der den likevel har en effekt finner vi de største forskjeller mellom partiene *innenfor* borgerlig og sosialistisk leir. Forestillingen om at Fremskrittspartiets tilhengere i særlig grad atskiller seg fra resten av velgermassen får liten støtte.

Holdninger til trygdemisbruk

Holdningen til misbruk av konkrete velferdsordninger som arbeidsledighetstrygd og sosialstøtte svarer i grove trekk med det situasjonsbildet vi har tegnet. Et flertall i alle partier, riktignok knepent i SV, sier seg enig i utsagnet om at mange av de som mottar *sosialstøtte* egentlig ikke er støtteverdige. Når det gjelder utsagnet om misbruk av *arbeidsledighetstrygd* er det et flertall i alle partier unntatt SV som sier seg enig i at dette forekommer i stor grad.

Partiprofilen er noe klarere overfor trygdemisbruk enn det som var tilfellet på de mer generelle utsagnene. Verdt å merke seg er at SV og FrP nå danner holdningsmessige ytterpunkter. I i den grad ett av de to partiene skal betraktes som "avvikende", så er det snarere SV enn FrP. Bildet av Fremskrittspartiet som en enslig opposent mot de andre i velferdspolitiske spørsmål har derfor igjen vist seg å være fortegnet, i alle fall på velgerplanet. Bemerkesverdig er forholdet mellom menn og kvinner i SV. Selv om de ikke holdningsmessig representerer ytterpunktene, så er avstanden betydelig.

Resultatene fra medborgerundersøkelsen har så langt vist at de velferdspolitiske holdninger spriker vel så mye *innenfor* som *mellom* partiene. Partipolitisk er velferdspolitikken for det meste derfor fortsatt en *latent* konfliktdimensjon. Det at den ikke har fått noe klart politisk-institusjonelt uttrykk skyldes antakelig mer en treghet i partisystemet enn manglende betydning for velgernes politiske orientering. Majoriteten av norske partier har sitt opphav i produktionsrelaterede konflikter og reflekterer ennå i liten grad nye stridsspørsmål knyttet til organisering av reproduksjonen, selv om slike spørsmål, spesielt for kvinner, er høyt oppe på listen over viktigste saksområde for partivalg.

De tidligere ikke-politiske kvinneinteresser har således ennå ikke nådd lenger enn til stadiet som *potensielt* viktige politiske interesser. Holdningsmessig fant vi markerte kjønnsforskjeller som kan gi signal

om en fremtidig kjønnsbasert konfliktdimensjon i politikken.

1. Analysen bygger på "Medborgerundersøkelsen", som ble gjennomført av Statistisk sentralbyrå i 1990. Et landsrepresentativt utvalg på i alt 1 874 personer ble intervjuet, med en svarprosent på 69. Undersøkelsen er finansiert med midler fra NORAS' velferdsstatsprogram og inngår i et nordisk samarbeidsprosjekt.

Litteratur

Bjørklund, T. (1981): "Høyrebølgens reneste vann". I Bjørklund, T. og Hagtvatn, B. (red.): *Høyrebølgen – epokekifte i norsk politikk?* Oslo: Aschehoug.

Bjørklund, T. og Goul Andersen, J. (1990): "Structural Changes and New Cleavages: the Progress Parties in Denmark and Norway". *Acta Sociologica*, 33:195-219.

Goul Andersen, J. (1984): *Kvinder og Politik*. Aarhus: Politica.

Østeth, E. (1958): *Familie, individ og samfunn – artikler 1952-60*. Oslo: Institutt for Samfunnsforskning.

Kuhnle, S. (1982): "Velferdsstaten i historisk perspektiv". I Ringen, S. og Wærness, K. (red.): *Sosialpolitikk i 1980-åra*. Oslo: Gyldendal.

Ringen, S. (1982): "Hvem støtter velferdsstaten?". I Ringen, S. og Wærness, K. (red.): *Sosialpolitikk i 1980-åra*. Oslo: Gyldendal.

Svallfors, S. (1989): *Vem älskar välfärdsstaten?* Lund: Arkiv.

Valen, H., Aardal, B. og Vogt, G. (1990): *Endring og kontinuitet*. Sosiale og økonomiske studier 74, Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Valen, H. og Katz, D. (1964): *Political Parties in Norway*. Oslo: Universitetsforlaget.

Aardal, B. og Valen, H. (1989): *Velgere, partier og politisk avstand*. Sosiale og økonomiske studier 69. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Nils Asbjørnsen er cand. polit. og forsker ved Institutt for samfunnsforskning.

AKTUELL STATISTIKK FRA SSB

Framandspråklege elevar i grunnskolen 1. september 1990

Hausten 1990 var det 17 300 framandspråklege elevar i grunnskolen. Dette var nær 1 200 eller 8 prosent fleire enn året før. Frå 1989 var auken 1 900. Tala er henta frå utdanningsstatistikken til Statistisk sentralbyrå.

Ei fordeling etter morsmål viser at det framleis er flest elevar med urdu. I alt 3 000 eller 18 prosent av dei framandspråklege elevane, hadde urdu som morsmål.

Deretter kom elevar med vietnamesisk og med engelsk som morsmål, begge med 11 prosent.

Det var framandspråklege elevar i alle fylka. Om lag 41 prosent av dei budde i Oslo og 14 prosent i Akershus.

SSB har også for hausten 1990 innhenta oppgåver over framandspråklege elevar som blei gitt opplæring i morsmål. Dei innrapporterte tala viser at vel 7 600, eller 45 prosent av dei framandspråklege elevane fekk opplæring i morsmål. På grunn av mangelfull innrapportering er desse tala litt for låge.

3,3 millioner med stemmerett ved valget til høsten

I følge beregninger fra Statistisk sentralbyrå vil 3 302 500 personer ha stemmerett ved kommunestyre- og fylkestingsvalget til høsten. Dette er omlag 112 000 flere enn ved stortingsvalget i 1989 og 95 000 flere enn ved valget i 1987.

Vel 127 000 av dem som vil kunne stemme er 18-19 åringer som har stemmerett for første gang, mens 258 300 er 18-21 åringer som har stemmerett for første gang ved kommunestyre- og fylkestingsvalg. Dette er litt lavere enn ved hvert av valgene på 1980-tallet.

Nærmere 629 000 av dem som kan delta ved valget vil være 67 år og over.

Blant de stemmeberettigede er det 81 300 utenlandske statsborgere. Om lag 45 prosent av de utenlandske statsborgerne med stemmerett har stemmerett i Norge for første gang. 22 700 utenlandske statsborgere 18 år og over har ikke stemmerett.

Den største gruppa stemmeberettigede fra ett enkelt land er danskene, 12 000 personer. Deretter følger bosatte med statsborgerskap i Storbritannia 8 000, Sverige 7 900, USA 6 700 og Pakistan 5 500.

Siden valget i 1987 har det vært en økning på 20 000 utenlandske statsborgere med stemmerett. Det meste av økningen finner en i de grupper som var godt representert blant innflytterne til landet for 3-4 år siden (f.eks. Iran, Sri Lanka og Chile). Ellers er det en mindre økning, eller til og med nedgang i grupper der mange har kunnet skifte til norsk statsborgerskap siden forrige lokalvalg (gjelder særlig statsborgere fra Vietnam).

Oslo har flest stemmeberettigede med 379 100, og har også flest utenlandske statsborgere med stemmerett ved valget. Flest unge som får stemmerett for første gang er det i Hordaland og Akershus, begge med 12 900.

Redusert vekst i sosialhjelp i 1990

Sosialkontorene ga økonomisk sosialhjelp i 164 000 tilfelle i 1990. I alt ble det utbetalt om lag 3 350 mill. kroner. Dette viser foreløpige tall fra Statistisk sentralbyrå.

I 1989 ble det utbetalt 3 197 mill. kroner. Den økonomiske sosialhjelpen økte således med 5 prosent fra 1989 til 1990. Økningen fra 1988 til 1989 var på 19 prosent, og fra 1987 til 1988 økte utbetalingene med hele 32 prosent. Tallet på stønadstilfelle økte med 2 prosent fra 1989 til 1990. Tilsvarende vekst fra 1988 til 1989 var på 12 prosent.

Barnehageutbygging i motbakke – regional utjevning

Jan Erik Kristiansen og Ingunn Monsen

Ved utgangen av 1990 hadde 36 prosent av alle barn under 7 år plass i barnehage. Andelen private barnehager er økende. De regionale forskjellene er i ferd med å bli utjevnet og dekningsgraden øker nå mest i de små kommunene. Dette skyldes i noen grad at økningen i fødselskullene de siste årene har vært størst i de store byene og i sentrale strøk. Økningen i antall plasser skjer nå i form av heldagsplasser. Det er fortsatt liten dekning når det gjelder småbarnsplasser.

36 prosent barnehagedekning

Ved utgangen av 1990 hadde 139 350 barn plass i barnehage. Dette er en økning på 11 100 plasser, eller snaut 9 prosent sammenliknet med året før. Til tross for den markerte økningen i tilveksten av antallet barnehageplasser de siste 2-3 årene, har økningen i barnehagedekningen vært noe lavere. I 1990 hadde 35,9 prosent av alle barn under 7 år plass i barnehage, sammenliknet med 34,0 prosent i 1989, dvs. en økning på bare vel 5 prosent. Når økningen i dekningsgrad har vært såpass lav i forhold til antallet nye plasser, skyldes dette de økende fødselstallene på slutten av 1980-tallet. Hvis vi i tillegg antar at barn med foreldre i omsorgspermisjon ikke har behov for barnehageplass, kan dekningsgraden nå sies å være om lag 39 prosent.

Størst økning i antall private barnehager

Barnehageplassene fordelte seg på 4 649 barnehager, en økning på 339 fra 1989. 55 prosent av de nye barnehagene i 1990 var private. Etter å ha vært synkende på hele 1980-tallet, har andelen private barnehager igjen økt de to siste årene og utgjorde 41 prosent i 1990, sammenliknet med 39 prosent i 1988. De offentlige barnehagene er større enn de private, og andelen barn som går i private barnehager er derfor noe lavere; ca. 36 prosent. Også denne andelen er økende.

I Oslo kom om lag to tredjedeler av de nye plassene i private barnehager i 1990. De øvrige plassene

kom hovedsakelig ved inntak av flere barn i kommunale barnehager.

De mange nye private barnehagene blir ikke – som tidligere – drevet av frivillige organisasjoner, foreninger eller menigheter (det var ingen tilvekst av slike barnehager i 1990), men eies av andelslag, stiftelser, aksjeselskaper eller enkeltpersoner, og har barnehagedrift som hovedformål.

Sterkest økning i Sogn og Fjordane – stagnasjon i Oslo

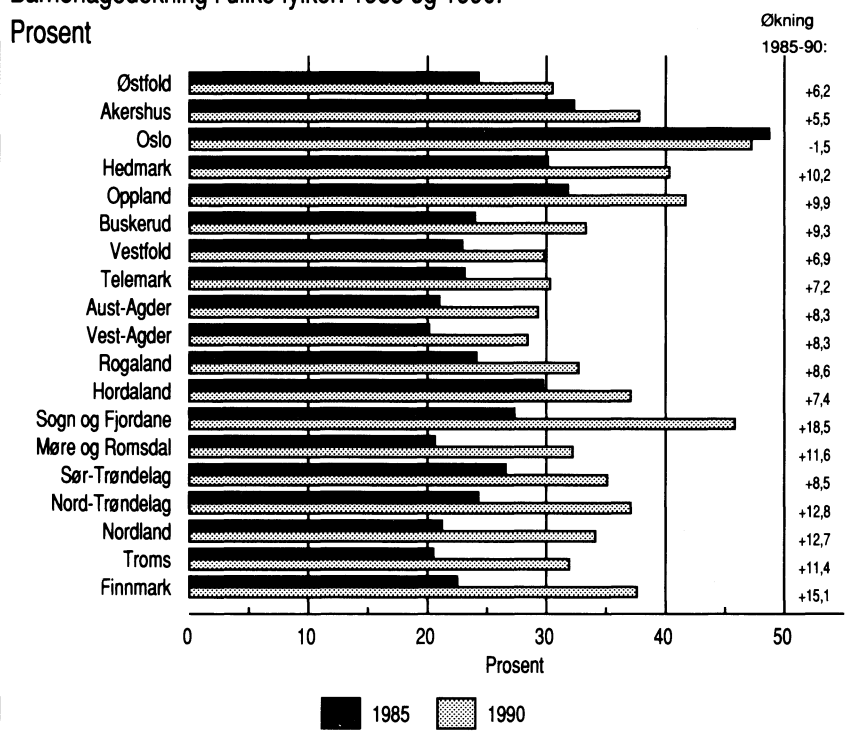
Det er fortsatt store regionale variasjoner i barnehagedekningen, men forskjellene er i ferd med å utjevnes.

Oslo er fortsatt det fylket som har best dekning med 47,2 prosent, men Sogn og Fjordane er nå opp i 45,8 prosent. Også Hedmark og Oppland har en dekning i overkant av 40 prosent. Dårligst dekning har Agder-fylkene, med 28-29 prosent.

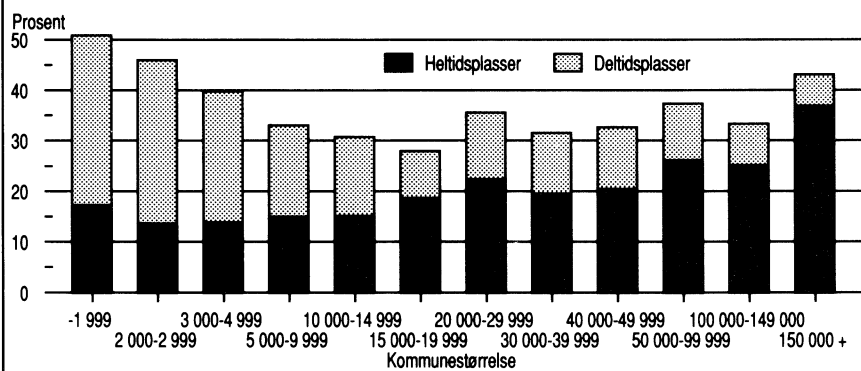
Om vi ser på utviklingen på slutten av 1980-tallet, finner vi at de regionale forskjellene er blitt markert mindre: Og nettopp Sogn og Fjordane er det fylket som har økt dekningsgraden mest. Mens den på landsbasis økte med ca. 8 prosentpoeng i perioden 1985-90, var økningen i Sogn og Fjordane nær 19 prosentpoeng. Andre fylker med stor økning var Finnmark, Nord-Trøndelag og Nordland. I Oslo – derimot – har dekningsgraden vært tilnærmet konstant i perioden, med en nedgang på 1,5 prosentpoeng. Også Akershus og Østfold har hatt en relativt svak vekst.

Barnehagedekningen er avhengig av to forhold: antallet barnehageplasser og antallet barn. I en periode med økende fødselstall befinner barnehageutbyggingen seg i motbakke. Dette gjelder alle fylker. Men motbakkene er brattere i noen fylker enn i andre, idet fødsels-"boomen"

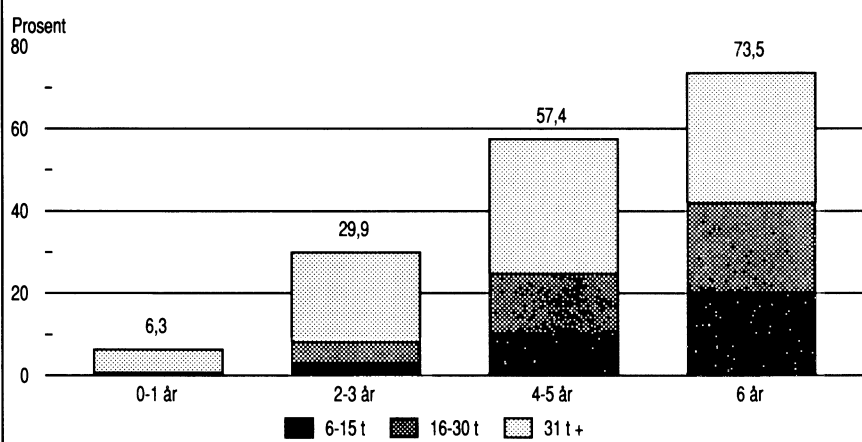
Figur 1
Barnehagedekning i ulike fylker. 1985 og 1990.
Prosent

Figur 2
Andel barn i barnehage i kommuner med ulik størrelse.
Heltids- og deltidsplasser. 1990. Prosent

Figur 3
Andel barn i barnehager og oppholdstid, i ulike aldersgrupper. 1990. Prosent

for en stor del har skjedd i de store byene og i sentrale strøk. Således økte antallet barnehageplasser i Oslo med ca. 18 prosent fra 1985 til 1990, samtidig som de årlige fødselstallene steg med 31 prosent. Fylker som Akershus og Oppland befinner seg i omtrent samme "ugunstige" situasjon: Relativt få nye barnehageplasser i kombinasjon med sterk økning i fødselstallene.

I Sogn og Fjordane – derimot – økte antallet plasser med 72 prosent, samtidig som økningen i fødselstallene var bare 8 prosent. Liknende "gunstige" situasjon finner vi i fylker som Finnmark, Nordland og Møre og Romsdal: Her er det bygget relativt mange barnehageplasser, samtidig som fødselstallene har økt lite.

Når det gjelder heldagsplasser (over 30 timer pr. uke), er det fortsatt store regionale forskjeller: Oslo har en dekning på 43 prosent, mens Vest-Agder hadde den laveste dekningsgraden med 10 prosent.

Små kommuner øker mest

På kommunenivå er forskjellene i dekningsgrad langt større enn mellom fylkene: Mens Vevelstad kommune i Nordland hadde plasser til 93 prosent av barna, hadde Nes i Akershus en dekning på bare 11 prosent. 96 kommuner hadde en dekningsgrad på 50 prosent eller mer. I Torsken kommune i Troms hadde 58 prosent av barna heldagsplasser, mens 12 kommuner ikke hadde noen barn med heldagsplasser.

Barnehager var lenge et typisk urbant fenomen. Men de siste årene har barnehagedekningen faktisk blitt bedre i de små kommunene. Om man sammenlikner deknningen i kommuner med ulik størrelse, får man en tilnærmet "U-kurve".

Denne kurven var tidligere "høyre-tung", med best dekning i store kommuner. Men de siste årene har de minste kommunene fått en bedre dekning. På samme måte som for fylkene, skyldes dette delvis utvi-

klingen i fødselstallene de siste årene. Men fortsatt er de fleste plassene i små kommuner deltidsplasser.

Heldagsplasser øker mest

De siste årene har hele økningen i antallet barnehageplasser skjedd i form av heldagsplasser. Mens 46 prosent av plassene i 1985 var heldagsplasser (31 timer eller mer pr. uke), var denne andelen økt til 59 prosent i 1990. Andelen med åpningstid 41 timer eller mer har økt enda mer; fra 27 til 52 prosent. Denne økningen har delvis skjedd på bekostning av 31-40 timers plassene, som har gått tilbake både absolutt og relativt. 21 prosent av alle barn under 7 år har nå heldagsplass (31 timer eller mer).

Fortsatt liten dekning når det gjelder småbarnsplasser

Det er fortsatt stor forskjell på dekningsgraden for barn i ulike aldersgrupper. Av 0-1-åringene har bare ca. 6 prosent plass, sammenliknet med 74 prosent av 6-åringene.

De fleste småbarnsplassene er heldagsplasser; bare 11 prosent av 0-1-åringene hadde deltidsplass (30 timer eller mindre) i 1990. Blant 6-åringene har mer enn halvparten deltidsplass; 57 prosent. Fra 1985 til 1990 økte antallet småbarnsplasser (0-3 år) med vel 16 000, mens tilveksten av plasser for 4-6-åringene var 24 000. Samtidig økte fødselstallene slik at det nå er om lag 10 000 flere 0-åringene enn 6-åringene. Når vi vet at ca. 70 prosent av mødre med barn 0-2 år er yrkesaktive, indikerer den lave dekningsgraden og oppholdstidens lengde et klart behov for utbygging av småbarnsplasser i årene som kommer.

Jan Erik Kristiansen er mag. art. i sosiologi og forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Ingunn Monsen er cand. mag. og konsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for befolkning, utdanning og regionale forhold.

Dødsulykker:

Synkende ulykkesdødelighet, men flere hjemmeulykker?

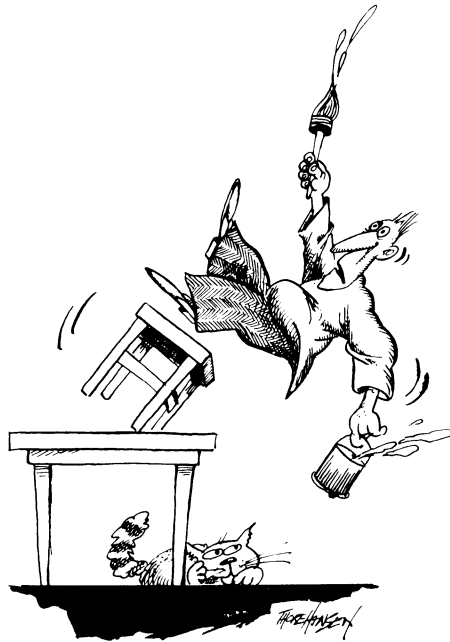
Finn Gjertsen

Fra slutten av 1950-årene til slutten av 1980-årene har dødeligheten av ulykker avtatt med omtrent 20 prosent når vi tar hensyn til endringer i befolkningsstrukturen i perioden. Nedgangen har vært omtrent like stor for menn og kvinner. Derimot har dødeligheten av ulykker i og ved hjemmet vært relativt stabil i samme perioden. Denne stabiliteten dekker imidlertid over to ulike tendenser: synkende dødelighet for kvinner og økende for menn. Særlig markert er dette når det gjelder fallulykker.

Ulykker, skader, selvmord og drap (voldsomme dødsfall) var årsak til 6,2 prosent av alle dødsfall i 1989, ulykker alene utgjorde 4,6 prosent. Ulykkesandelen av alle dødsfall har vært relativt stabil de siste årtier. En ulykke kan defineres som en "ufrivillig, ikke planlagt og plutselig hendelse, som kan medføre eller medfører helseskade" (Helsedirektoratet 1989:8). Ved klassifisering av dødsårsak kan det i noen tilfeller være vanskelig å avgjøre om skaden skyldes ulykke eller er påført med hensikt. Ulykker er a priori uforutsigbare, men antallet dødsulykker viser seg å være relativt stabilt. Denne regelmessigheten i dødsulykker var et fenomen som allerede Eilert Sundt drøftet i sin sosialstatistiske studie om dødeligheten i Norge (Sundt 1855).

Forenklet kan vi si at dødsfall av sykdommer avspeiler befolkningens *helsetilstand* (kanskje i mindre grad i dag enn tidligere), at ulykker kan brukes som mål på den enkeltes og grupper *livsstil*, mens selvmord og drap kan brukes som indikatorer på *sosial integrasjon og samhandling*.

Ulykker som medfører død utgjør bare en liten del av alle ulykkestilfeller. Det finnes naturligvis ingen oversikt over omfanget av alle ulykkeskader i befolkningen, men det er foretatt beregninger av antallet ulykker som krever legebehandling. Skaderegisteret ved Statens institutt

for folkehelse anslår at det årlig finner sted 540 000 ikke-dødelige ulykker som krever legebehandling (registreringer ved tre sykehus i 1985/1986). Statistisk sentralbyrås helseundersøkelse fra 1985 viste at omtrent 650 000 personer oppsøkte lege etter ulykker og skader i løpet av et år (Statistisk sentralbyrå 1990). Det knytter seg relativt stor usikkerhet til nevnte tall.

Flere dødsulykker – lavere dødelighet

I 1989 døde 2 087 personer av ulykker og skader i Norge. 93 av dødsulykkene var yrkesulykker. Av

ikke-yrkesulykkene var 1 115 ulykker i og ved hjemmet og 543 transportulykker (landtransport, sjøtransport, luftfart). I 1956 døde 1 647 personer av ulykker; 301 var yrkesulykker, 545 var ulykker relatert til hjemmet, mens 391 var transportulykker utenfor yrke.

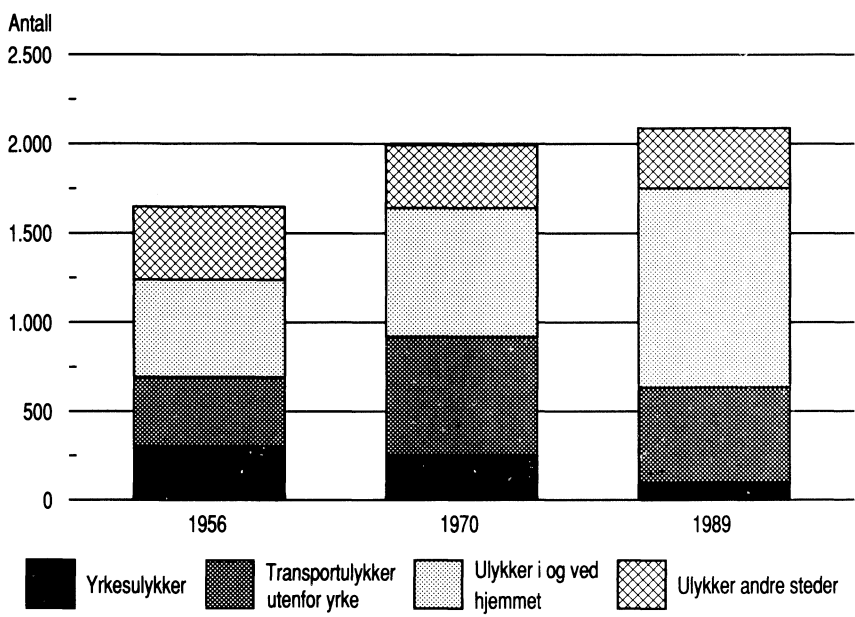
Tallet på dødsulykker har altså økt, og økningen synes å ha skjedd innenfor hjem og fritidssektoren. Antallet arbeidsulykker har derimot vist en klar nedgang. Nedgangen i arbeidsulykker med dødelig utgang kan bety at arbeidsplasser er sikrere i dag enn tidligere. En annen sannsynlig forklaring er at antall arbeidsplasser med høy ulykkesrisiko har blitt redusert.

Økningen i ikke-yrkesrelaterte ulykker kan tas til inntekt for at ulykkesforebyggende arbeid har gitt liten effekt, eller vi kan argumentere motsatt og understreke at ulykker utgjør et stort og økende helseproblem som krever forebyggende tiltak. Vi er nok raskere med å gi nevnte ulykkestall forklaringer enn å spørre om tallene er et godt mål på endringer i utbredelsen.

Antallet dødsulykker er et dårlig mål på ulykkeshyppighet, siden det ikke tar hensyn til befolkningens størrelse, dvs. *hvor mange* som kan bli utsatt for ulykker. Fra slutten av 1950-årene til begynnelsen av 1970-årene steg dødeligheten av ulykker pr. 100 000 innbyggere med 11 prosent. Fra 1971-1975 til 1986-1988 avtok dødeligheten med 6 prosent. Dødelighetsnivået var litt høyere i 1980-årene enn på slutten av 1950-årene. Svakheten ved slike direkte dødelighetsrater er at de påvirkes sterkt av befolkningens alderssammensetning. Det betyr at når eldre mennesker utgjør en stor del av be-

Figur 1

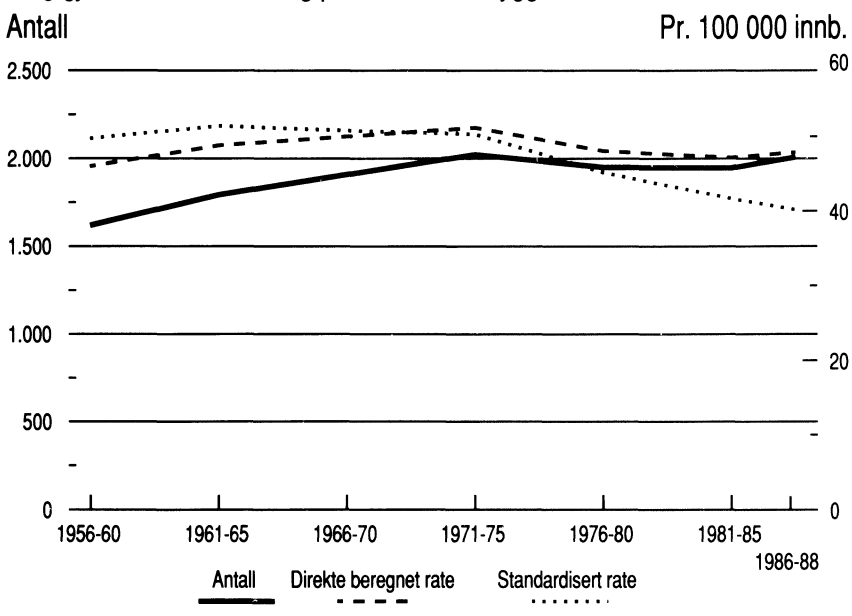
Antall dødsfall ved ulike ulykker og skader. 1956, 1970 og 1989

Figur 2

Dødsfall og dødelighet ved ulykker og skader. 1956-1988.

Årlig gjennomsnitt. Antall og pr. 100 000 innbyggere

folkningen, vil raten for ulykkesdødsfall (hvis andre forhold er uendret) være vesentlig høyere enn når de eldre er fåtallige. Et bedre mål er å beregne aldersstandardiserte rater. Hvis vi korrigerer for endringer i befolkningsstrukturen viser det seg at dødeligheten av ulykker og skader har avtatt med omtrent 20

prosent fra slutten av 1950-årene til slutten av 1980-årene (figur 2). Vi skal i det følgende bruke standardberegnete ulykkesrater for perioden 1956-1988. Ratene er standardiserte etter kjønn og alder, og standardbefolkning er personer bosatt i Norge 1. januar 1971.

Overdødelighet blant menn

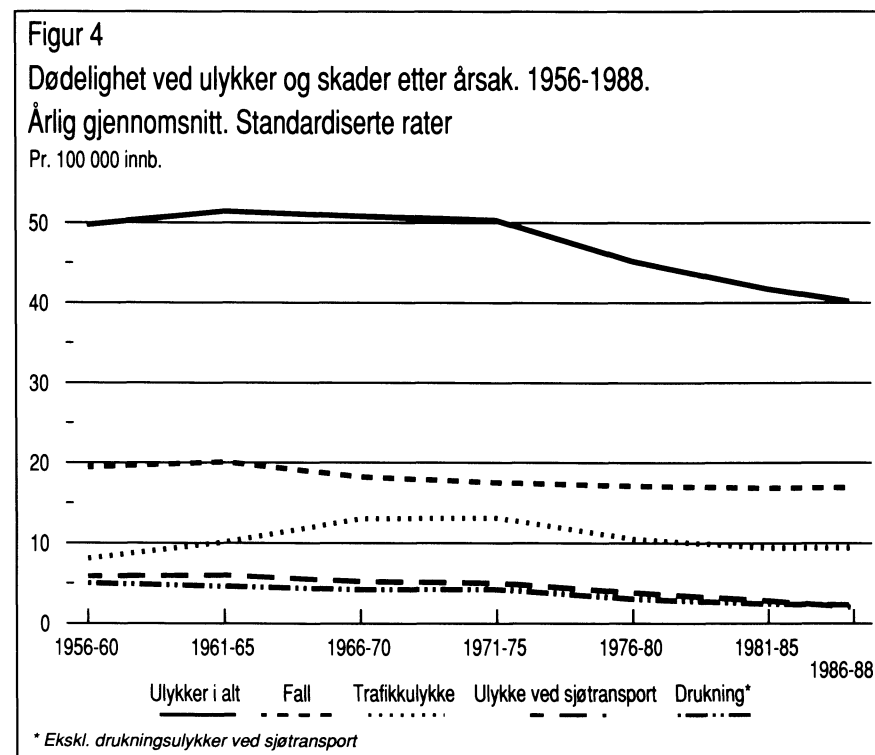
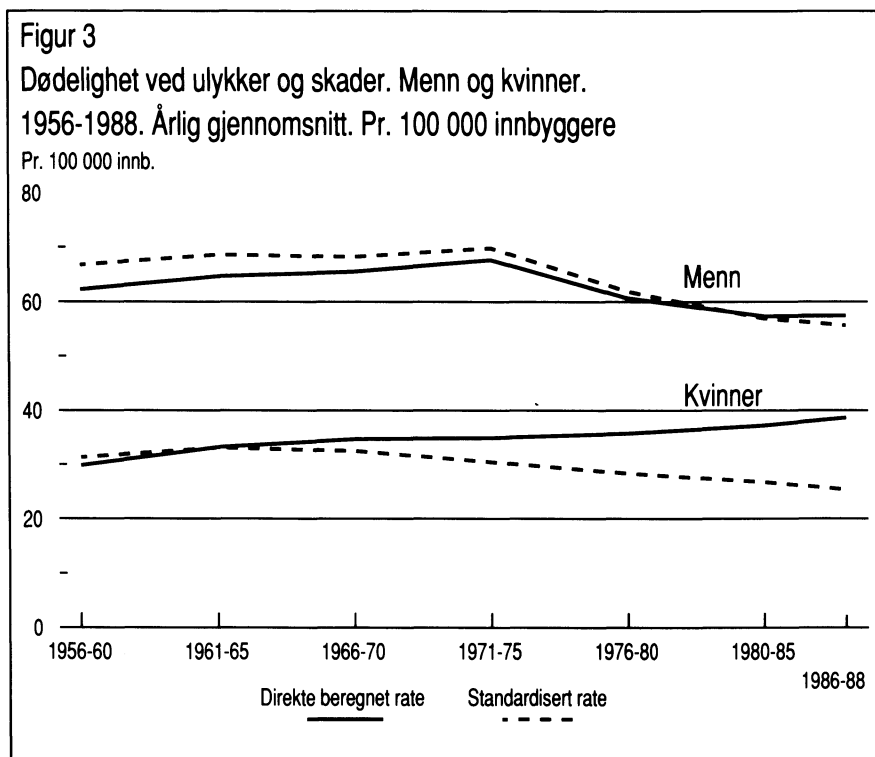
Fra slutten av 1950-årene til begynnelsen av 1970-årene var menns ulykkesdødelighet relativt stabil, deretter har den avtatt med 20 prosent frem til slutten av 1980-årene. Kvinner hadde en liten økning i ulykkesdødeligheten fra slutten av 1950-årene til begynnelsen av 1960-årene. Deretter har kvinner hatt nedgang på bortimot 25 prosent. Menn har over dobbelt så høy dødelighet av ulykker og skader som kvinner, og denne overdødeligheten har vært forholdsvis konstant fra slutten av 1950-årene til i dag (figur 3). Forklaringen på at standardisering av ulykkesrater har ulik virkning for menn og kvinner er at ulykker blant menn ikke er så konsentrert i eldre aldersgrupper som blant kvinner.

Menns overdødelighet av ulykker settes vanligvis i sammenheng med ulik livsstil blant menn og kvinner. Aktivitet som medfører høy ulykkesrisiko utføres oftere av menn enn av kvinner. Mannsrollen har så å si påført menn risikovillighet, mens det ofte har vært en del av kvinneollen å beundre denne risikovilligheten. I den senere tid har kvinners deltakelse i storsamfunnet økt, og spørsmålet blir om endringer i kjønnsrollemønstret vil innebære endringer i ulykkesbildet?

Ulykker ved fall, trafikk, sjøtransport og drukning

Fall er den viktigste årsak til dødelige ulykker for menn og kvinner. Andre viktige årsaker er trafikkulykker med motorkjøretøy, drukning og sjøtransportulykker (figur 4). Som ulykke ved sjøtransport regnes ulykke med fartøy til transport av person eller gods, inkl. fritidsbåter.

Alkoholbruk har en ulykkesfremmende virkning, særlig for trafikk- og drukningsulykker. Omtrent 30 prosent av drepte bilførere er alkoholpåvirket i ulykkesøyeblikket, det samme gjelder personer omkommet ved brann i bolig. I 1987 var 1/3 av personer som druknet i småbåtulykker påvirket av alkohol (Skadeforebyggende forum 1988:33).

I 1989 ble 49 prosent av alle dødsulykker registrert som fall (1 014 dødsfall). 87 prosent av disse dødsfallene forekom blant personer som var 70 år og over. Mange eldre personer snublet eller falt på samme høyde og pådrog seg lårhalsbrudd. Disse dødsfallene blir registrert som ulykker, selv om skadene ikke fører til døden umiddelbart, men til sen-

geleie med kompliserende sykdommer. Mange eldre lider samtidig av kroniske sykdommer og det kan i noen tilfeller være vanskelig å avgjøre om skaden skal registreres som underliggende (hovedårsak) eller medvirkende dødsårsak. I 1958 ble det registrert 567 dødsulykker ved fall. I tillegg var det registrert 195 tilfeller hvor skade ved fall var

kompliserte eller medvirkende årsak. Tilsvarende tall for 1988 var 1 043 og 376.

Den totale dødeligheten av trafikkulykker med motorkjøretøy økte fra slutten av 1950-årene til begynnelsen av 1970-årene, mer for kvinner (82 prosent) enn for menn (56 prosent). Gjennom 1970-årene avtok imidlertid dødeligheten av trafikkulykker, en nedgang som ikke fortsatte i 1980-årene. Trafikkulykker med motorkjøretøy utgjorde 23 prosent av alle dødsulykker i 1986-1988 og menns dødelighet var på dette tidspunktet om lag en og en halv gang så stor som kvinners.

Dødeligheten av alle drukningsulykker har blitt redusert med nær 60 prosent fra slutten av 1950-årene til slutten av 1980-årene. Menns dødelighet av drukning var i hele perioden klart høyere enn kvinners. Ved slutten av 1980-årene var 40 prosent av drukningsulykker fra liten båt, og i 9 av 10 tilfeller var det menn som omkom.

Dødeligheten av sjøtransportulykker har avtatt med omtrent 65 prosent fra årene 1956-1960 til slutten av 1980-årene. Nedgangen gjelder særlig drukningsulykker, men også fallulykker om bord. Nedgangen henger nok sammen med reduksjonen i tallet på norske sjømenn, og følgelig er sjøtransportulykker i dag i det vesentlige fritidsulykker.

Ingen økning i dødsulykker i og ved hjemmet?

En relativt stor andel av dødelige ulykker skjer i og ved hjemmet. Vi har nevnt at i 1989 utgjorde hjemmeulykker mer enn halvparten av alle dødsulykker. 75 prosent av de dødelige hjemmeulykkene forekom blant personer i alderen 75 år og over. I 1989 skjedde 40 prosent av dødsulykkene blant menn i og ved hjemmet, mens tilsvarende tall for kvinner var 73 prosent.

Tall fra Skaderegisteret antyder at det årlig finner sted 135 000 hjemmeulykker som krever legebehandling. Dette utgjør ca. 25 prosent av alle legebehandlede ulykker (Helsedepartementet 1989:32).

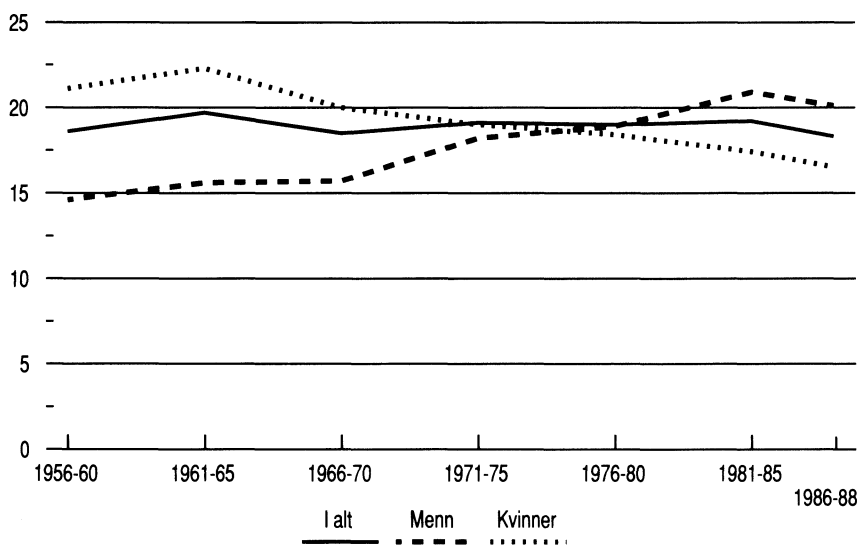

Figur 5

Dødelighet ved ulykker og skader i og ved hjemmet.

1956-1988. Årlig gjennomsnitt. Pr. 100 000 innbyggere

Pr. 100 000 innb.

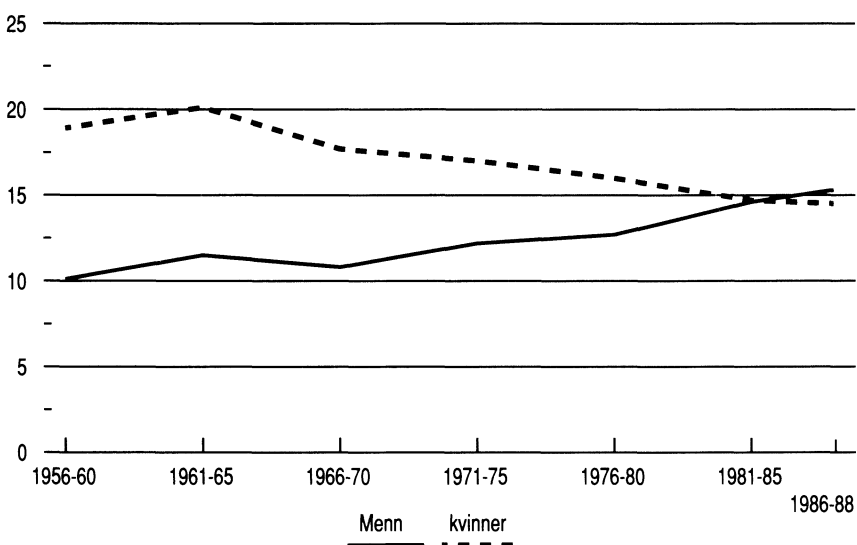

Figur 6

Dødelighet ved fallulykker i og ved hjemmet.

1956-1988. Årlig gjennomsnitt. Pr. 100 000 innbyggere

Pr. 100 000 innb.

Dødeligheten ved ulykker i og ved hjemmet har vært relativt stabil for årene fra 1956 til 1988. Men denne stabiliteten skjuler to ulike tendenser: Menns dødelighet har økt med over 40 prosent fra slutten av 1950-årene til begynnelsen av 1980-årene, mens det har vært en nedgang på bortimot 20 prosent for kvinner i

samme periode. I 1980-årene har det vært en svak nedgang i hjemmeulykker for begge kjønn (figur 5). Om vi derimot beregner dødeligheten av ulykker i og ved hjemmet ved ustandardiserte rater, får vi en økning fra ca. 16 (1956-1960) til 25 (1986-1988) dødsfall pr. 100 000 inn-

byggere, en endring som altså skyldes antallet eldre i befolkningen.

Fall viktigste årsak ved hjemmeulykker

Fall er den viktigste årsak til dødelige ulykker i og ved hjemmet. Av 1 115 hjemmeulykker i 1989 var 917 fall, dvs. 82 prosent.

Dødeligheten av fallulykker i og ved hjemmet har vært forholdsvis konstant fra 1956 til 1988. For menn har dødelighet av fall i og ved hjemmet økt med over 50 prosent, mens den for kvinner har avtatt med over 20 prosent. På slutten av 1950-årene var kvinners hyppighet av nevnte ulykker omtrent dobbelt så stor som menns, mens dødeligheten av hjemmeulykker ved fall var blitt noe høyere for menn enn for kvinner i årene 1986-1988 (figur 6).

En mulig forklaring på denne endringen kan være at menn, og da særlig eldre menn, brukte mer tid i boligen samtidig som de overtok en større andel av risikobetonnet husarbeid på slutten av 1980-årene sammenliknet med tidligere. Opplysninger fra tidsnytteundersøkelsene viser at det skjedde en forholdsvis betydelig utjevning av kjønnsforskjellene i tid brukt til husarbeid fra inngangen til 1970-årene til inngangen av 1980-årene. Utjevningen skyldes i hovedsak at kvinner reduserte tiden de brukte til husarbeid, mens det var en liten økning i tiden menn brukte til husarbeid pr. dag. Det var først og fremst eldre menn som økte sin tid på husarbeid i løpet av 1970-årene (Kitterød og Haraldsen 1990). Hvis denne tendensen har fortsatt i 1980-årene, kan dette være en forklaring på endringer i hjemmeulykkesfordeling mellom kjønnene.

Politisk målsetting: Ulykkesdødsfallene skal reduseres

"Derfor tillader jeg meg sluttelig å uttale det ønske, at øvrigheden, at statsstyrelsen kunde finde anledning til på passende måde at bidrage til ulykkens formindskelse" (Sundt 1855:125).

Norge har sluttet seg til Verdens helseorganisasjons helsepolitiske

mål om helse for alle innen år 2000. I delmål 11 i den norske strategien heter det at ulykkesdødsfallene skal reduseres med minst 25 prosent ved å redusere trafikkuulykker, hjemmeulykker og arbeidsulykker i forhold til 1980-nivået. Vi har sett at dødeligheten av hjemmeulykker har vist en liten nedgang i 1980-årene når vi tar hensyn til demografiske endringer. Dødeligheten av trafikkuulykker og arbeidsulykker har imidlertid vært relativt stabil i 1980-årene.

I tråd med Eilert Sundts ønsker har Sosialdepartementet utpekt ulykkesskader som et prioritert område for forebyggende arbeid (NOU 1991:10). Målsettingen "flere gode leveår for alle" ønskes oppnådd ved å redusere forekomsten av risikofaktorer og hindre at personer med høy risiko får problemer. Når det gjelder ulykkesskader, pekes det på et stort forebyggingspotensiale blant barn, unge og eldre; hjemmeulykker blant barn, alkoholrelaterte ulykker blant unge og fallulykker blant eldre.

Litteratur

Helsedirektoratet (1989): *Rød bok 89. Handlingsplan for forebygging av ulykker i hjem, skole og fritid.*

Kitterød, Hege og Gustav Haraldsen (1990): *Hva tidsnyttingsundersøkelser kan fortelle om forandringer i samfunnet.* Notat til det nordiske seminar om levevilkår og velferdsstatistikk. Statistisk sentralbyrå.

NOU (1991): *Flere gode leveår for alle.* Sosialdepartementet.

Skadeforebyggende forum (1988): *Handlingsplan for det ulykkesforebyggende arbeidet i Norge mot år 2000.* 2. oppl.

Statistisk sentralbyrå (1990): *Helsetilstanden i Norge. Status og utviklingstrekk.* Rapporter 90/7.

Sundt, Eilert (1855): *Om dødeligheten i Norge.*

Finn Gjertsen er cand.sociol. og konsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for helse, trygd og sosiale forhold.

AKTUELL STATISTIKK FRA SSB

Svangerskapsavbrudd 1990

Etter to år med en klar økning i aborttallene var det i 1990 en nedgang på 4 prosent i forhold til året før. Tallet på svangerskapsavbrudd er nå tilbake på nivået for årene 1986/87. I alt ble det utført 15 551 svangerskapsavbrudd i Norge i 1990 mot 16 208 i 1989.

Nedgangen i aborthyppigheten var størst for kvinner under 25 år. For kvinner under 20 år har denne hyppigheten ikke vært så lav i noe annet år siden den nåværende abortlov ble innført i 1979. For kvinner i aldersgruppen 25-29 år har derimot aborthyppigheten økt nærmest sammenhengende siden 1982, og er nå høyere enn noen gang tidligere under nåværende abortlov.

Det er store variasjoner i hyppigheten av svangerskapsavbrudd mellom fylkene. I Oslo har tallet på svangerskapsavbrudd pr. 1 000 kvinne 15-49 år vært klart høyere enn i de øvrige fylkene i hele perioden etter 1979. Agderfylkene og Rogaland har hele tiden hatt den laveste hyppigheten. I 1990 ble det i Oslo registrert 27,5 svangerskapsavbrudd pr. 1 000 kvinne 15-49 år. Det tilsvarende tallet i Vest-Agder var 8,6. For hele landet var dette tallet 14,8. Det registrerte tallet for Oslo er sannsynligvis noe for høyt, da enkelte abortsøkende kvinner kan ha blitt registrert på sitt skole/studiested i stedet for sitt bosted ifølge folkeregisteret.

Økt nettoinnflytting og stagnasjon i fødselstallet

I første kvartal i år var det en nettoinnflytting til Norge fra utlandet på nær 1 900 ifølge foreløpige tall fra Statistisk sentralbyrås befolkningsstatistikk. Dette er en økning i nettoinnflyttingen på vel 1 800 i forhold til 1. kvartal i fjor og skyldes i hovedsak redusert utflytting. Fødselstallet i 1. kvartal 1991 lå på samme nivå som i 1. kvartal i 1990, med 15 500 fødte. Dette kan tyde på at den økte fødselstendensen som vi har hatt de siste årene er stanset noe opp.

Tallet på døde i 1. kvartal var vel 11 700; en reduksjon på nær 150 i forhold til samme tidsrom i fjor. Samlet gav dette en folketilvekst for hele landet på 5 700 i 1. kvartal i år.

De foreløpige tallene viser en betydelig nettoinnflytting til Oslo på vel 1 400. I forhold til 1. kvartal i fjor er dette en økning på vel 500. Fylkene Østfold, Hedmark, Rogaland, Møre og Romsdal og Finnmark hadde nettoutflytting, mens resten av fylkene hadde en moderat nettoinnflytting bortsett fra Sogn og Fjordane og Nord-Trøndelag, som hadde en nettoinnflytting nær 0.

Alle fylker unntatt Østfold og Oppland hadde fødselsoverskudd. Spesielt stort var fødselsoverskuddet i Rogaland, Akershus og Hordaland. Disse fylkene hadde også det høyeste fødselsoverskuddet i samme kvartal i fjor. Bare Østfold og Hedmark hadde nedgang i folketallet.

Det foreløpige folketallet i Norge ved utgangen av 1. kvartal var 4 249 800.

Alkoholkonsumet 1990

Det registrerte konsumet av brennevin, vin og øl i 1990 utgjorde 17 139 000 liter ren alkohol. Dette var en nedgang på 1,2 prosent fra året før. Ser vi tallene for brennevin, vin og øl hver for seg var det nedgang for brennevin (- 6,4 prosent), og vin (- 1,6 prosent), mens konsumet av øl steg med 1,4 prosent. Innen de ulike ølklassene viste konsumet av lettøl (klasse I) en økning på 11,1 prosent, pilskonsumet (klasse II) økte med 5,6 prosent, mens konsumet av sterkøl (klasse III) viste en nedgang på 29,8 prosent.

Pr. innbygger 15 år og eldre utgjorde konsumet i gjennomsnitt 5 liter ren alkohol; 2 prosent mindre enn året før. Regnet i ren alkohol pr. innbygger 15 år og eldre sank konsumet av brennevin med 6,8 prosent, vinkonsumet sank med 2,1 prosent, mens ølkonsumet steg med 1 prosent.

Konsumentenes utgifter til kjøp av alkoholholdige drikkevarer var 14 814,5 mill. kroner i 1990. Dette var en økning på 4,3 prosent i forhold til 1989. I gjennomsnitt brukte hver innbygger 15 år og eldre 4 316 kroner til kjøp av alkoholholdige drikkevarer i 1990.

FAMILIE- OG YRKESUNDERSØKELSEN 1988

- Stadig færre gifter seg direkte – de fleste innleder med et samboerforhold
- Hver tredje 22-årige kvinne og hver fjerde 27-årige mann er samboende
- De færreste samboere har en skriftlig avtale seg imellom
- Kvinner med kort utdanning får flere barn enn de med lang utdanning
- Høyest gjennomsnittlig fødselstall på Sør- og Vestlandet og i Trøndelag, men forskjellene mellom landsdelene er små
- Kvinner født i 1960-årene venter lenger med å få barn
- Halvparten av dem som fikk sitt første barn på slutten av 1980- tallet, var ikke gifte
- Sterilisering gjør annen prevensjon uaktuell for mange
- P-pille eller spiral et spørsmål om alder og barnetall
- Utdanning og bosted er lite avgjørende for hva slags prevensjon som velges
- Hver femte ikke-gifte kvinne kan tenke seg å få barn uten å leve i parforhold
- Nesten alle mener minst to barn er det ideelle

Dette er resultater fra en landsrepresentativ intervjuundersøkelse om familieliv. De kan sammenliknes med hva Fruktbarhetsundersøkelsen 1977 viste

Mer om dette kan du finne i *Familie- og yrkesundersøkelsen 1988*, NOS B 959.

ISBN 82-537-3040-3. Pris kr 80,-.

Publikasjonen kan bestilles i bokhandelen eller fra:

Informasjonsavdelingen

Postboks 8131 Dep, 0033 Oslo 1

«Samfunnsspeilet» er et tidskrift med
letteleste artikler om folks levekår og livsstil.
«Samfunnsspeilet» er et tidsskrift der
Statistisk sentralbyrå sprer resultater om aktuell
levetårfsforskning til en større leserkrets.

«Samfunnsspeilet» er skrevet

- for deg som underviser i samfunnsfag
- for deg som driver med informasjon
- for deg som forsker
- for deg som arbeider med sosial- og
helsespørsmål
- for deg som arbeider i administrasjon
og forvaltning
- eller rett og slett for deg som er opptatt av
samfunnsforhold.

Abonnement bestilles hos:
Statistisk Sentralbyrå
Opplysningskontoret
Postboks 8131 Dep.
0033 OSLO 1
Telefon (02) 86 45 00

Publikasjonen utgis i kommisjon
hos H. Aschehoug & Co. og
Universitetsforlaget, Oslo, og er
til salgs hos alle bokhandlere.
Løssalgpris kr. 40,-
ISSN 0801-7603
ISBN 82-537-3561-8

